

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**19. YY'IN İKİNCİ YARISINDAN CUMHURİYET'E
FINDIĞIN EKONOMİK VE SOSYAL TARİHİ
(ORTA KARADENİZ BÖLGESİ)**

Yüksek Lisans Tezi

İHSAN SEDDAR KAYNAR

İstanbul, 2012

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**19. YY'IN İKİNCİ YARISINDAN CUMHURİYET'E
FINDIĞIN EKONOMİK VE SOSYAL TARİHİ
(ORTA KARADENİZ BÖLGESİ)**

Yüksek Lisans Tezi

İHSAN SEDDAR KAYNAR

Danışman: Prof. Dr. TİĞİNÇE OKTAR

İstanbul, 2012

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi İHSAN SEDDAR KAYNAR'nın 19.YY'IN İKİNCİ YARISINDAN CUMHURİYET'E FİNİDİĞİN EKONOMİK VE SOSYAL TARİHİ (ORTA KARADENİZ BÖLGESİ) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 13.06.2012 tarih ve 2012-16/17 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. TİĞİNÇE OKTAR	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. AHMET TABAKOĞLU	
3.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. İ.MURAT BOZKURT	

Tez Savunma Tarihi ...27.../...06.../...2012...

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: İhsan Seddar Kaynar
Anabilim Dalı	: İktisat
Programı	: İktisat Tarihi
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Tiğınçe Oktar
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans Temmuz 2012
Anahtar Kelimeler	: Fındık, Ordu, Giresun, Ticari Tarım, 19. yy

ÖZET

19. YY'IN İKİNCİ YARISINDAN CUMHURİYET'E FINDIĞIN EKONOMİK VE SOSYAL TARİHİ (ORTA KARADENİZ BÖLGESİ)

Bu çalışma on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Karadeniz'in Anadolu kıyılarında yer alan Ordu ve Giresun dolaylarında fındığın ekonomik ve sosyal tarihini anlatmaktadır. Yüz yıllık bir tarihsel süreçte, iç ve dış olmak üzere bütün dinamikler tartışılarak; fındık üzerinden bölgedeki tarımsal yapıdaki değişim ve kırsal dönüşüm aktarılmıştır. Tarımı yapıldığı ilk günden bu yana doğrudan ihracata konu olduğu ve bölgede hiçbir zaman geçimlik üretim için üretilmediğinden hareketle, değişimin öznesi olarak fındık ürünü seçilmiştir. Fındık dikili alanların ve ilişkili nüfusun, devletin hiçbir teşvik ya da desteğini almadan sürekli artmış olmasına dikkat çekilerek, Osmanlı döneminde bölgedeki hâkim üretim tarzı çözümlenmeye çalışılmıştır. Bir bitki olarak fındık tanıtılırken, fındığın iktisadi coğrafyası ve maddi dünyası ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

İktisat tarihi alanında yapılan çalışmalarda devletin rolünün abartılmasının karşısında; iklimin, göçlerin, yeryüzü şekillerinin, akarsuların, yolların, doğal afetlerin ve en önemlisi insanların da etken bir unsur olarak dâhil edilmesine katkı sağlanırsa, bu çalışma amacına ulaşacaktır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : İhsan Seddar Kaynar
Fields : Economics
Programme : Economic History
Supervisor : Professor Tiğınç Oktar
Degree Awarded and Date : Master - July 2012
Keywords : Hazelnut, Ordu, Giresun, Commercial Agriculture, 19th century

ABSTRACT

FROM THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY TO THE REPUBLICAN PERIOD, ECONOMIC AND SOCIAL HISTORY OF HAZELNUT (MIDDLE BLACK SEA REGION)

Starting from the second half of the 19th century, the thesis explains the economic and social history of hazelnut cultivation in Ordu and Giresun, which are located in the Anatolian coast of the Black Sea. While both external and internal dynamics which had been influential during a century are being discussed; evolution of agricultural structure and rural transformation of the region are narrated over the hazelnut cultivation. Hazelnut has been chosen as the parameter of this transformation, because it has never been a part of subsistence agriculture; on the contrary, it has been an export commodity starting from the first day of its cultivation. The cultivated area and the population involved in hazelnut agriculture have grown steadily despite the fact that they never supported by the state or received governmental incentives of any kind. Focusing on this fact, dominant form of production in the region in the Ottoman period is analyzed. Beside, particularities of hazelnut as a plant are introduced, and a detailed research is conducted on the economic geography and material world of it.

In most of the studies of economic history discipline, the role of the state is exaggerated. However, the thesis would achieve its objective if it will underline the involvement of climate, migrations, land forms, rivers, water sources, roads, natural disasters, epidemics, and most importantly of the people as the active factors of an analysis on agricultural structures.

ÖNSÖZ

Bu çalışma; Karadeniz'in Anadolu kıyılarında yer alan Ordu ve Giresun'un dünya ile irtibatını sağlayan fındığı ve fındık tarımının bölgedeki tarihsel gelişimini anlayabilmek ve anlatabilmek için hazırlanmıştır. Tez amacına ulaşmış olsa da; her çalışmada olduğu gibi kimi eksiklikler de içermektedir.

Tanıdığım ve tez yazarken tanıştığım herkese teşekkür ederim. Doğup, büyüdüğüm GüzelOrdu'ya ve YeşilGiresun'a hayat dolu oldukları için teşekkür ederim.

Tarımı mümkün kılan fındık üreticilerimiz ve mevsimlik işçilerimiz teşekkürden daha fazlasını hak ediyorlar. Onların inadı, uğraşı ve çabası olmasaydı, bu tezde olmazdı.

İhsan Seddar Kaynar

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
TEZ ONAY BELGESİ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
TABLO VE ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VII
HARİTALAR LİSTESİ.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX
1. GİRİŞ.....	1
2. TÜRKİYE’DE FINDIĞIN İKTİSADİ COĞRAFYASI	
2.1. Orta Karadeniz’in İdari Yapısı.....	6
2.2. Orta Karadeniz’in Coğrafi Yapısı ve İklimi.....	8
2.2.1 Akarsular.....	8
2.2.2 İklim.....	9
2.3. Bir Bitki Olarak Fındık.....	12
2.3.1. Yetiştği Alanlar.....	13
2.3.2. Üretim Araçları.....	14
2.3.3. Makineleşme.....	18
2.3.4. Zararlılarla Mücadele.....	19
2.3.5 Bölgedeki Diğer Bitkiler.....	21
2.4. Orta Karadeniz’de Ulaşım Olanakları.....	25
2.4.1. Deniz Ulaşımı.....	26
2.4.2. Karayolu Ulaşımı.....	28
2.4.3. Demiryolu Ulaşımı.....	32
3. FINDIK ÜRETİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ	
3.1. On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısı.....	36
3.2. Yirminci Yüzyılın Başından Birinci Dünya Savaşına.....	46
3.3. Birinci Dünya Savaşı ve Cumhuriyet’in İlk Yılları.....	48
3.4. Noksan Mahsul Yılları	50
3.5. Cumhuriyet Sonrası Yasal Düzenlemeler.....	51
4. TARIMIN TİCARİLEŞMESİNDE OSMANLI DEVLETİ’NİN ROLÜ	
4.1. Karadeniz’in Uluslararası Ticarete Açılması.....	54
4.2. İdari Düzenlemeler, Nizamnameler ve Kanunnameler.....	58
4.2.1. Tarıma Yeni Başlayanlara Vergi Muafiyetleri.....	64
4.3. Ticaret Yollarını Değiştiren Önemli Olaylar ve Osmanlı Devleti.....	66
4.3.1. Tebriz-Trabzon Transit Ticareti.....	66

5. ORTA KARADENİZ BÖLGESİNDE EMEK HAREKETLİLİKLERİ

5.1. Tanzimat’a Kadar.....	69
5.2. Moskova Prensiğinin Güneye Doğru Yayılması: Osmanlı-Rus Savaşları..	71
5.3. Eşkıyalık Hareketleri ve İktisadi Arka Planı.....	75
5.4 Doğal Afetler.....	77
5.5. Bölge içi Mevsimlik Göçler: Yaylacılık.....	80
5.5.1. Ordu İl Sınırları İçinde Yaylacılık.....	81
5.5.2 Giresun İl Sınırları İçinde Yaylacılık.....	82

6. FINDIĞIN PAZARLANMASI SORUNU: TÜCCARLAR VE DEVLET

6.1. Tüccarlar ve Şirketler.....	84
6.2. Kongreler.....	88
6.3. 1935 Yılı Fındık Üretimi Rakamları.....	89
6.4. 1930-1946 Yılları Arasında Fındık İhraç Miktarları.....	90

7. SONUÇ.....

92

EKLER.....

95

KAYNAKÇA.....

101

TABLO VE ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1 : 1313 (1897) Osmanlı Devletinin İlk İstatistiği.....	17
Tablo 2 : Trabzon Merkezli Kumpanyaların Seyr ü Sefer Günleri.....	28
Tablo 3 : 1871’de Tarım Alanlarının Çeşitliliği	38
Tablo 4 : Trabzon’un 1879 ve 1880 Yılları İhracat Kalemleri (£).....	39
Tablo 5 : 1896 Yılı Giresun İskelesi İhracat ve İthalat Verileri.....	44
Grafik 1 : Bölge İllerinin Yıllık Yağış Rejimi.....	11
Grafik 2 : Balanius Nucum (fındık kurdu) Hücum Devri.....	21
Grafik 3 : Giresun’da 1879 Yılı Fındık Üretimi	40
Grafik 4 : Giresun’dan 1899 yılında Fındık İhracatı.....	45
Grafik 5 : Ordu’dan 1902 yılında Fındık İhracatı.....	47
Grafik 6 : 1935 Yılı Türkiye Geneli Üretim Miktarları.....	90
Grafik 7 : 1930-1946 yılları Fındık İhraç Miktarları (Kabuklu ve İç Fındık).....	91

HARİTALAR LİSTESİ

Sayfa No.

Harita I : 1936 Yılında Orta Karadeniz Bölgesi.....	96
Harita II : Trabzon.....	97
Harita III : Ünye.....	98
Harita IV : 2012 Yılı Ordu İli İdari Haritası.....	99
Harita V : 2012 Yılı Giresun İli İdari Haritası.....	100

KISALTMALAR

A.MKT	: Sadaret Mektubi Kalemi Belgeleri
A.MKT.DV	: Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Yazışmalarına Ait Belgeler
A.MKT.UM	: Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler
BEO	: Babı Ali Evrak Odası
C.	: Cilt
DH.EUM.EMN	: Dahiliye Nezareti, Emniyet Kalemi Belgeleri
DH.ID	: Dahiliye Nezareti, İdari Kısım Belgeleri
DH.MUI	: Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri
FİSKOBİRLİK	: Fiskobirlik Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
HH.d	: Hazine-i Hassa Defterleri
HR.MKT	: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Belgeleri
İ.MVL	: İradeler, Meclis-i Vala
İ.OM	: İradeler, Orman ve Maadin
ML.MSE.d	: Maliye Nezareti Masarifat Defterleri
MV	: Meclis-i Vükela Mazbataları
KTÜ	: Karadeniz Teknik Üniversitesi
nr	: numara
s.	: sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.	: sayfalar sayısı
Ş.D.	: Şurayı Devlet
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TVS	: Trabzon Vilayet Salnamesi
Y.MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.ASK	: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.DH	: Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı
Y.PRK UM	: Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı

1. GİRİŞ

Fındık tarımının, Ordu ve Giresun illerinde, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet'e kadar olan dönemde, iktisadi ve tarihsel gelişiminin incelendiği bu çalışma; iktisat tarihi disiplininin sağladığı çerçevede ele alınmıştır. On dokuzuncu yüzyılın başlarında kayda değer bir fındık tarımından bahsedilemezken, yirminci yüzyılda bölge fındıksız düşünülemez olmuştur. Bu çalışmada, bölgede tek bir tarım ürününe dayalı ürün deseninin oluşum sürecinin altında yatan iktisadi ve sosyal kökenler araştırılmış ve fındık tarımının ticarileşmesi; Osmanlıda idare anlayışı, bölgedeki coğrafi yapı, iklim, devletin rolü, insan hareketlilikleri ve piyasanın oluşması ile açıklanmaya çalışılmıştır.

On dokuzuncu yüzyılda Karadeniz'in Anadolu kıyılarındaki kırsal hayatla ilgili kaynak yetersizliği, bölge hakkındaki bütüncül araştırmaları oldukça kısıtladığı gibi, araştırmaların şehir yaşamı üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur. En büyük kısıt, köylülerin kendisinden doğrudan bilgi bulamayışımızdır. Şehirlerle ilgili kayıtlar çoğu zaman günlük tutulmakta iken, aynı durum kır için söz konusu değildir. Bir başka sorun da arşiv belgelerinin güvenilirliği ve hatta bölge hakkında sıklıkla kullanılan ifadelerin gerçekliğe uygunluğudur.¹ Erişilen arşiv belgelerini, bütün nüshaları ile karşılıklı kontrol etmek gerekmektedir.

Bu tezin hazırlanmasında alternatif kaynaklar değerlendirilmiş ve çoğu zaman karşılaştırmalı analizler yapılarak, verilerin doğruluğundan kuşku duyulmayana kadar uğraşılmış ve sorular yanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu bilgileri ilişkilendirmek ve oluşan kimi tutarsızlıkları, başka bir kaynak çeşidine başvurarak yorumlayıp yeni bir veriye ulaşmayı gerektirmiştir. Kırsal hayat hakkında Devlet Arşivleri'nin yanında dolaylı göstergeler ve ikincil kaynaklara da bakılmalıdır. Bölgeyi gezen seyyahların eserleri* ve bölgede görevli olarak bulunan çeşitli ülke konsoloslarının farklı amaçlarla hazırladıkları raporlar ikincil kaynaklar olarak adlandırılabilir. Arşivden erişemediğimiz

¹ Mübahat Kütükoğlu, "Arşiv Belgelerinin Güvenilirliği", **Halil İnalçık Armağanı I**, Taşkın Takış ve Sunay Aksoy (drl.), Doğu Batı Yayınları, 2009, ss.105-125.

* Seyyahların yazdıkları seyahatnamelerin hepsi <http://www.archive.org/details/texts> ve <http://books.google.com> adreslerinden tam metin halinde erişilebilir durumdadır. Telif yasası kapsamı dışında kalan bu eserlerin orijinal baskılarını internetten kolaylıkla ulaşılabilir olması, araştırmacıların daha verimli çalışmalarında yardımcı olmaktadır.

bazı limanların gümrük verileri bu konsolos raporlarında bulunabileceklere verilebilecek en önemli örnektir. Karadeniz kıyıları için, bölgeyi dışarıdan bir gözle anlatan seyyah notları daha da fazla önem kazanmaktadır. Aynı şekilde bölgeyi gezen gazetecilerin de gözlemleri kayda değerdir. Seyyahların yazılarının en büyük sorunu, aşırı kavramlar kullanılarak, ilgi çekici metinler üretmeye çalışmış olmalarıdır. Seyyahlarında, asıl olarak şehir hayatının aktarıcıları olduğu ve kırsal hayata dair bilgi kırıntıları paylaştığını unutmamak gerekir.

Karadeniz'in Anadolu kıyılarının uzun süre idari merkezi olan Trabzon'da, bölgeye dair ulaşılması muhtemel kaynaklar ne yazık ki bulunmamaktadır. Trabzon Vilayet Arşivi ya da Ticaret Odası gibi arşivler, çeşitli gerekçelerle günümüze ulaşamamıştır. Bölgeyle ilgili en temel kaynak 1869 ve 1904 yılları arasında yayınlanan Trabzon Vilayet Salnameleri'dir. Bu 22 Salname ise, çoğu zaman birbirini tekrar eden ve iç tutarlılığı eksik verilerle doludur.

Türkiye'de fındık üretim miktarı önce hava şartlarına, bakım ve ürünün toplanması sırasında toplayıcıların fındık ağaçlarına yaptıkları hasara, sonra da üreticinin yapabildiği gübrelemeye ve nihayet fındık haşere ve hastalıklarla yapılan mücadelenin başarı derecesine bağlıdır. Fındık tarımının tarihsel süreçte, sürekli genişleyen bir eğilim içinde olduğu gözlemlenmiş ve bunun nedenleri ilerleyen bölümlerde açıklanmıştır. İklim ve coğrafi şartların dayattığı bir doğal sınıra erişildikten sonra ise, devletin destekleme alımları gibi bazı avantajlar nedeniyle, fındık ekim alanlarının genişlemesinin önüne geçilememiştir.

Türkiye'de tarım alanlarının sürekli parçalanması ve işletme büyüklüğünün azalması, aile işletmelerinin sayısının artması; büyük bir kolaylıkla tarım kesiminin en büyük sorunu olarak adlandırılır. Ancak fındık üretimi için, anılan durumlar, verimliliğin artmasına neden olmakta ve üretimin daha yetkin yapılmasını sağlamaktadır. Bölgede tarım dışı istihdam olanakları kısıtlı olduğu için, hasat zamanı dönmek üzere yapılan göç, en çok vurgulanan toplumsal olgudur. Fındık, kendisinden başka faaliyetlerle ilgilenilmesinde, üretimin yapısı değişmeyen ve hasat dönemi sınırlı süreler içinde yapılan bir üründür. Aynı dönemde ikinci bir işle uğraşmak için topraktan kopmaya gerek yoktur.

Fındık ilk dikildiğinde, aynı bahçede mısır, fasülye ve kabak ziraatına devam edilebiliyor olması, üretim deseninde fındığın lehine olumlu bir geçiş avantajı oluşturmuştur. Fındık dikimiyle ekilebilir tarlalar fındık bahçelerine dönüşmüş ve köylüler yerleşik hayata geçerek yaylaların yardımıyla yapılan hayvancılığı telafi edebilmişlerdir. Fındık bahçelerinin kısmen mera olarak da kullanılabilir olması, geçiş sürecinde üreticinin gelir kaybına uğrama durumunu azaltmıştır. Fındık, tütün ya da zeytinden hem emek olarak daha zahmetsiz hem de bilgi ve finansman açısından daha kolay üretilir.

Bölgedeki arazi yapısı nedeniyle fındığı daldan toplamanın insan gücünü kullanmaktan başka bir yolu yoktur. Fındık tarımında, diğer tüm aşamalar için emekten tasarruf edici makineleşme mümkün olmakla beraber, 1960ları beklemek gerekecektir. Ot biçimi, ilaçlama ve patoz; makineler yardımıyla, daha az emekle baş edilen aşamalar olmuştur. Dolayısıyla, şikâyet edilen işletme büyüklüğünün azalması ve toprağın parçalanması, makineleşmeyle telafi edilebilir olmuştur. Bu nedenle bölgeye hasat zamanı mevsimlik tarım işçileri gelmektedir.

Fındık, dallarda belirdiği andan itibaren paradır. Ağaçta yetişen para desek, abartmış olmayız. Dolayısıyla üretildiği her dönemde hasattan önce paraya çevrilebilen bir ürün olmuştur. Alivre satışlar, her zaman bir sorun olmasının yanında, bu toplumsal gerçekliğe ışık tutması bakımından önemlidir.

İkinci Bölüm’de iklim, coğrafi yapı ve tarımın ticarileşmesi için vazgeçilmez olan ulaşım olanakları anlatılmıştır. Bunlar bölge için verilidir. Bu bölümde, tarımsal bir iktisadi faaliyetin gelişimi üzerinde iklimin, arazi koşullarının ve ulaşım olanaklarının etkisi tartışılmaktadır. Bir bitki olarak fındığın yetiştiği alanlar, tarımında kullanılan üretim araçları, makineleşme ve zararlılarıyla mücadele de bu bölümde yer almaktadır. Bunlar, Karadeniz’in Anadolu kıyısında bugün yetiştirildikleri arazi içinde çay, fındık ve tütünün tek bitki olmasının doğal nedenleri olarak da okunabilir. Ayrıntılı olarak anlatılmaları gerekmektedir. Bölge için yol kavramının önemi üzerinde ısrarla durulmuş ve gerçekleşmeyen demiryolu inşası çabalarından bahsedilmiştir.

Üçüncü Bölüm’de ticari bir tarım ürünü olarak fındığın, her zaman piyasaya yönelik olarak üretilmesi, üretim rakamları üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır. Tarihin hiçbir döneminde geçimlik bir ürün olmamış, bölgede hudayinabit* olarak yetişen bu ürün köylülerin satmak için şehirlere götürdüğü günden beri ticari bir mal ve sanayi için hammadde olmuştur. Köylülerce tüketimde kullanılmayan fındık, kullanıldığı gıda sanayisinde ise ikamesi badem, ceviz ya da fıstıkla mümkün olabilen bir üründür. Köylüler için gündelik hayatın devamında bir vasıta olmuş ve alıcıları için lüks gıda olarak tüketilmiştir. Bölgede mısır için geçimlik üretimden bahsedilebilir. Ancak, fındık özgün bir yerde durmaktadır.

Dördüncü Bölüm’de on dokuzuncu yüzyıl boyunca tarımın ticarileşmesinde Osmanlı Devleti’nin rolüne ve etkinliğine bakılmıştır. On sekizinci yüzyıl sonuna kadar Osmanlı devlet yönetiminde oluşan kriz halinin III. Selim’le yapılmaya başlanan merkezi düzenlemelerle idari yapının tümünden nasıl değiştiğine ve yansımalarının; ticarete ve tarımda yapısal değişimleri nasıl hızlandırdığı izlenmiştir. Tanzimat’la beraber bütün ülkeyi ilgilendiren düzenlemeler İstanbul’dan hızlıca yapılmış ama taşrada aynı hızla uygulanmamıştır. Bu bölümde öncelikle bölgedeki tarımın yapısı ve iktisadi gelişme için önemli olan Nizamname ve Kanunnameler açıklanmıştır. Daha sonra ise bölgedeki iktisadi yapıyı değişime uğratan başka bir olguya; Osmanlı Devleti’nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalarla Karadeniz’in uluslararası ticarete açılmasına dikkat çekilmiştir. Karadeniz’in serbestleşmesi 1774 yılında Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca anlaşması ile başlamış ve imzalanan diğer anlaşmalarla yoğunluğu artarak Cumhuriyet’e kadar devam etmiştir.

Dünyada ve bölgedeki önemli olaylar da tezimizin bu bölümünde yer bulmuş ve 1846 yılında İngiltere, Fransa ve diğer ülkelerdeki kısıtlayıcı tahıl yasalarının kaldırılması, Süveyş Kanalı’nın açılmasının bölgeye etkisi gözden kaçmamıştır. Tahıl yasalarının kaldırılması, Karadeniz’in Anadolu kıyılarında mısır üretimi yapan yerlere Avrupalıların ilgisini artırmış ve Samsun gibi limanların mısır ihracatı artmıştır.

* Ekilmeksizin kendiliğinden yetişen; Ferit Devellioğlu, “Hudayinabit”. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara: Aydın Kitabevi, 2007, s. 378

Beşinci Bölüm’de Ordu ve Giresun’da tarımsal yapıyı etkileyen en önemli unsur olan emek ve toprak arasındaki ilişki incelenmiştir. İncelediğimiz kaynaklarda bölge dışından kalıcı olarak gelenlerin ve temin-i maişet için mevsimlik işçi olarak bölge dışına gidenlerin varlığına çokça rastlanmıştır. On dokuzuncu yüzyıl boyunca Rusya ile yapılan savaşlar nedeniyle bölge hem yoğun göçe maruz kalmış, hem de sahip olduğu liman şehirleri ile bu göçlerin önemli bir uğrak noktası olmuştur. Doğal afetler, sel, yangın, heyelan, deprem, fırtına, kar, rüzgâr ile de bölge insanı mücadele etmek zorunda kalmış; sel, kıtlık ve kuraklık gibi doğal olgularda nüfus hareketliliği için itici bir güç olmuştur. Yangınlarla şehirlerin hafızası kaybolduğu gibi, bazı şehirler önemini kaybetmiş, bazıları da yandıktan sonra yeniden inşa edilerek daha önemli bir hale gelmiştir. Bölge için kısa süreli göç anlamına gelen yaylacılık olgusu, bölgedeki iktisadi hayatın yapısı hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Dar bir alanda aynı toprak üzerinde kalamama hali, asıl önemli olan faaliyetin hayvancılık olduğuna işaret etmekte, ticari tarımın gelişmesinin gecikmesinin önemli bir nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bölgenin ikliminin dayanılmaz yanları hakkında da ipuçları vermektedir.

Altıncı Bölüm’de fındık tüccarlarından ve Cumhuriyet sonrası Devlet’in düzenlediği kongrelerden bahsedilmektedir. Devlet, ihraç ürünü olarak fındığın satılması ve satılan ürünün standardizasyon sorununu çözmek için geniş bir zaman aralığında düzensiz toplantılar yapmıştır. Katılımı az olan bu toplantılarda, katılımcıların oluşturduğu kanaatle, fındığın yabancı ülkelere pazarlanması kolaylaştırılmaya çalışılmıştır.

2. TÜRKİYE’DE FINDIĞIN İKTİSADİ COĞRAFYASI

2.1. Orta Karadeniz’in İdari Yapısı

Tanzimat’ın* ilanından sonra ferman hükümleri Trabzon’da da uygulanmak istenmişse de; Osman ve Abdullah Paşalar gibi güçlü valilerin muhalefeti yüzünden, bu uygulamalar ileriki tarihlere ertelenmiştir.² Trabzon’da Tanzimat’ın ilk uygulamaları 1847 yılında başlamıştır. Tanzimat usulünce ilk vergi tevzii Mart 1264-Şubat 1265 (1848-1849) arasındaki tam bir yılı kapsar. Trabzon Defterdarı Rüşdü imzasıyla hazırlanan tevzi defteri³ bu açıdan bir ilktir.

Tanzimat’ın yerleşmesi ile yerelin özgün yapısının; idari mekanizmalar üzerindeki etkisi azaltılmaya çalışılmış ve böylece yereldeki özgün uygulamalar aşamalı olarak ortadan kalkmıştır. Yönetim anlayışındaki bu değişimin en somut kanıtı olarak; 22 Eylül 1858 (13 Safer 1275) tarihli bir talimatnameyle ülkenin idari yapısı üzerindeki her hangi bir değişiklik ve düzenleme padişah fermanına bağlanmış olması gösterilebilir.⁴ Buna rağmen vilayetlerin idari yapısı sıklıkla değiştirilmeye devam etmiştir. Tanzimat sonrası yapılan bu düzenlemelerdeki genel eğilim, yerel özellikleri göz ardı eden ve merkeziyetçi yapıyı güçlendirmeye dönük olmuştur.

Bucak, 1847 yılında liva olarak Trabzon Vilayeti’ne bağlanmıştır. Yeni kurulan Bucak Livası’na 1854 yılında Gireson Kazası da, Trabzon’dan ayrılarak bağlandı. 1856’da Keşab maa Gireson adıyla Bucak’tan ayrılarak Trabzon’a bağlandı ancak 1857’de Trabzon’dan ayrılarak tekrar Bucak Livası’na bağlandı. 1863’e kadar Bucak’a bağlı olan Gireson, 1864’de sancak olmuş ve 1867 yılında Trabzon Vilayetinin merkezinde yer alan Trabzon Sancağının kazası olmuştur.

Trabzon Vilayeti, 1867 yılındaki Vilayet Nizamnamesine göre Karadeniz’in Anadolu kıyılarındaki idari yapının adı olmuştur. 1867’de kurulan Trabzon Vilayetine

* 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu, genel olarak Tanzimat Fermanı adıyla anılır. 1839 yılında başlayan ve 1876’da I. Meşrutiyet’in ilanına kadar geçen döneme bu nedenle Tanzimat dönemi denilmektedir.

² E. Esin Sarioğlu, “Tanzimat’ın Trabzon’da Uygulanması (1839-1856)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, 1996. ss.32-34.

³ Trabzon Şeriye Sicili 1974 s.23/a 40/b 43/a Aktaran: Fethi Gedikli (Ed.), **Akçaabat Yazıları I**, İstanbul: Yedirenk Yayınları, 2004. s.150

⁴ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, 2. Baskı Ankara: Cedit Neşriyat, Nisan 2008, s.428.

dört sancak bağlanmıştır; merkezi Samsun olan Canik Sancağı, Gümüşhane Sancağı, Merkezi Batum olan Lazistan Sancağı ve Trabzon Sancağı. Bu sancaklara bağlı 14 kaza, 31 nahiye ve 2640 karye mevcuttur.

Bucak'a Bayramlı'nın⁵ en eski adı olan Ordu adı 1869'da verilmiştir. Bu tarihten sonra Ordu Kazası olarak idari düzenlemelerde yer almış, kısa bir süre sonra Ordu Kazasında ilk Belediye Teşkilatı da kurularak ilk belediye başkanı Hasan Ağa olmuştur. Ordu Kazasının Perşembe, Aybastı ve Ulubey maa Hapsamana'dan oluşan üç nahiyesi vardı. Ancak, bir süre sonra Ulubey ve Gölköy müstakil nahiyeler şeklinde ayrılmıştır.

Gireson kazası 1874 yılında Trabzon Vilayetinin Trabzon Sancağı'ndan alınarak Sivas Vilayeti'nin Karahisar-ı Şarki Sancağı'na verildi. 1878 yılında ise nihai olarak Trabzon Vilayetinin kazası oldu.⁶

Piraziz'in şimdiki yerinde bir kasaba olarak ortaya çıkması on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşir.⁷ Şehir merkezi halen halk arasında Abdal diye anılır. Yerleşim yerinin yakınında Abdal İskeleyi adında küçük bir iskele vardır. Bölgenin dış ticarete açılmasıyla beraber bu iskeledeki ticari faaliyetinde artmasının bir sonucu olarak, burada 1860 yılında bir gümrük bile oluşmuştur. Piraziz, 1877 yılında nahiye olmuştur.⁸ Kepsil, 1871'de Akköy adını almış ve 1928'de de Bulancak olarak tekrar adı değiştirilmiştir.

Ordu Kazası'nın coğrafi önemi nedeniyle sancak yapılması 1884 yılında gündeme gelmiştir. Limanının önemi nedeniyle Vona, yeni kurulacak sancağın (Ünye, Fatsa ve Ordu'yu içerecek) merkezi olması düşünülür.⁹ Ulaşım imkânları göz önünde bulundurulduğunda, askeri açıdan yetersiz olması nedeni ile bu düşünceden vazgeçilir. 1885 yılında Ordu Kazası Trabzon sancağına, Ünye ve Fatsa kazaları Canik sancağına bağlanmıştır. 1899 yılında mutasarrıflık olan Ordu'ya Ünye ve Fatsa kazaları da bağlanmıştır.

⁵ Ordu-Sivas yolu üzerinde kıyıda 10 km içeride bugünkü adıyla Eskipazar.

⁶ Ş.D. 2035, 20 Cemaziyel Evvel 1295

⁷ Feridun M. Emecen, **Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi Bulancak-Piraziz**, İstanbul: Kitabevi, 2005, s.93

⁸ Ş.D. 30/60; TVS 1878

⁹ Y.PRK.DH. 1/81, 7 Rebiül Ahir 1302

1907’de Trabzon Vilayetine bağı 49 nahiye varken, 1911 sonunda nahiye sayısı 39 olmuştur. 1913 yılında Trabzon vilayetine bağı sancaklar Trabzon, Gümüşhane ve Lazistan Sancaklarıdır. 1915 yılında ise; Trabzon Merkez, Ordu ve Gireson kaza; Lazistan ve Gümüşhane sancak ve toplam 24 nahiye var.

Trabzon Vilayet yönetimi 16 Nisan 1916’da Ordu Kazasına taşınmıştır.¹⁰ İki gün sonra da şehir işgal edilmiştir. 1916-1918 yılları arasında Trabzon vilayet yönetimi ile beraber Ticaret Odası gibi bazı önemli kurumlar da Ordu’ya taşınmıştır. Ordu işgal edilmese de, sık sık Rus bombardımanına maruz kalmıştır.¹¹

“Giresun, Tirebolu ile Ordu kazalarını içeren ve merkezi Giresun” olan bir sancağın oluşturulması için verilen hükümet destekli teklif, TBMM’de süren uzun tartışmalardan sonra 4 Aralık 1920 günü 108. oturumda; Giresun ve Ordu’nun iki ayrı müstakil sancak yapılması ile sonuçlanmıştır. Cumhuriyet’le beraber müstakil sancaklar “il” adını almıştır.

2.2. Orta Karadeniz’in Coğrafi Yapısı ve İklimi

2.2.1 Akarsular

Ordu ilinin önemli akarsuları; Melet Irmağı 130 km, Turnasuyu 56 km, Bolaman Çayı 77 km, Elekçi Irmağı 51 km, Curi deresi 50 km ve Akçay Deresi 50 km’dir.¹²

Turna Suyu, Çambaşı Yaylası’ndan çıkarak 72 km mesafe kat ettikten sonra Turna köyünde denize dökülür. Dere boyunca iki taraflı çam, köknar, meşe, kestane ormanları vardır.¹³ Melet ırmağı 140 km akarak denize dökülür. Kara Göl’den doğar, Mesudiye’den geçer, geçtiği yerlerde çam, köknar ve meşe vardır. Denize döküldüğü yerde delta teşkil eder. Üzerinde 16 tane mühim değirmen vardır.¹⁴

¹⁰ Ferhat oğlu M. Fahrettin, **Ordu Külliyyatı**, Birinci Baskısı, Sivas: Kamil Matbaası, 1934, s.9

¹¹ Öksüz, Hikmet, Usta, Veysel ve İnan, Kenan (Ed.), **Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi 1884-1950**, Trabzon: Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2009, s.59

¹² Devlet Su İşleri. <http://www.dsi.gov.tr/> (4 Nisan 2012)

¹³ Fahrettin, s.12.

¹⁴ Fahrettin, s.13.

Giresun ilinin önemli akarsuları; Aksu Irmağı 60 km, Harşit Çayı 160 km, Gelevera Deresi 80 km, Yağlıdere Deresi 70 km, Pazarsuyu 80 km'dir.

Trabzon Vilayet Salnamesi¹⁵, bölgedeki akarsuları ayrıntıları ile anlatmaktadır:

***Tirebolu kazasında** Kavuk dağından çıkıp kasabaya yarım saat mesafede deryaya munassab olan Harşit, Vavuk dağından çıkıp Espiye nam karyesinde deryaya munassab Kelevera ve Karahisar-ı şarkide bulunan Erimez Dağından çıkıp Espiyeden deryaya munassab Yağlıdere isimlerinde ceman üç adet ırmak var ise de hiçbirinde kayık ve sandal işletilemez, **Bucak kazasında** Karahisar-ı şarki'de Sisorta nam nahiyyeden nebean Milas, Çambaşı nam mahalden çıkan Turnasuyu, Çivil namında üç ceman var; Milas ve Turnasuyu nehirlerinin bir çeyrek kadar mesafesine kayıkla gidilebilerek daha ilerisine gidilemez. **Akköy nahiyesinde** on iki saat mesafede vaki yaylaktan nebean ederek Pazarsuyu ve balta¹⁶ namında iki ırmak olup bu ırmaklarda kelek tabir olunur kayıkla seyir ve hareket olunur. Ünye ile Terme nahiyesinin hududunda cereyan eden Akçay nehri İfraz kazası dağlarından gelip Kirazlık karyesi civarında deryaya müntehi olur.¹⁷*

2.2.2 İklim

Bafra ve Çarşamba ovaları dışında Karadeniz kıyıları boyunca geniş düzlükler yoktur. Kıyı şeridinden hemen sonra çok eğimli yamaçlarıyla dağlık alanlara geçilmekte; arazi sık sık bir vadi ağıyla yer yer derin bir şekilde parçalanmış bulunmaktadır.¹⁸ Bölgenin kıyı kuşağı ile iç kısımları arasında olduğu gibi, daha kısa mesafelerde yöreler ölçüsünde de önemli fiziki coğrafya farklılıkları görülmektedir. Kıyı kuşağındaki nemli orman örtüsüne karşılık; iç kısımlar kuru orman-ağaçlı step formasyonları ile ayrılmaktadır. Tarım arazisinin yetersiz ve parçalanmış oluşu sebebiyle, kıyı kesiminde dağınık ve kendine özgü iskân şekli dikkat çekmekte, iç bölgelere doğru toplu yerleşim görülmektedir. Geçim zorlukları bölge insanını

¹⁵ TVS 1869

¹⁶ TVS 1870'de adı Batlama olarak yazılıyor.

¹⁷ TVS 1869

¹⁸ Ahmet Nişancı, "Karadeniz Bölgesinin İklim Özellikleri ve Farklı Yöreleri", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, Samsun: Eğitim Fakültesi Dergisi Özel Sayısı:1, 13-17 Ekim 1986, s. 227.

gurbetçiliğe zorlamıştır. Deniz ürünlerinden faydalanmakta bölge için yetersiz düzeydedir.¹⁹ Genel olarak tarım ve hayvancılık aile işletmeciliği olarak yapılmaktadır.

Deniz seviyesinden dağların zirvelerine doğru; yükseklik, sıcaklık, nem, vb. değişkenlere bağlı olarak bölgede altı temel bitki katmanı bulunur. Deniz seviyesinden başlayıp ortalama 300-350 metre yüksekliğe kadar çıkan Lauretum kuşağının temel odunsu bitkileri, defne, zeytin, çınar, erguvan, kestane, ıhlamur, dişbudak, kızılâğaç, akçaağaç, karayemiş gibi türlerdir. Lauretum kuşağından sonra, ortalama 500-700 metre yüksekliğe kadar çıkan Castanetum kuşağında yapraklı ormanlar başlar ve bu kuşağın ana odunsu bitkileri kestane, gürgen, meşe, kayın, ıhlamur, fındık, ceviz, titrek kavak, akçaağaç, karaağaç, karayemiş ve karaçam gibi türlerdir. Bu kuşağın üzerinde yaklaşık 1000 metreye kadar çıkan Fagetum kuşağının ana odunsu ögeleri kayın, gürgen, meşe, titrek kavak, kızılçık ve karaçam gibi türlerdir.²⁰ İlk üç katmanda fındık tarımı ve ziraat imkânları mevcuttur.

Bölge illerinin yıllık ortalama sıcaklık değerleri: Ordu 14.7 °C, Giresun 14.8 °C, Trabzon'da 15 °C, Rize'de 14.7 °C, Artvin 12.3 °C.²¹ Kışın güneyden esen kible isimli kuru ve sıcak rüzgâr, Doğu Karadeniz kıyılarında bir bahar havası yaşatır. Dolayısıyla turuncgillerden mandalina, limon ve portakalın yetişmesi için gerekli olan subtropikal bir iklim oluşur.

Bölgede yerel ismiyle “duman” olarak adlandırılan sis, her mevsim görülebilir. Deniz üzerinde oluşan nemli hava kütlesi, kıyıda dağlara doğru yükselirken soğuyarak dağların denize bakan yamaçları sisle kaplanır.²² Sisli hava, beraberinde çise şeklinde yağış getirir. Sis, güneşli gün sayısını azalttığı için tarla bitkilerinin ziraatını engelleyici bir etkiye sahiptir.

Karadeniz'in Anadolu kıyılarındaki yerleşim birimlerinde yağış miktarı değişkendir ve her mevsim yağış görülür. Dağların kuzeye bakan yamaçları, daha çok yağış alır. Yağış doğudan batıya doğru ve deniz seviyesinden yükseldikçe azalır. Arazi

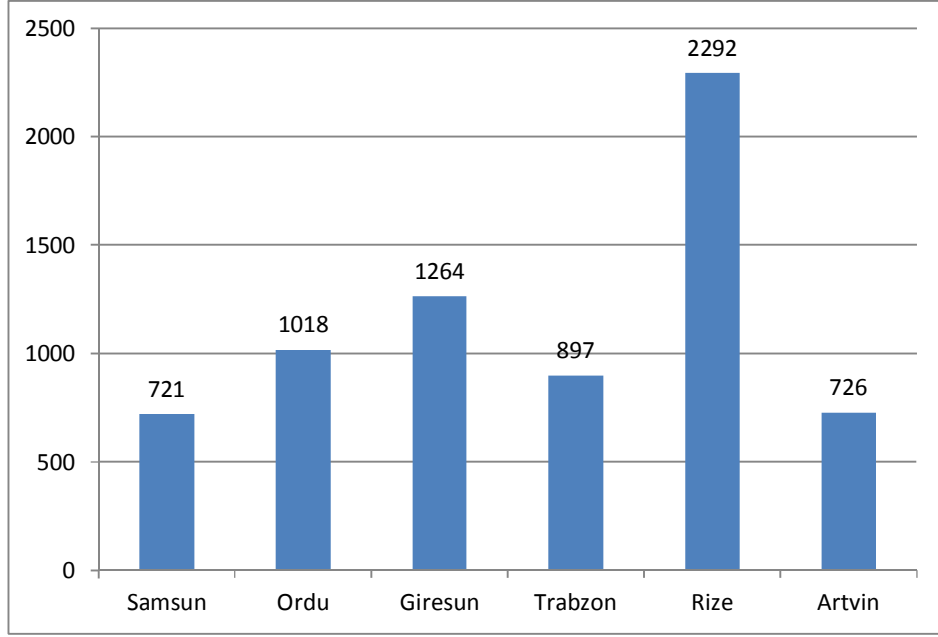
¹⁹ Nişancı, s.230.

²⁰ Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği, *Kırsal Çevre Yıllığı*, 2006, <http://www.kirsalcevre.org.tr/foto/file/yillik2006.pdf> (2 Nisan 2012).

²¹ Meteoroloji Genel Müdürlüğü. *Yıllık Raporlar*. <http://www.meteor.gov.tr> (25 Ocak 2012), 2000 - 2010 yılları ortalaması

²² **TR9 Doğu Karadeniz Bölgesi Tarım Master Planı**, Strateji Geliştirme, 2007, s.35

yapısı, çok kısa mesafelerde değiştiği için, mikro klima alanları oluşmuştur. Yağış rejimi illere göre şoyledir: Samsun’da 721 mm, Ordu’da 1018 mm, Giresun’da 1264 mm, Trabzon’da 897 mm, Rize’de 2292 mm ve Artvin 726 mm.

Grafik 1. Bölge İllerinin Yıllık Yağış Rejimi

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2000-2010 yılları ortalaması

Yağış rejimi, güneşli gün sayısı, hâkim rüzgârların yönü; iklimi, doğal bitki örtüsünü ve tarım ürünlerinin ziraatını belirleyen önemli unsurlardır. İklım şartları elverişli olduğu için, bölgedeki ormanlık alanlarda ormanaltı örtüsü de çok zengindir. Orman gl, defne, yaban fındığı, sarmaşık, yabani asma, şimşir, tespih ağacı, böğürtlen, kızilot gibi eğreli eşitleri başlıcalarıdır. Orman ağaçları tahrip edilse bile, ormanaltı örtü kolaylıkla kaldırılamamakta, ona da halk arasında ırtılık adı verilen özel bir durum oluşurmaktadır.

Karadeniz bölgesi iklim özellikleri ilçeler ölçüsünde bile önemli farklar göstermektedir. Kıyı kuşağının nemli-ılıman iklim tipi, ılık kışları, çok sıcak olmayan yaz mevsimi, bütün yıla az-çok düzenli dağılmış bol yağışları ve özellikle yaz aylarında artan bağıl nem oranıyla kendisini göstermektedir. İ kısımların karasal iklim tipi, soğuk kışlar, sıcak yaz mevsimi ve artan sıcaklık farkları ile dikkati çekmekte, azalan yağış

miktarları yanında, en fazla yağışlar ilkbahar-yaz başlarında görülmekte, özellikle yaz aylarına azalan bağıl nem oranı ve artan buharlaşmalar sonucu kuraklık etkili olmaktadır.²³ İklimin tarımla olan ilişkisi ve bölge ikliminin hangi tarım ürünlerinin ziraatına uygun olduğu bu verilerle açıklanabilir. Bölgenin iklimi meyveleri kurutmaya ve ticari sebze tarımına izin vermez. Burada Anadolu'nun diğer yörelerinde önemli bir ticari mal olan kuru üzüm ya da kuru incirden bahsedilemez. Bölge halkı en büyük zorluğu, ticari tarım ürünü olan fındığın ve tütünün kurutulmasında çekmektedir.

Bölgede, tarım ürünlerinin doğrudan tüketildiği geçimlik bir ilişki hâkimdir. Tarım ürünlerinin pazara yönlendirilmesinde en büyük engel, iklimin nemli ve her mevsimin yağışlı olmasıdır. Ticari tarımın en yaygın türü; hububat, kuru bakliyat ya da kuru meyvenin pazarda satılmasıdır. Karadeniz ikliminde buğday gibi güneş isteyen hububatları yetiştirmek zaten zor olduğu gibi, bu ürünler bol yağış nedeniyle iktisadi olmazlar. Bu nedenle kıyı kesiminde arpa ve buğday tarımı az miktarda yapılırken, mısır ve fasülye önemlidir.

2.3. Bir Bitki Olarak Fındık

Fındık (*Corylus*) sınıflandırmada, Huşgiller (*Betulacea*) familyasında yer alan altı cinsten biridir.²⁴ 4-5 metre boylarına erişebilen çalı ya da küçük ağaç şeklinde doğada bulunan çok yıllık bir bitki türüdür. Dişi çiçeği kırmızı karanfil, erkek çiçeği ise sarı sümbül olarak adlandırılmakta ve iki çiçekte aynı bitki üzerinde bulunmaktadır. Eylül'ün ilk yarısında erkek çiçekleri, Şubat ayında da dişi çiçekleri oluşur. Fındık bitkisi kış aylarında çiçek açmakta ve döllenme Ocak-Şubat-Mart aylarında gerçekleşmektedir. İlkbaharda don olursa, bahçelerde verim düşer. Ağustos ayında hasat olgunluğuna erişen Fındık ürünü, Ağustos ayının sonuna doğru toplanmaktadır. Kapsül denilen yeşil muhafazası ile toplanmakta ve harmana serilip kurutulmaktadır. Patoz yardımıyla tane haline getirilen fındıklar, çuvallanarak satılmaktadır.

²³ Nişancı, s.231.

²⁴ Abdullah Türkoğlu, *Dünya Fındık İstihsal ve Ticaretinde Türkiye'nin Durumu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1961. s.3.

Fındık, Anadolu'nun şimal sahillerinin şark kısımlarında yetişmektedir.²⁵ Bir yerden gelip başka bir yere gitmeyen fındık, bölgede hıdayınabit olarak yetişmektedir. Trabzon Vilayetinde Gireson kazasında ticari tarımı yapılmaya başlanmış ve zamanla Karadeniz havzasına yayılmıştır.²⁶ Rastgele seçilmiş 100 kilo fındık kırılarak kabuklarından ayrıldığında; 46 kilo iç fındık ve 54 kilo fındık kabuğu çıkabilir.²⁷ Burdaki 46 sayısı randıman olarak adlandırılır ve fındığın fiyatı randımanı arttıkça artar. Fındığın kabuğu inceldikçe ve içi dolgunlaştıkça randımanı artar; böylece fındığın ticari önemi de artar.

2.3.1. Yetiştigi Alanlar

Fındık sahalarında ağaçların 5-6 tanesi bir arada bulunmakta ve “ocak” adını almaktadır.²⁸ Ocaklar bahçeyi oluşturmakta ve bahçeler kurulduktan 5-6 yıl sonra fındık ağacı ürün verebilmektedir. Verdiği ürün 10 yaşına kadar artarken, daha sonra ortalama düzeyi yakalar.

Bölgenin tarımsal takvimi de bulunulan konumun denize ve derelere uzaklık ve yükseklik ile değişmektedir. Kıyıların ve vadi içlerinin iklimi daha ılıman olduğu için, fındık hasatı daha erken başlamakta ve rakım arttıkça hasatta gecikme olmaktadır. Bu gecikme, bölge içi emek dolaşımını artırmakta ve bütün bölgeler aynı anda fındık toplamamaktadır. Deniz kenarlarında Ağustos'un ortasında toplanmaya başlanan fındık, iç bölgelerde Eylül sonuna kadar toplanabilmektedir.

Yıllık ortalama sıcaklık değerleri 13-16 °C arası olan ılıman ve nemli iklim koşullarında, 4-5 metreye kadar büyüeyebilen bir bitkidir. Kışın 0 °C ile 7 °C arasında, yazın ise 20-25 °C arası uygun sıcaklıktır. Ani hava değişiklikleri, sıcak ve soğuk rüzgârlar, sürekli kar ve sıcaklar fındık ziraatına zarar verir.²⁹ Nemli ortamı seven fındık, nispi nemin Haziran ve Temmuz aylarında %60'ın altına düşmediği ve ortalama yıllık yağışın 1100-1400 mm arası olduğu bölgelerde yetişmektedir. Bölgenin engebeli

²⁵ Rüştü Sözen, “Türkiye’de Fındık Yetiştirilen Yerler”, AÜ DTCTF Yıllık Araştırmalar Dergisi, Cilt.1, 1944, ss.337-345.

²⁶ Abdolvahap Hayri, **İktisadi Trabzon**, 1. Baskı, Trabzon: Serander Yayınları, 2008, s.22.

²⁷ Suphi Arif Özkurt, **Fındık**, Mithat Dördüncü Müessesesi, 1950, s.9.

²⁸ **Birinci Ulusal Fındık Kongresi**, Tarım. Seri: 3 No.2, 1935, s 14.

²⁹ Türkoğlu, s.6.

yapısı, şiddetli rüzgârların oluşmasına izin vermediği gibi, fındığın rüzgârla dökülmesi hadisesi de görülmez.³⁰

Fındık tohumla çoğaltılan bir bitki değildir. Fındık ocağının dibinden çıkan ışınların köklemesi ile yeni fındık ağacı meydana gelir. Bölgede yeni fındıklıklar kurulurken, öncelikle düzlükler tercih edilmiştir. Sonra dere boylarına ve en nihayetinde ise daha yükseğe doğru bütün arazi boyunca fındık dikilmiştir. Fındık bitkisinin çok fazla çeşidi vardır. En bilinenleri: Tombul (yağlı) fındık, Sivri fındık, Çakıldak fındık, Kara fındık (ıslah edilmemiş bir türdür), Kuş fındık, Palaz fındık... Fındık, bahçeye karışık türler olarak dikilir. Bir bahçede tek çeşit bulunma zorunluluğu yoktur.

Ünye, kurak dönemi olmayan Şarki Karadeniz yağmur mıntukasının batı sınırını oluşturmaktadır. Samsun ve Sinop, hâkim rüzgârların yönü nedeniyle daha az yağmur almakta ve yazları iki üç ay kurak kalmaktadır. Bu nedenle Ünye fındık için batı sınırır.³¹ Tirebolu ve Espiye'nin güneyinde 500 metre rakıma, Giresun ve Bulancak'da 750 metreye ve Ordu'da Gököy ilçesinde 1000 metre ile en yükseğe çıkmaktadır. Daha yükseklerde iktisadi değerini yitirmekte ve orman içinde yabancı olarak bulunmaktadır.

Ordu ve Giresun, mısır ve fındık üretiminde Türkiye'de en önde gelen iki idari birimdir. Batı Karadeniz ve Marmara bölgesinde yapılan fındık ziraatı, on dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başlarında buraya Karadeniz'in doğusundan gelen göçmenlerle yapılmaya başlamıştır.

2.3.2. Üretim Araçları

İklim, kışın ve yazın denizin yumuşatıcı etkisi, dağlar ve rüzgârlar; tarımın yapısını ve üretim araçlarını belirlemektedir. Üretim araçlarından kasıt, fındık ürünü etrafındaki maddi dünyaya ait yardımcı ve kolaylaştırıcı tarım aletleri ile nakil vasıtaları ve bölgeye özgü mimari yapılardır.

³⁰ T.C. Giresun Ticaret ve Sanayi Odası, *Cumhuriyet'in 10. Yılında, 1923-1933*, Giresun, 1933, s.125.

³¹ Sözen, s.342.

Arazinin engebeli ve dik olması, bu bölgede pulluk kullanılmasını olanaksız hale getirir.³² Toprağı işlemek için kullanılan iki demirli bel ve sivri uçlu kazma bölgedeki en yaygın aletlerdir. Toprağın killi yapısı ve arazinin meyilli oluşu, traktör ya da çift gibi mekanik çözümleri yaygınlaştırmamıştır. Mısır çapası, mısır tarlalarını çapalamak için kullanılır ve genellikle zararlı otları ortadan kaldırmada kullanılır. İlk defa fındık dikilen bahçelerde, 4-5 yıl boyunca mısır da ekilmeye devam eder. Böylece ikili tarım yapılırken, ilk yıllarda fındıktan ürün alamayan köylü, hem üretime devam eder, hem de yeni dikilen bahçenin bakımını kolaylıkla yapar.

Mısır bölgede ana gıda maddesidir. Hatta kırık mısır taneleri bile çorba yapılarak değerlendirilir. Bölgede nemin fazla olması, mısır'ın nemden etkilenmeden kurutulması ve bazı yiyeceklerin saklanması için ahşaptan yapılmış, yerden yüksekte özel bir yapının varlığını gerektirir. Buna seren ya da serenta (serender) denilir. Dört direk üzerine oturtulmuş bir oda görünümünde olan serenta, yerden 5-6 m yükseklikte ve genellikle kare biçimindedir. Bölgede nemin yüksek olmasına rağmen, yerden yüksekte hava akımı yardımıyla mısır ve fındık burada kurutulur. Mısırın taştan yapılmış fırınlarda ısı yardımıyla kurutulma olanağı olsa da, saklamak için yine serenta kullanılır. Serentada fındıklarda saklanabilir. Sinop'tan Artvin'e kadar bütün Karadeniz boyunca rastlanılabilen serentanın asıl işlevi, nemli ortamda yiyeceklerin kurutulması, depolanması ve saklanmasıdır.³³ Yerden yüksekte olduğu için, gıda maddelerini fare ve sincap gibi haşere ve yaban hayvanlarından korur.

Girebi, kesme aleti olarak baltaya benzese de keskin ağzı bir kavis biçimindedir. Diken, çalı, ince ve kuru dal kesmekte kullanılır. Yaşlanmış fındık dallarını kesmekte de nacakla beraber kullanılır. Ehil olmayan ellerde girebi ile yapılan budama ve ayıklama işlemi, ocaktaki diğer dallara zarar verebilir.³⁴ Kalorisi düşük olsa da, köylüler fındık ağaçlarını yakacak olarak kullanmayı sıklıkla tercih ederler. Genellikle ocak şeklinde toplu dikilen fındık ağaçlarının yeni yetişen fazla ışınları, orak yardımıyla kesilir. Dağlık arazilerde çoğu zaman motorlu taşıma araçlarının kullanılması için uygun yollar yoktur. Arazinin eğimi çok fazla olduğu için, bahçelerin

³² Ahmet Esad Bozkaya, **Anadolu'nun Pamuk-Çeltik-Mısır-Fındık-Afyon ve Bağcılık Bölgelerinde Kullanılan Ziraat Alet ve Düzenleri Üzerine Araştırmalar**, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları, 1936, s.26.

³³ Necati Demir, "Ordu İli ve Yöresinde Serendiler", **Kültür ve Sanat**, Sayı.36, Aralık 1977, ss.42-45.

³⁴ Özkurt, s.21.

içine motorlu taşıtlar giremez ve taşıma vasıtası olarak yük hayvanı kullanılır. Katırın yanında katır kadar dayanıklı olmayan at ve eşek kullanımı görülse de, yaygın değildir.

İşçiler fındığı tam olgunlaşmadan toplar. Olgunlaşan fındıklar, yere düşüp otlar arasında kaybolmasın diye fındığı daldan toplamak gerekir ve otları fındık hasatından önce biçmek gerekir. Ot biçmek için kullanılan iki çeşit tırpan vardır. Ağzı kavisli olan tırpan, diken benzeri otsu yapıdan daha gelişkin olan bitkilerde kullanılır. Ağzı düz olan tırpan, normal ot biçiminde kullanılır. Biçilen otlar arazide kurutularak, kışın ahır hayvanlarının yemesi için samanlık diye adlandırılan basit binalarda saklanır.

Üç yaşına kadar olan genç fındık dalları yani ışıknlar, yarılarak sepet örmekte kullanılır. Orman içlerindeki ve dağlardaki ham fındık olarak adlandırılan yabani fındığın ışıknlarının elastikiyeti çok fazla olduğu için bu tür öncelikle tercih edilir. Bölgede fındık ışıknları, sepetçilik adıyla başka bir zanaat kolunun hammaddesi olmaktadır. Serentanın duvarları da bu ışıklardan örülür. Dolayısıyla bu yapıdaki duvarlar rüzgârın geçişine ve mısır mahsulünün kurumasına izin verir.

Fındık daldan el ile toplanılan bir üründür. Fındık toplandıktan sonra çuvallara konularak harmana taşınır, en az 10 cm kalınlığında serilir ve sürekli karıştırılarak güneşin yardımıyla kurutularak dışındaki yeşil kapsülden ayrılması beklenir. Burada tırmık, kürek, çatal ve beden gücü kullanılır. Bu aletlerle yerde serili olan fındık alt üst edilerek kuruması hızlandırılır ve altta kalanların çürümesi önlenir.

Geniş ölçüde fındık ekimi yapan yerlerde eskiden elle, daha sonra kalburla ve en sonda patoz ile bütün fındıklar kapsüllerinden çıkarılarak çeç hale getirilir. Çeç fındık haline gelince yeniden harmana serilerek birkaç gün daha kurutulur ve çuvallanarak satışa hazır hale gelir. Bu haliyle tüccara satılır. Fındık kırma makinesinde iç hale getirilerek ihraç edilir.

Orta Anadolu ovalarında yük taşımak için kullanılan araba ve kağnıların bu bölgede görülmesi imkânsızdır.³⁵

³⁵ Bozkaya, s.27.

Tablo 1
1313 (1897) Osmanlı Devletinin İlk İstatistiği

Cinsi	Adedi
Yük ve binek beygiri	302.384
Ester (katır)	75.507
Merkep	587.342
Hergele*	3.396

Kaynak: Tevfik Güran, **Osmanlı Devletinin ilk istatistik yılığı 1897**, Ankara: Devet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s.148; Aktaran: Ahmet Yüksel, “Anadolu’nun Eşegi, Katırı, Atı”, **Kebikeç**, Sayı.17, 2004, ss.295-325.

Bölgede yük hayvanı olarak eşek** ve katır, en elverişli taşıma vasıtasıdır. Katır toynağı atınkinden küçük olsa da, eşeğin toynağı en küçüktür ve hayvanların toynakları küçüldükçe, Anadolu’nun dağlık arazilerinde çok iyi iş görürler.³⁶ Eşeğin, fiyatı ucuzdur ve beslemesi ise ucuz ve kolaydır. Kolay hastalanmaz, kendi başına çiftleşir. Köylüyü uzak tarlasına götürür, dağdan odun getirir, satılacak ürünleri şehre götürür, diğer çiftlik hayvanları ile beraber yayılır, at gibi arpa beklentisi olmaz, kuru ot ve saman kâfidir. Eşekler, Anadolu’da diğer tek toynaklı hayvanlardan her zaman daha fazla olmuşlardır.

Anadolu’da genellikle kısarak ile erkek eşeğin çiftleşmesinden meydana gelen katır yaygındır. Katırlar kanaatkâr hayvanlardır; hastalıklara, açlığa ve susuzluğa dayanıklı oldukları gibi, 35-40 yıl yaşayabilen ekonomik hayvanlardır.³⁷ Toynak büyüklüğü, at ile eşek arasındadır. Atın ulaşamayacağı ya da dolaşamayacağı dağlık sarp arazilerde hem yük hem de binek hayvanı olarak kullanılabilir; çünkü tırnağının basabildiği yüksek eğimli arazilerde de güvenle yürüyebilir. Katır ize basarak yürüdüğü için yeraltı madenlerinde bile çekim hayvanı olarak en elverişli hayvandır. İze basmadan yürüyen at ise, Karadeniz’in Anadolu kıyılarındaki eğimli arazilerde kullanışsızdır.

* Hergele tabiri ile yüke ve bineğe alışmamış, at eşek sürüsü, yılki atları ve eşekleri kastediliyor.

** İhsan Abidin’in 1928’de yaptığı sınıflandırmaya göre Anadolu eşegi 1. Tip ve 2. Tip’ten oluşur. 1. Tip, boz eşektir, cıdagosu 85-110 cm, genellikle semer hizmetinde binek olarak kullanılır ve Konya, Kayseri ve Niğde civarında bulunur. 2. Tip, kara eşek namıyla bilinir ve en iyi temsilcisi Merzifon eşegidir. Dağ geçişleri, sarp yollar, atın geçemeyeceği her yer bu eşekle geçilir. Aktaran: Ahmet Yüksel, “Anadolu’nun Eşegi, Katırı, Atı”, **Kebikeç**, Sayı.17, 2004, ss.295-325.

³⁶ Yüksel, *Kebikeç*, ss.295-325

³⁷ Yüksel, *Kebikeç*, ss.295-325.

2.3.3. Makineleşme

Fındık, tarımının her aşamasında tek tek insan eliyle toplanmakta, taşınmakta ve işlenmektedir. Fındık; modern tarım aletlerinin kullanılmasına izin vermeyen, nevi şahsına münhasır bir tarım ürünüdür. Tarımın yapılabileceği arazi engebeli, dar ve küçük olması; tarımda makineleşmenin yaygınlaşmasına engel olmaktadır. Toprağın her yıl işlenmesi ise yağışın bol olması ve erozyon tehlikesi nedeniyle çok tercih edilen bir durum değildir. Dolayısıyla 1960'lara kadar verim artışından söz etmek imkânsızdır. Bu tarihe kadar toplam fındık miktarında gerçekleşen artışlar; yeni alanların da fındık tarımına açılması ve üretimin üreterek artması ile mümkün olmuştur. 1898 Salname'sinde "*bölge insanının yeni usul ziraata ve tarım aletlerine ihtiyacı yok*" diye yazılmıştı.³⁸

Fındığı kırarak, iç fındık halinde 1889 yılında ilk ihraç eden Giresun Belediye Başkanı Kaptan Yorgi olmuştur. Tahta tokmaklarla 5 kıyyesi 40 para'ya kırılıp iç fındık haline getiriliyordu.³⁹ Fındık hem kabuklu hem de iç olarak ihraç edilmektedir. Evlerde fındık kırmak için küçük değirmen makineleri mevcuttur.⁴⁰ Bu şekilde yöre halkı, evlerinde fındık kırarak da geçimlerini sağlamaya başlamıştır. Fındığın iç fındık halinde satılması, malın hacmini azaltarak, değerini artırmıştır. Başlarda ağaçtan çekiçlerle tek tek kırılan fındıklar, daha sonra mısır ve buğdayı öğütmekte kullanılan değirmenler yardımıyla kırılmaya başlanmıştır.⁴¹ Giresun'a ilk fındık kırma makinesi getiren Kaptan Divanis'tir.⁴² Böylece fındığın iç fındık haline getirilebilmesi kolaylaşmıştır. İthal edilen bu makineler günde 150 kantar fındık kırma kapasitesine sahipti.

İlk fındık kırma fabrikası için 1909 senesinde Hochstrasser firmasının tesisini beklemek gerekecektir.⁴³ Fındık Fabrikatörü ve İhracat Tüccarı Dihkanzade Hikmet Zihni Şürekâsı'nında günde 250 çuval fındık işleyen fabrikalarında 12 beygir gücündeki motorlarla fındık kırılıyordu. 1920'li yıllardan itibaren fabrikalarda gazla çalışan

³⁸ TVS 1898

³⁹ Kemal Peker, **Fındık**, Giresun: Yeşilgiresun Matbaası, 1947-1948, s.129

⁴⁰ Nişan Andreasyan, **Fındık Ziraati ve Ticareti**, İstanbul: Matbaa-i Hayriye Ve Şürekası, 1331, ss.73-74.

⁴¹ Bozkaya, s.42.

⁴² Hüseyin Kazım, **Fındık Ağaçları ve Mahsulü Hakkında Malumat-ı Umumiye**, Trabzon, 1314, s.27.

⁴³ Bozkaya, s.43.

motorlarla fındık kırılmaya başlanmıştır. 1926 yılında Bekirzade Şevki ilk elekli fındık kırma makinesini kurmuştur. 1930'lu yıllardan itibaren fabrikalarda elektrikle çalışan motorlarla bu işlemler gerçekleştirilmeye başlamıştır.

Bu fabrikaların sahip olduğu makinelerle örnek olması bakımından 1923 yılında bir fabrika şu bölümlerden oluşmaktaydı: Gazla hareket eden motor ve bu motora bağlı olarak, fındığı alt kattan imalathane dairesine çıkaran asansör benzeri bir makine, kırılmamış fındığı büyüklüğüne göre ayıran makine, fındık kırmaya mahsus değirmen, kırılmamış fındığı kabuğundan ayırmak ve sınıflandırmak için altı gözlü ayırma makinesi.

İçlerinden ayrılan kabukların yakacak olarak kullanılması ise çok geç tarihlere kadar mümkün olmamıştır. Yirminci yüzyılın başlarına kadar fındık ihracatı kabukla yapıldığı için, bu durumda herhangi bir anormallik yoktur.

Fındığı kapsülünden ayıran patozun bölgeye gelişi ve adapte edilmesi de Cumhuriyet sonrası dönemde gerçekleşmiştir. İlk gelen patozun bölgeye uygun hale getirilmesinde ise Terme'li ustaların rolünü unutmamak gerekir.

Günümüzde fındık bahçelerinin bakımında ot biçme ve zararlılarla mücadelede ilaçlama için kullanılan makineler 1960 sonrası dönemde geliştirilmiştir. On dokuzuncu yüzyıl boyunca fındığın üretim aşamalarında teknolojik bir yenilik olmamıştır. Tüccarların çabaları ile fındık ihracatını kolaylaştıracak fındık kırma işleminin makineleşmesinin, fındık üreticileri ile doğrudan bir ilgisi bulunmamaktadır.

2.3.4. Zararlılarla Mücadele

1929 yılında Dünyada bir ekonomik buhran yaşanırken, Türkiye'de fındık üretimi çok düşük bir seviyede gerçekleşmiştir. Kısa bir süre içinde üretimin azalmasının nedeninin Balaninus (fındık kurdu) adlı haşereden kaynaklandığı anlaşılmıştır.⁴⁴ Bu seneye kadar hiçbir uzman fındık zararlıları ile ilgili, doğrudan

⁴⁴ Birinci Ulusal Fındık Kongresi, s.46.

findığın yetiştirildiği yerlerde araştırma yapmamıştır.⁴⁵ Giresun'a giderek yerinde tetkik yapan bu kişi İstanbul Darülfünun Fen Fakültesi Müderrislerinden M. Hovas'tır.

Hovas'ın dikkatini çeken Giresun'da fındık dâhil bütün ziraat işleri ile ilgilenecek 1 memur olmasıdır. Ancak ipek böcekçiliği için bir memur heyetinin bulunmasına kızmaktadır.⁴⁶ Bölge halkına fındık kurdundan nasıl en az zararla kurtulabileceklerini anlatmış ve bir de haşere hakkında yazı yazmıştır.

1932 yılında Ziraat Vekâleti, sadece fındık bahçeleri ve bunun hastalıkları ile mücadele edilmesi için merkezi Giresun'da olmak üzere bir teşkilat kurmuştur.⁴⁷ Daha önceki yıllarda üretimin azalması ve fiyatların düşmesi burada belirleyici olmuştur. Bu kurum, I. Dünya Savaşı sırasında bakımsızlıktan ormana dönüşen bahçelerle ve mevcut bahçelerin de temizliği ile uğraşmıştır.

1948 yılında Samsun Zirai Mücadele Enstitüsü kurulduğunda fındık zararlıları konusunu kendi çalışmaları ile halletmeye mecbur kalmıştı. Dünyada yazın çok kısıtlı olduğu gibi, ülkemizde yapılan çalışmalar ise yabancı profesörlerin kısa süreli faaliyetleriydi.⁴⁸ Bu enstitü 1949 yılından itibaren çalışmalarına başladı. İlk çalışma konusu *Balanus nucum* (fındık kurdu) olarak alındı.⁴⁹ Tek başına bu canlı, fındık coğrafyasının 1/4'ünü etkilerken, 3/4'lük mahsul kaybı oluşturmaktaydı. Bu canlı, havalar ısındıkça, Mart ayı sonundan başlayarak topraktan çıkarak ağacın yapraklarına kadar ulaşır, havalar ısındıkça da hem irileşir hem de fındık ürününü kemirerek olgunlaşmasına engel olurdu. Tek bir kurt ortalama 200 tane fındığa zarar verir, çoğalmaya devam eder ve bu bir hasat döneminde yarım kilo fındığa denk gelir.

Ülke rekoltesinde 1/3'lük bir zarar veren bu zararlı ile mücadele 1948'de kurulan bu kurum ile yapılmıştır. Kısa bir süre içinde fındık kurduyla mücadele başarıya kavuşmuş, toplam rekolte 1/3 oranında artmıştır. Enstitü, daha sonra yelpazesini geliştirerek başka zararlılarla da mücadele etmeye devam etmiştir.

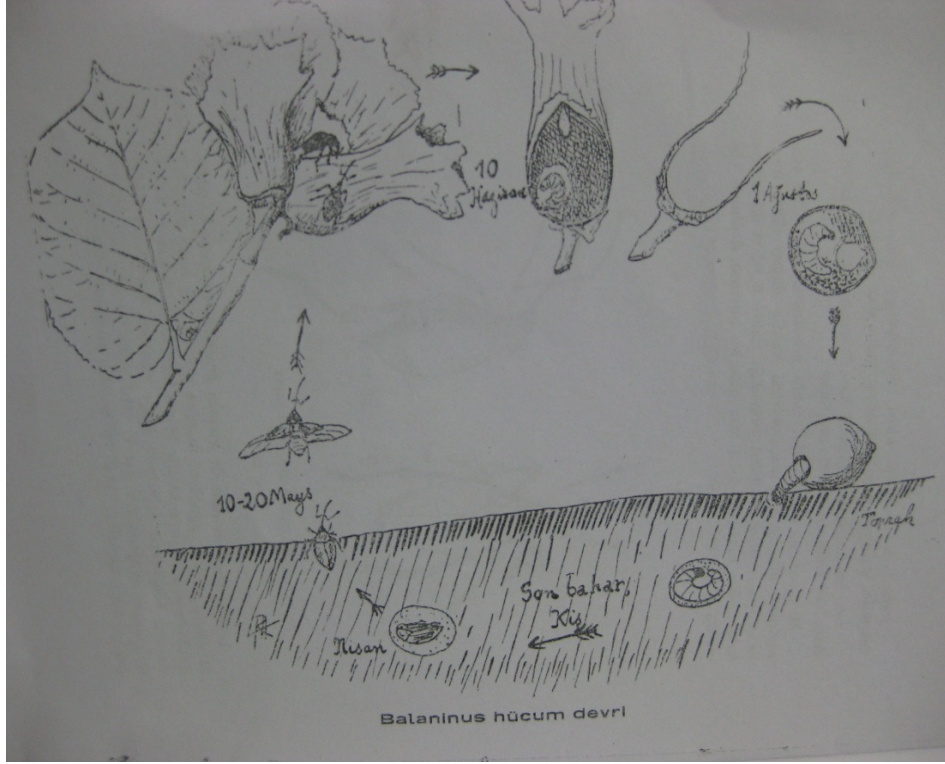
⁴⁵ M. Hovas, **Giresun Mıntıkası Fındık Ağaçları Hakkında Tetkikat**, İstanbul: İstanbul Darülfünun Fen Fakültesi Neşriyatı, 1930, s.2.

⁴⁶ Hovas, s.4

⁴⁷ Cumhuriyet'in 10. Yılında, s.154.

⁴⁸ **Fındık Semineri**, Ankara: Türkiye Ticaret Odaları, 1966, s.47.

⁴⁹ Fındık Semineri, s.48.

Grafik 2. Balaninus Nucum (findık kurdu) Hücüm Devri*

Kaynak: Hovas, s.6.

2.3.5. Bölgedeki Diğer Bitkiler

Karadeniz'in Anadolu kıyılarındaki en önemli gıda maddesi olan Mısır bitkisi, Kuzey ve Güney Amerika'da yerli halkın buğdayıdır. İtalya, Yugoslavya ve Romanya'da da insanların başlıca gıdası olmuştur. Mısır, buğdaya göre daha sıcak ve daha fazla nem isteyen bir bitkidir.⁵⁰ 3-6 ay süresince don olayının yaşanmadığı, sıcak ve bol yağmurlu iklim ister. Yağmurlar aralıklı yağmalı ve diğer günler ise açık ve güneşli olmalıdır. Ortalama yıllık 600 ile 1200 mm arasında yağış yeterlidir. Daha fazla yağmur olursa, bitki büyüüp ürün veremez, kırılır telef olur. Yetiştirme devresi kısa olan mısır, ilkbahar ve yaz bitkisidir. Karadeniz bölgesinde yaşanan iklim, bu bitki için çok uygundur. Aynı uygunluk, Kuzey İtalya'da, Tuna'da, Arjantin'de La Plata'da ve ABD'de Korn Belt sahasında (Missisipi Nehrinin batısında Oklahoma ve Texas'ın

* Bu grafik bir çok kitapta aynen yayınlanmış, ancak kimse kaynağını vermemiştir. İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi müderrislerinden M. Hovas'ın bu zararlı ile ilgili ilk yayını 1930'da yapması ve aynı tarihli kitabında bu grafiği de vermiş olması nedeniyle, bu grafiği de hazırlayanın Hovas olması muhtemeldir.

⁵⁰ Ali Tefik Tanoğlu, **Ziraat Hayatı**, 1968, s.184.

kuzeyinde Kaya Dağlarına kadar uzanan Amerikalıların Orta Batı dedikleri alan) mevcuttur.

Mısır, Karadeniz bölgesinin başlıca gıdasıdır. İrlanda için patates ne ise, Karadenizin Anadolu kıyıları için mısır da odur.⁵¹ Fırın ve seren mısırı olarak iki şekilde işlenerek tüketilir ve sapları da hayvan yemi olarak kullanılır. Güneşte kurutulan saplar saklanarak, hayvanlara kış gıdası olarak verilmektedir. 1884 yılından itibaren mısır ziraatı teknikleri daha fenni hale gelmiştir. Daha önce tohum gayet sık ekilmekte, ekim ve çapa tarzı gelişi güzel yapılmakta ve mahsul ancak yörenin ihtiyacına yetecek kadar yetiştirilmekte idi. Kafkasya'dan gelen tohumlar iklime de uyum sağlamışlar ve çok lezzetlilerdir.⁵² 1910 yılına kadar Ordu, mısır ziraatından 4-6 bin ton ihraç ederdi. Bunun 2 bin tonu Giresun, Görele, Trabzon ve Rize civarına, artanı ise Avrupa ve özellikle de İngiltere'ye ihraç olurdu. Zamanla, mısır ziraatının yapıldığı tarla olarak adlandırılan alanlara fındık dikilerek fındık bahçelerine terk etmişlerdir. 1914 mısır rekoltesi 69 bin ton iken daha sonra 35-40 bin ton arasına düşmüştür.

Bir Amerika bitkisi olan mısır Anadolu'da adlandırılırken “kalmik”, “kokoroz”, “darı” ya da “lazut” kullanılmaktadır. Mısır bitkisinin, sapı, yaprağı, koçanı ve tohumu; köylü için değerlidir ve köy hayatının her aşamasında kullanılır. Kuzey Amerika'daki Yerliler “mahis”, İngilizcede “maize”, Amerikalılar “corn” ve Fransızlar “mais” olarak adlandırır.⁵³ Mısır, önce 1493'de İspanya'ya getirilmiş, oradan İtalya'ya yayılmıştır. On yedinci yüzyılda Suriye'ye ve on sekizinci yüzyılda Balkanlara yayılmaya devam etmiş, oradan da Osmanlı topraklarına ulaşmıştır. Osmanlı üzerinden Almanlar ve Macarlar mısırla tanışmıştır.

Trabzon ve civarında on sekizinci yüzyılda mısır, en çok üretilen ürün olarak dikkat çeker. Seyyahların on dokuzuncu yüzyıl boyunca “indian corn”⁵⁴ olarak not ettikleri, bir mısır türüdür. Koçanında birden çok renkte tane olan mısıra verilen bir isimdir.

⁵¹ K. H. Connell, “The Potato in Ireland”. **Past & Present**. Sayı.23, November 1962, ss. 57-71

⁵² Fahrettin, s.40.

⁵³ Kemalettin Kuzucu, “Osmanlı Döneminde Karadeniz Bölgesinde Mısır Tarımı ve Islah Çalışmaları”, **Karadeniz Tarihi Sempozyumu**, Trabzon: KTÜ Matbaası, 25-26 Mayıs 2005, ss.769-783.

⁵⁴ Frederick Walpole, **The Ansayrii, and Assassins**, London: R. Bentley, 1851, s.240.

Mısır, Doğu Akdeniz eyaletlerine on yedinci yüzyılda ulaşmış, İstanbul'da yazılmış olan şifalı bitkiler kitabında da kendisine yer bulmuştur.⁵⁵ Bu kitapta “zürra şami” olarak anılan bitki, on sekizinci yüzyılda “Mısır tahılı” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Genellikle üretildiği yerde tüketildiği için, elçilik raporlarında ve ticari kayıtlarda pek sık rastlanmaz.⁵⁶ Dünyaya Amerika'dan yayılan mısır, bölgede geleneksel olarak üretilen darı'nın yerini almıştır. Domates ve patates de bölgeye aynı dönemde girmiş; ancak, Anadolu'ya hem Avrupa'dan hem de Bereketli Hilal'den iki koldan gelmişlerdir. Domates'in iki farklı adlandırması “Frenk bandıcanı” ve “arap bandıcanı” bu ilişkinin kurulmasına yardımcı olmaktadır. on sekizinci yüzyılın ortasına kadar iki ürün Anadolu'da hızlıca yaygınlaştı. Domates, patates'in aksine, Anadolu mutfağınca çok çabuk benimsendi.

On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Halep'te fasulye yetiştirilmeye başlanmıştır. İsmi, geliş yolu hakkında bir şeyler söylemektedir: “*Ubiye efrenkiye*”.⁵⁷ “Efrenkiye”, Avrupalı anlamına gelmektedir.

Koeler'e göre 1842 yılında Batum'da yetiştirilen temel hububat ürünü Amerikan Mısırı idi.⁵⁸ 1850-1851 döneminde Trabzon'da mısır üretimi, İstanbul'a aynı vergi olarak gönderilecek kadar bollaşmıştır.⁵⁹ 1890lı yıllarda Macaristan'dan 2 ton mısır tohumu alındı. Bunun bir kısmı Trabzon'a gönderildi. Masrafları Ziraat Bankası karşılayarak, bu bitkinin türü bölgede ıslah edilmeye çalışıldı. Macar mısırının taneleri daha küçüktü ve bitki 50 günde yetişiyordu. Soğuğa dayanıklı olduğu için yüksek kesimlerde de yetiştirilebiliyordu. Boyu fazla uzamadığı için rüzgârdan da çok etkilenmiyordu.

1897-1898 döneminde Trabzon vilayetindeki yıllık mısır üretimi 7-8 milyon kile (*yaklaşık 200 bin ton*) civarındaydı. 100 bin çuval fasulye ve 1,5 milyon kile pirinç ile beraber.⁶⁰ Trabzon Valisi Kadri Bey, 1898-1899 yılları için oluşabilecek mısır

⁵⁵ Hayatizade, **Risale-i feyziye fi lüga-ı müfredat-ı tıbbiye**, Ankara: Tarım Bakanlığı Yayınları, 1978. s.315.

⁵⁶ Çağlar Keyder, Faruk Tabak (Ed.), **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarrm**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s.153

⁵⁷ Keyder, Tabak, s.154.

⁵⁸ Ildiko Beller-Hann, Chris Hann, **İki Buçuk Yaprak Çay**, Çeviren: Pınar Öztamur, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.13.

⁵⁹ Walpole, s.234.

⁶⁰ TVS 1898

buhranına karşı tedbir amaçlı Trabzon'un diğer limanları arasında (Ordu, Canik kazaları) mısır ihracat resminin %8'den %1'e indirilmesini istemiştir.⁶¹ Dâhiliye Nezareti ve Meclis-i Mahsus bu isteği olumlu karşılamış ve yeni hasat dönemi için gümrük resmi %1 olmuştur. 1905'de Amerika'dan yaygın bütün mısır çeşitlerinden tohum ithal edilmiş ve vilayetlere dağıtılmıştır.⁶²

Patates, kıyı kesimindeki verimli alanlarda değil de, daha yüksek ve iç kesimlerde verimi görece düşük olan arazilerde yetiştirilen bir üründü. Dünyaya Peru'dan yayılmıştır. Avrupa'ya 1580'lere doğru önce İspanya'ya gelmiş ve oradan da Fransa ve Almanya'ya, sonrada diğer bölgelere dağılmıştır. Patates, İrlanda, Kuzey Almanya ve Polonya için başlıca gıdadır. Ancak köylülerin bu bitkiye alışması çok zor olmuştur. Bu bitkinin gövdesi ve yaprakları zehirlidir, gıda olarak tüketilen kısmı sadece kökleridir. Fransız ziraatçı ve iktisatçı Parmentier*, bu bitkinin yayılmasında çok önemli rol oynamıştır.⁶³ Daima, fakir köylülerin fakir topraklarda ürettiği bir bitki çeşidi olmuştur.⁶⁴

Patates fazla sıcaklığı sevmez, dondan çekinir, hava sıcaklığı -4 °C'den aşağı düşerse bitki zarar görür. İlk gelişme dönemi olan Nisan'dan Haziran'a nemin fazla olması gerekir. Patatesten ispiroto ve nişasta üretilmektedir. Bu nedenle sanayi için önemi de büyüktür. Hızlı bozulan bir bitki olduğu için, nakliyata pek gelemmez ve genellikle üretildiği yerde tüketilir.⁶⁵ Patates genel olarak iç bölgelerde yetiştirilmektedir. Gürgentepe ve Gököy bölgesi buna çok güzel örnektir. Trabzon, Ordu, Akçaabat, Giresun, Torul ve Gümüşhane'de üretilse de, üretim yetersiz kalmakta ve Fransa'dan 300 çuval ithal edilmektedir.⁶⁶

Tütünün anayurdu Orta Amerika'dır. Önce Avrupa'ya, oradan da Venedik ve Cenevizli gemicilerle Osmanlı Devletine geldiği biliniyor. 1687'de ilk kez serbest tütün ekimi Rumeli'de yapılıyor.

⁶¹ Y.A.RES. 93/22, 18 Muharrem 1316

⁶² İ.O.M. 10/37, 7 Cemaziyel Ahir 1323

* 12 Ağustos 1737 –13 Aralık 1813 yıllarında yaşamıştır.

⁶³ Tanoğlu, s.193.

⁶⁴ Tanoğlu, s.193.

⁶⁵ Tanoğlu, s.193.

⁶⁶ Hayri, s.74

1881 yılında Muharrem Kararnamesi'yle Düyunu Umumiye kurulmuş ve Osmanlı'nın borçlarının ödenmesinde Tütün'den gelen verginin de kullanılması kararlaştırılıp bu iş için 1883 yılında kurulan Osmanlı Reji İdaresi, Trabzon vilayetinde de örgütlenmişti. Fiyat tekeli de olan Reji ile beraber, tütün vilayet için gelir getiren ürün olmaktan çıkmıştır. Bafra'dan sonra en iyi tütün Akçaabat'ta yetiştirilmektedir. Trabzon merkezde ve Akçaabat'ta en önemli tarımsal alanlarda tütün tek ürün olarak üretilmektedir.

Reji İdaresi, faaliyet gösterdiği yıllar boyunca ülke genelinde yapılan bütün tütün üretimi ve pazarlamasını denetim altına almıştır. Trabzon Vilayetinde Reji, Trabzon, Akçaabat, Tirebolu, Ordu ve Giresun'da müdürlük; Perşembe, Bolaman, Hapsamana, Ayvasıl, Görele, Of, Kurik, Akköy, Keşap, Şarlı, Maçka, Vakfıkebir, Piraziz, Ulubey, Sürmene ve Espiye'de memuriyet biçiminde örgütlenmişti. Giresun Limanında ilk tütün sevki ise Karadeniz Vapuru ile 1924 kadar geç bir tarihtir.⁶⁷

Reji kaçakçılıkla ve kaçak tütün tarımıyla mücadele etmiş ve bir takım kısıtlamalar koymuştur. Tütün ziraatının yasaklandığı bölgeler listesi oluşturulmuştur. Ancak genel olarak bu uygulamalar, tütün üretimini azaltmıştır. Reji Nizamnamesi'ne göre yarım dönümden az alana tütün ekmeyi yasaklayarak, kişisel kullanım için dahi olsa tütün üretimini yasaklamıştır. Tütün ruhsatnamesi almak pahalı ve zordur. Tütün Rejisi, 4 Mart 1925'de millileştirilmiştir.

2.4. Orta Karadeniz'de Ulaşım Olanakları

Yolsuz bir mekân düşünilemeyeceği gibi, toplumsal bir birimden bahsetmek için de yollara ve ulaşım ihtiyacı vardır. Yollar; vasıtaları, yolcuları ve birbirine kavuşturduğu mekânlarla bir bütünlük oluşturur ve önem kazanır.

Yollar sadece yerleşim birimlerini birbirine bağlamaz; iktisadi önemi olan maden kaynakları gibi insansız topraklar da birbirine bağlanır. Karadeniz'in Anadolu kıyıları gibi engebeli ve zorlu bir coğrafya'da yollara duyulan gerek, ulaşım ihtiyacı*,

⁶⁷ Işık Gazetesi nr 98, 15 Eylül 1340 (1924), Aktaran: Oktay Karaman, "Giresun Basın Tarihinden Levhalar: Işık Gazetesi", **Giresun Kültür Sempozyumu**, İstanbul: Giresun Belediyesi, 30-31 Mayıs 1998, ss.115-132.

* Burada ulaşımını beklediğimiz insanlar, kırdan yaşayan köylü halkın, en yakın şehirlere ulaşmasıdır. Yani tezkireli ya da tezkiresiz murur denen iç pasaport ile gezen Osmanlı tebaasından bahsetmiyoruz.

modern anlamda yollar olmadan da halledilebilmiştir. Bölgedeki yerleşimin dağınıklığına nazaran, hayatın devam ediyor olmasında, bu olgu rahatlıkla ayırt edilebilir. Haritada, çok yakın olarak görülen iki yerleşim birimi, aralarından geçen derin vadi nedeni ile temas halinde olmayabilir. Bölgede yol yapım faaliyetleri Tanzimat'la beraber ve on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde yoğunluk kazanmış, ancak Cumhuriyet'le üzerinde motorlu vasıtaların da gidebildiği yollar yapılmıştır. Denilebilir ki, bölgedeki şehirleri birbirine bağlayan karayolu yapımı yirmi birinci yüzyılın başında hala devam etmektedir.

2.4.1. Deniz Ulaşımı

Karadeniz'de yabancı bayrak taşıyan gemilere seyr-ü sefer hakkı tanınınca ilk defa 1833 yılında Rus bandıralı Odese Kumpanyası İstanbul'a sefer yapmaya başlamıştır. İngiliz şirketine ait ilk buharlı gemi 1836 yılında İstanbul-Samsun-Trabzon hattında çalışmaya başlamıştır.⁶⁸ 1837'de Avusturya Kumpanyası İstanbul'la Trabzon arasında sefer yapmaya başlamıştır.⁶⁹ Aynı yıl, aynı hatta bir Osmanlı buharlı gemisi çalışmaya başlamıştır. İkinci bir Avusturya şirketi olan Llyod Kumpanyası 1840'da İstanbul-Trabzon arası düzenli sefere başlamıştır.⁷⁰

Bölgede acentesi olan ve deniz ulaşımını sağlayan kumpanyalar vardır. Zamanla buharlı gemiler devreye girmiş, daha ufak yelkenli gemilerin faaliyetlerinin yerini almıştır. 1869 tarihli Salname'de Dersaadet'ten hareketle Trabzon Vilayeti sahilinin son sınırı olan Batum'a kadar gelip giden kumpanya vapurlarının listesi mevcuttur:⁷¹

“Fevaid-i Osmaniye kumpanya vapurları: beher Çarşamba günleri Dersaadet'ten hareket ediyor ve Ereğli, Amasra, İnebolu, Sinop, Samsun, Ünye, Ordu, Gireson'a uğrayarak Pazar günü Trabzon'a geliyor, yolcularını bıraktıktan sonra Rize iskelesine uğrayarak Batum'a gidiyor ve Çarşamba sabahı Dersaadet'e ulaşmak üzere aynı iskelelere uğramak üzere yola çıkıyor.

⁶⁸ Turgay Üner, “Trabzon”, Çağlar Keyder (Ed.), **Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri, 1800-1914** içinde (ss.45-71), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s.51.

⁶⁹ Charles Issawi, **The Economic History of Turkey 1800-1914**, Chicago: The University of Chicago Press, 1980, s.161.

⁷⁰ Issawi, s.162.

⁷¹ TVS 1869

Rusya kumpanya vapurları: her cumartesi Dersaadet'ten hareketle İnebolu, Samsun, Ordu ve Gireson iskelelerine uğrayarak Salı günü Trabzon'a gelir ertesi gün Batum'a gider ve her Pazar günü Batum'dan aynı iskelelere uğrayarak Dersaadet'e gider.

Fransız kumpanya vapurları: her pazartesi Dersaadet'ten hareketle İnebolu, Samsun, Ordu ve Gireson iskelelerine uğrayarak Perşembe günü Trabzon'a gelir ve her Cumartesi aynı iskelelere uğrayarak Dersaadet'e gider.

Avusturya kumpanya vapurları: Her Cuma günleri Dersaadet'ten hareketle İnebolu, Sinop, Samsun, Ordu, Gireson ve Tirebolu iskelelerine uğrayarak pazartesi Trabzon'a gelir ve Perşembe geri hareket eder.”

1871 Salname'de Fevaid-i Osmaniye, Rusya ve Avusturya'nın yanına ilave olarak İngiltere kumpanyası vapurları da bulunmakta ve Fransız kumpanya vapurları listede yer almamaktadır.

“İngiltere kumpanya vapurları beher Pazartesi günleri Dersaadet'ten hareketle İnebolu ve Samsun ve Ordu ve Giresun iskelelerine uğrayarak Perşembe günü Trabzon'a gelüp beher Cumartesi günleri Trabzon'dan hareketle yine mezkûr iskelelere uğrayarak Dersaadet'e gider.”

1888 Salnamesinde aşağıdaki gibi bir çizelge verilmiş ve Trabzon merkezli olarak kumpanyaların seyr-ü seferi hazırlanmıştır:

Tablo 2
Trabzon Merkezli Kumpanyaların Seyr ü Sefer Günleri

Kumpanyanın ismi	Trabzon'a varış	Trabzon'dan İstanbul'a hareket
İdare-i Mahsusa	Pazar	Çarşamba
Nemçe	Salı	Cumartesi
Rusya	Cumartesi	Salı
Fransız	Salı	Cumartesi
Fransız Pake	Cumartesi	Perşembe
Gürcü	Perşembe	Cuma
Yunan	Pazar	Perşembe (bazen Pazar)

Kaynak: TVS 1888.

1893 yılına gelindiğinde Karadeniz'in Anadolu kıyılarında düzenli seyr-ü sefer halinde olan kumpanya sayısı 1888'deki gibi yedi olmuştur.

2.4.2. Karayolu Ulaşımı

Ünye 1864 yılında sancak olmuştur. İdari yapısı değişen Ünye'ye kaymakamın yanında büyük yetkilerle donatılmış bir de müfettiş atanmıştır.⁷² Yeni atanan müfettişin girişimleriyle beraber 1864 yılında, 18 saatlik mesafesi bulunan Ünye-Niksar yolu açılmaya başlanmıştır. Ünye Sancağının altı kazası olan Ünye Merkez, Fatsa, Niksar, Erbaa, Karakuş ve Bolaman kazaları yolun üçer saatlik kısmını yapmak üzere yol yapım çalışmalarına başlanmıştır.⁷³ Ünye-Niksar yolu üzerinde toplam 67 tane köprü yapılmıştır. Yapılan yollarla köprüler bölgenin yağmurlu ve nemli iklimine dayanıklı değildir; bu nedenle ilk yağmurda bu köprülerden birkaç tanesi mutlaka kullanılamaz hale gelmektedir.

⁷² A.MKT.MHM 311/56 L4, 11 Rebiül Ahir 1281

⁷³ A.MKT.MHM 311/56 L5, 11 Rebiül Ahir 1281

“Yollar ve Köprüler Nizamnamesi”ne⁷⁴ göre yaşı 16 ile 60 arasında olan bölge halkı yolda ücretsiz çalıştırılmıştır. Günde ortalama 16.500 işçinin katıldığı faaliyete 1 Ağustos’ta başlanmış ve yol tam bir buçuk ay sonra 15 Eylül tarihinde bitirilmiştir. 22 Eylül’de yol işlemeye başlamış ve Niksar’dan zahire yüklü iki araba Ünye’ye doğru hareket etmiştir. Ertesi gün ise 16 araba daha yola çıkmıştır.⁷⁵ Tokat’tan Samsun’a kırk saatte gidilirken, bu yolla Tokat’tan Ünye Limanına 25 saatte gidilmeye başlanmıştır. Ünye-Niksar yolunun düzenlenerek ulaşımın kolaylaşması, Ünye limanının da tamir edilerek geliştirilmesine neden olmuştur. Şehrin yöneticileri Kumpanyaların Ünye’ye uğramasını sağlamaya çalışmışlar ve ilerleyen dönemde ticari hayatın canlanması gözlenmiştir.

Ünye’ye masrafları yereldeki belediye meclisi tarafından karşılanmak üzere 1870 yılında yeni bir iskele yapılmıştır.⁷⁶ İskele kullanım sonucu yıprandığı için 1875 de tamir edilmiştir.⁷⁷ Arşivde, vapur ve iskelelerden giden ve gelen yolcularla çeşitli eşyalardan alınan paranın tarifesı mevcuttur.⁷⁸ Bu listeden genel olarak nelerin taşındığı ya da taşınmasının beklendiğı görülmektedir. Ünye iskelesinden alınması kararlaştırılan vergi pusulası⁷⁹ incelendiğinde “şeker, pirinç, kendir, şişe, gaz yağı, sabun, kına, elma, çivi vb.” kalemleri görülmektedir.

1864 yılında Samsun şehir merkezinden Amasya’ya yeni bir yolun yapımına başlanır.⁸⁰ Bu yol Kafkas göçmenlerinin iç bölgelerdeki iskân mahallerine ulaşması için düşünülmüştür. Ayrıca, beklenilen ulaşım kolaylığı sağlınırsa, bu hatla asker sevkiyatı da hızlanacaktır. İstanbul’dan Sivas’a Malatya’ya, redif sevkiyatı ya da tersi istikamette asker sevkiyatı, Samsun üzerinden yapılması düşünülmektedir.⁸¹ Aynı yolun çalışmaları 1867 yılında da halen devam etmektedir.⁸²

⁷⁴ Turuk-u Meabir Nizamnamesi

⁷⁵ A.MKT.MHM 311/56 L5, 11 Rebiül Ahir 1281

⁷⁶ Ş.D. 1826/3, 24 Cemaziyel Evvel 1302

⁷⁷ Ş.D. 1829/12, 24 Cemaziyel Evvel 1302

⁷⁸ Ş.D. 1826/3, 24 Cemaziyel Evvel 1302

⁷⁹ Ş.D. 1829/12, 24 Cemaziyel Evvel 1302

⁸⁰ İ.MVL 517/23299, 5 Cemaziyel Evvel 1281

⁸¹ A.MKT.MHM 394/23 Samsunda bulunan Sivas redif taburu; A.MKT.MHM 396/85 Samsun’a gitmekte olan Malatya Redif Taburunun Amasya’dan geçtiğı.

⁸² İ.MVL 578/25938, 24 Cemaziyel Evvel 1284

1867 yılında Samsun şehir merkezinin doğu sınırı olan Mert Irmağı üzerine bir kâgir köprü yaparak, şehir merkezi doğuya doğru açılmaya başlamıştır.⁸³ Daha öncesinde sal kullanan ahali, bu köprü yardımıyla Çarşamba'ya kolaylıkla gidebilmeye başlamıştır. Köylüler için ırmak geçişinde sal kullanımı hem ücrete tabidir, hem de pratik olarak mümkün değildir. Mert Irmağı üzerine köprü yapımı, Samsun şehrinin doğuya doğru gelişmesini de olanaklı kılmış ve Çarşamba Ovasındaki tarımsal üretime bir pazar oluşturmıştır.

Giresun'un art alanı Şebinkarahisar'dır. Giresun İskeleyi'ne şap ve bazı madenler Şebinkarahisar'dan gelmektedir. Giresun-Şebinkarahisar yolunun 1869 yılında yeniden açılması kararlaştırılmıştır. Bölgede "Yollar ve Köprüler Nizamnamesi"ne göre açılan ilk yol olarak Giresun-Şebinkarahisar yolu dikkate değerdir. Eski yol Kazgan Dağı (Kazgankaya) denen yerden geçtiği ve kışın zayıyata neden olduğu için bu ihtiyaç duyulmuştur. Yeni yolun açılmasında iki taraftan başlanması gerektiğine karar verilmiş⁸⁴ ve yolun masraflarını hükümet karşılamıştır. Ancak yolun yapımı çok uzun sürmüş ve bir türlü bitirilememiştir. Aynı hat 1882-1885 yıllarında Halit Rifat Paşa'nın Sivas valiliği sırasında tekrar düzenlenmiş ve eski yolda genişletme çalışmaları yapılmıştır. Geriye kalan 64 km'lik yolun yapımı, 1884 yılında Şebinkarahisar'ın Sancak ve Giresun'un kaza olması ile tamamlanmıştır. Yolun inşaatının tamamlanması nedeniyle Sivas Valisi Halil Rifat Paşa, Karahisar-ı Şarki-Giresun yolunun Tamzara mevkiine ve Zara-Suşehri yolunun Kuşkayası mevkiine birer kitabe yazdırmıştır.⁸⁵ 1924 yılına gelindiğinde bu yol üzerindeki köprülerin kâgir olmasına karar verilmiş ve kâgir köprü inşaatına başlanılmıştır. İlk defa bu yolda Giresun'dan Şebinkarahisar'a otomobille 1926 yılında gidilebilmiştir.⁸⁶ Bu yol, sarp ve dolambaçlı olduğundan; yağmur yağdığında heyelan, kışın kar riski nedeniyle tam verimli kullanılamamakta, çoğu zaman da kar ya da yağmur nedeniyle ulaşım hızlıca kapanmaktadır.

⁸³ İ.MVL 584/26238 (Samsun'daki Merd Nehri köprüsü) ve A.MKT.MHM 399/86 (kâgir köprü yapımı)

⁸⁴ BEO 930/47 16 Recep 1286

⁸⁵ Sıtkı Çebi, **Ordu Tarihi ve 50. Yılda Ordu Tarihi**, Ordu: Ordu Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, 1973, s.85.

⁸⁶ Yeşil Giresun nr 59, Aktaran: Sadık Sarısan, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında (1923-1930) Giresun**. Giresun: Giresun Belediyesi Kültür Yayınları, 1999, s.143.

Ordu-Sivas yolu Trabzon Valisi Sırrı Paşa ile Sivas Valisi Halil Rifat Paşa'nın ortak girişimi ile 1885 yılında 5 ayda açılmıştır. 1885 yılı idari yapısı genelden biraz farklıdır. Ordu, Trabzon'a bağlıdır; Mesudiye, Sivas'a bağlıdır. Gönüllü Amele Birlikleri kurulmuş, bir kol Ordu'dan Mesudiye istikametine, diğeri ise Koyulhisar'dan Mesudiye'ye doğru yolu açmaya başlamıştır. 5 ay sonra vilayet sınırındaki Gedikkaya Mevkiinde kollar buluşarak yol tamamlanmıştır. Teşrinievvel 1300'de Sivas Valisi oraya üzerinde "*Sivas Valisi Halil Rifat Paşa Hazretleri Sivas'tan Ordu hududuna kadar kırk iki saat yolu beş ayda yaptırdıkları sırada iş bu kayaları barutla açmıştır*" yazan bir kitabe dikmiştir.⁸⁷

On dokuzuncu yüzyıl boyunca Tirebolu'nun karayolu ulaşımının yetersizliği dikkat çekicidir. Şehir bir yandan Harşit Çayı, diğeri yandan da Espiye Deresi ile kuşatılmıştır. Ulaşım olanakları açısından bir ada görüntüsü vermekte olan Tirebolu'nun çevre ile ilişkisi deniz üzerindendir.

Ordu-Samsun arasında bir karayolunun eksikliği üzerine 1910 yılında, böyle bir yolun olabilirliği düşünülmüştür. Ancak, aradaki mesafenin 31 saat olması nedeniyle ve alternatif deniz ulaşımının daha işlevsel olması; bu yolun yapılmasını gerek görülmemiştir.⁸⁸

Ordu-Giresun arasında 1930'a kadar doğrudan bir otomobilin işleyebileceği kara yolu henüz yoktur. Yol üzerinde çok fazla dere olması ve yapılmaya çalışılan köprülerin her sene, heyelanlarla tahrip olması, yolun yapılmasına izin vermemiştir.

Giresun-Trabzon yolu olarak bilinen ve bu iki merkezi birbirine bağlayan bir karayolundan bahsetmek güçtür. I. Dünya Savaşı'nda Harşit Deresine kadar gelen Ruslar, Trabzon'dan Harşit Deresine kadar olan kısımdaki yolu düzenlemişlerdir. Giresun-Keşap kısmı ise 1927 Şubat'ında yapılmaya başlanmış ve resmi açılışı 12 Mayıs 1928'de yapılmıştır. Diğeri ara kısımlar ise aralıklarla yapılmış ve Trabzon'dan Giresun'a otomobille ilk seyahat 10 Aralık 1929 tarihinde gerçekleşmiştir. Giresun-Trabzon yolunun açılması toplamda dört sene sürmüştür.

⁸⁷ Çebi, s.85.

⁸⁸ DH.EUM.MH, 164/51, 25 Muharrem 1336.

1885-1893 bölgede kara yolu yapımı yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Trabzon vilayetinde 511 km şose yol yapılmıştır: Samsun-Sivas 62 km, Giresun-Sivas 52 km, Ordu-Hamidiye 85 km, Ünye-Niksar 77 km, Samsun-Çarşamba 23 km, Samsun-Bafra 62 km, Ordu-Ünye 20 km. Bu yolların üzerinde 1-10 metre yüksekliğinde 190 ve 10-20 metre yüksekliğinde 25 köprü bulunmaktadır.⁸⁹

2.3.3. Demiryolu Ulaşımı

1860'lı yıllara kadar Osmanlı limanlarında vapurların yanaşarak yük indirip boşaltacağı rıhtımlar bulunmamaktadır. Gemilerin yüklerini boşaltmak için kıyıya yanaşamaması, yükleme ve boşaltma işlemlerini açıkta demirleyerek yapmalarına neden olmuştur. Yolcu ve yükler; kayık, mavna veya peremelerle* sahile taşınarak, bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle bölgede peremeci esnafı adıyla ortaya yeni bir esnaf çeşidi çıkmıştır. Rıhtımlara olan ihtiyaç, demiryollarının yapımı ile mal taşımacılığının artması sonucu ortaya çıkmıştır. Rıhtım için Osmanlı'da ilk imtiyaz Varna-Rusçuk Demiryolunun açılışından sonra Varna rıhtımına; daha sonra ise Selanik ve İzmir rıhtımlarına verilmiştir.

Anadolu'da ilk açılan demiryolu 1866 Temmuz ayında işletilmeye başlanan İzmir-Aydın demiryoludur. Zamanla Osmanlı topraklarına ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine farklı nedenlerle demiryolları açılırken, Karadeniz'in Anadolu kıyılarında herhangi bir hareketlilik görülmemektedir. Bölge yöneticilerinin talebi ve halkın beklentisi olsa da, bölgeye demiryolu döşenmesi, Cumhuriyet'i bekleyecektir. Bölgedeki ilk demiryolu imtiyazı, Samsun'dan Çarşamba, Terme ve Samsun'dan Bafra ve Alaçam'a kadar 150 km'lik dar bir hattın inşası ve işletilmesi için 75 yıllığına Nemlizade Mahdumları Ticarethanesine verilmiştir.⁹⁰ Bu inşaatın temel atma töreni Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in katılımıyla 21 Eylül 1924 tarihinde yapılmıştır. Ancak sadece Samsun'dan Çarşamba'ya kadar olan kısım döşenmiştir. Yolun bir ucu Çarşamba'ya yaklaşmış ve orada durmuş diğer ucu ise 1924-28 arasında Zile ve Sivas'a kadar devam etmiştir.

⁸⁹ TVS 1891

* Rumca bir kelime olan "pereme"; iki kürekli gondola benzeyen ağır kayıklar için kullanılan bir addır. Karadeniz'in Anadolu kıyılarında daha çok kullanılır. Türk Dil Kurumu. Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (1 Mayıs 2012)

⁹⁰ Cumhuriyet Odaşoğlu, **Trabzon**, Ankara: İlk-San Matbaası, 1980, s.113.

Bölgedeki ilk gerçekleştirilmeyen demiryolu hattı Giresun ile Şebinkarahisar arasında düşünülmüştür. Karahisar-ı Şarki’de bulunan Sivas Valisi Mehmet Emin’in Ticaret ve Nafia Nezareti Celilesi’ne çektiği telgrafta, buradaki bir demiryolu hattının bölgede üretimin ve ticaretin gelişmesine faydası olacağı değerlendirilmesini yapmış ve Sivas, Musul ve Süleymaniye boyunca asker sevkiyatını kolaylaştıracağına işaret etmiştir.⁹¹ Askerlik ve iktisat açısından demiryolunu talep eden Şebinkarahisarlılar, bütün masrafları da üstlenmek istediklerini belirtmişler, ancak Samsun-Sivas hattı⁹² olarak başka bir hattın yapımı öne çıkmıştır. Bu çaba sonuca ulaşmamıştır. 24 Nisan 1910 tarihli belgede Samsun-Sivas ile Trabzon-Erzurum demiryollarının yapılacağı, Giresun ile Şebinkarahisar arasında yapılması istenen yolun hem arazinin uygun olmadığı hem de diğer iki yolun önemini azaltacağı gerekçesiyle Ticaret ve Nafia Nazırı adına Demir Yolları Müdürü imzası ile gönderilen belgeyle reddedilmiştir.⁹³ Giresun ve Şebinkarahisarlılar bir yıl daha yazışmaya devam etmiş, bütün masrafları karşılayacaklarını tekrar hatırlatmış olsalar da, muvaffak olamamışlardır.

Hiçbir zaman yapılamayan Trabzon merkezli demiryolu projeleri iki kol olarak düşünülmüştür: Birinci kol, Trabzon’u Erzurum’a Beyazıt’a oradan da Hindistan’a bağlayacak; ikinci kol ise Trabzon’u Erzincan, Sivas ve Bağdat’a bağlayacaktır. Yapımı düşünülen ancak hiçbir faaliyete geçilmeyen demiryolu hattı için; 1914 Mayıs’ında İstanbul’a kamuoyu oluşturmak üzere Trabzonlular harekete geçmiştir. Dâhiliye Nezareti⁹⁴, Sadaret Makamı ve Mebusan Meclisi başkanlıklarına telgraflar çekilmiş ve Trabzon yapılacak demiryolunun; öncelikle yapılması istenmiştir. Aynı dönemde Trabzon Valisi Samih Bey’de böyle bir demiryolu inşasının masraflarının, Trabzon halkından toplanabileceğini ve halkın da buna gönüllü olduğunu belirten bir telgrafı Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir.⁹⁵ Bu çabalar devam ederken kısa bir süre içinde I. Dünya Savaşı başlamıştır. Ağustos ayında başlayan savaşa, 2 Kasım 1914’de Rusya’nın resmen savaş ilan etmesi ile katılmıştır. 18 Nisan 1916’da Harşit Irmağına kadar Rusya tarafından işgal edilmiştir. Ekim Devriminden kısa bir süre sonra 24 Şubat 1918 tarihinde, Ruslar Trabzon’u terk etmiştir.

⁹¹ BEO 3814/285982-6, 16 Şevval 1328

⁹² BEO 3814/285982-4, 16 Şevval 1328

⁹³ DH.MUİ. 76-1/74, 14 Rebiül Ahir 1328

⁹⁴ DH.İD. 209/8, Belge:11,12 ve 13, 2 Cemaziyel Ahir 1333

⁹⁵ DH.İD. 209/8, Belge:16, 2 Cemaziyel Ahir 1333.

On dokuzuncu yüzyılın başında bölge için anlamlı bir ticari hayat oluşturan Tebriz-Trabzon transit ticaret yolunun yirminci yüzyılda tekrar canlandırılması için demiryolu çözüm olarak düşünülmüştür. Cumhuriyet'in ilk döneminde demiryolu tartışmaları kaldığı yerden devam etmiş, hatta kanun bile çıkmış ama Trabzon'a demiryolu yapılmamıştır.⁹⁶

⁹⁶ Öksüz, ss.107-108.

3. FINDIK ÜRETİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Fındık bitkisi, Karadeniz'in Anadolu kıyılarında hıdayinabit olarak kendiliğinden yetişmektedir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında kitlesel olarak dikilmeye ve tarımı ticarileşmeye başlamış, iktisadi coğrafyası batıya doğru genişlemiştir. Osmanlı döneminde bölgenin merkezi olan Trabzon şehrinde her zaman fındıkla ilgili kayıtlar bulmak olanaklıyken, Giresun ve Ordu için kayıt bulmak daha da güçleşir. 1813 yılında Samsun'dan Giresun'a kadar bölgeyi karadan gezen seyyah Kinneir⁹⁷, ormanda gördüğü yabancı ağaçları sayarken fındık ağacını da sayar. Özel olarak tarımının yapıldığından bahsetmez.

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı tarımında toprağın bolluğu ilk dikkati çeken unsurdur.⁹⁸ Anadolu'da yaşayan geniş göçebe topluluklarının hayvancılığı tek geçim kaynağı olarak sürdürmeleri, bitkisel tarım yapanların ise toprak yoğun teknikler kullanmalarının nedeni toprak bolluğundandır.⁹⁹ Ama Karadeniz bölgesinde tarıma açık toprak çok az olduğu için üretim teknikleri de toprak yoğun değildir. 1863'de Trabzon vilayetinde tarımsal işletmelerin tamamı dört hektarın altında bir büyüklükteydi.¹⁰⁰ Dört hektara ulaşanlar ise Samsun ve Ordu civarındaydı. Tarım çok kısıtlı alanlarda ve az yapılıyordu.

Bölgedeki tarımsal üretim, hane içi tüketime yöneliktir. Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması bile, on dokuzuncu yüzyılın başlarında tarımsal üretimde bir atılım yaratmamış, öncelik İran'dan Erzurum üzerinden yapılan transit ticaretin olmuştur. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında zirai fazla verilmeye başlanmıştır. Ancak ulaşım olanaklarının sadece hayvan taşımacılığına bağlı olduğu bu bölgelerde, yerleşim birimlerinden uzakta yaşayan köylüler bu döngüye dâhil olamamıştır. Pazar imkânları sınırlı kalmış ve zirai fazla vermeyen köylü, geçimlik ekonomi koşullarında yaşamını ve tarımını sürdürmüştür.

⁹⁷ J. McDonald Kinneir, **Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the years 1813 and 1814**, London: J. Murray, 1818, s.270.

⁹⁸ Güran, s.219.

⁹⁹ Güran, s.219.

¹⁰⁰ Pamuk, s.115.

3.1. On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısı

Arşivdeki ilk toplu ihraç rakamları Giresun Limanına aittir. 1840 yılı rakamlarına göre toplam 4773 kantar (270 ton)* fındık ihraç edilmiştir. Karşılığında ise 18.942 kuruş gümrük resmi alınmıştır.¹⁰¹

1851 yılı için Boyacıoğlu Serkiz, fındık tüccarı Yazıcıoğlu'na gümrük resmi 12.000 kuruş tutan fındık satarak, karşılığında borç tahvili almıştır. Yazıcıoğlu bu karşılığı zamanında ödemediği için Serkiz bu miktarı talep etmiş ve hatta parasının verilmesi için valiliğe başvurmuştur.¹⁰²

1853-1856 yılları arasında yapılan Kırım Savaşı'ndan sonra bölgeye yapılan göçlerin, tarımsal ürün desenini değiştirdiğini ve yeni alanları üretime açarak bölgeye işgücü desteği yaptığını görmekteyiz. Bölgede on dokuzuncu yüzyıl boyunca tarım teknolojisinde değişme olmamıştır. Rusya ile savaş halinde olduğu yıllarda Karadeniz'de yasal deniz ticareti de durmuştur. Bunu fırsat bilerek, Anadolu kıyılarından Rusya'ya ana limanlar kullanılmadan, küçük iskelerden kaçakçılık yapılmaya başlanmıştır.

Giresun Belediye Başkanlığı da yapacak olan Kaptan Yorgi**, 1854 yılında Yunan bandıralı bir gemi ile Rusya'ya fındık ihraç etmiştir. Danimarka bandıralı gemilerle de aynı işlem gerçekleşmiş ve kaymakamın ihbarları dikkate almaması nedeniyle, Liman Reisi bu durumu İstanbul'a da şikâyet etmiştir.¹⁰³

Konsolos vekili Stevens'in Raporu'ndan 1858 yılı Giresun Limanı'ndan 220000 kental (22.000 ton) fındık ihraç edildiğini görüyoruz.¹⁰⁴ Bu rakam 1840 yılındaki verilen 100 katı olduğu için, bir miktar iddialıdır.

* Bu bölümde, parantez içlerindeki sayıları, karşılaştırmaya faydası olması bugünkü birimlere çevirdim.

¹⁰¹ Nazım Kuruca, Oktay Karaman, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Fındık Ticaretinde Giresun'un Yeri", **Milli Fındık Şurası**, Giresun, 10-14 Ekim 2004, ss.380-385.

¹⁰² A.MKT.UM 79/44, 23 Zilhicce 1267

¹⁰³ 1306-1322 yılları arasında belediye başkanlığı yapmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için: Sezai Balcı, **Giresun Rumları ve Gayrimüslim Bir Belediye Başkanı: Kaptan Yorgi Konstantinidi Paşa**, İstanbul: Libra Kitap, 2012.

¹⁰⁴ HR.MKT. 79/11 22 Ramazan 1270

¹⁰⁴ Konsolos vekili Stevens'in 1854 yılı Trabzon ticareti raporu, Account and Papers, s.63-64 ve 1858 Raporu s.562 Aktaran: İlber Ortaylı, "XIX. yüzyılda Trabzon Vilayeti ve Giresun Üzerine Gözlemler", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı.15, 1995, ss.171-192.

Kayıtlara fındık üretiminin noksan olduğu yıllardan ilki olan geçen 1861 yılıdır. Dolayısıyla bu yıl, Giresun halkı vergi ödemekte zorlanmıştır. İlva, Vasil ve Sava isimli vatandaşlar halkın kazancının fındıktan geldiğini ve bu sene fındığın az olması nedeniyle devletten bazı kolaylıklar göstermesi talebinde bulunmuşlardır.¹⁰⁵ Aynı yıl Bulancak'ta öşür memurları, halka zulüm ettikleri için Trabzon Valisine şikâyet edilmiştir. Yapılan teftişte, memurların ellerindeki “demirli” denen ölçeğin üç okka (3,8 kg) fazlalığı bulunduğu görülmüş ve ölçek değiştirilmiştir.¹⁰⁶ Fındığın az olduğu bir yılda öşür memurları, daha fazla vergi toplamak için usulsüzlük yapmaktadırlar.

Bir önceki yıl, öşür memurlarının usulsüzlük yapması nedeniyle 1862 yılı başına ait bir belgede Akköy ve Bulancak'ın yıllık fındık öşürünün tahsil edilerek gönderildiği belirtilmektedir.¹⁰⁷

1904 Salnamesi, Ünye'de fındık bahçelerinin ilk dikimleri ile ilgili bir bilgi vermektedir. “43 yıllık bir mazisi olan Ünye fındık bahçeleri bugün 82 köyde 6.980 hane ve 58.901 müstahsilin yaşamasını sağlamaktadır.”¹⁰⁸ Buradaki rakamların abartılı olduğu gözden kaçmamalıdır. Hatta bir başlangıç tarihi için verdiği tarihin de doğruluk sorunu vardır. Çünkü 1871 Salnamesine göre halen Ünye'de fındık tarımı yoktur. 1871 Salnamesi, sadece Giresun ve Tirebolu'da kayda değer miktarda fındık bahçesi işaret etmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken Ordu ve Ünye'de tarlalar fazla iken, Tirebolu ve Giresun'da tarlalar az ama fındıklıklar fazladır. Adım adım tarlalar fındık bahçesine dönüşmektedir.

1871 yılında Salname'nde Ordu'da 309 tarla, 2 çayır, 2 çalılık, 12 kuru, 43 ormana karşılık 1 fındıklık bulunmaktaydı.¹⁰⁹ Giresun'da 74 fındıklık, 49 sebzelik, 58 tarla, 8 çayır; Ünye kasabası 4 mera, 423 tarla, 121 çayır, 116 otlakıye, 4 çamlık, 4 kuru, 75 orman bulunmaktadır. Akçaabat'ta 3, Arhavi kasabasında 14, Atina kasabasında 1 fındıklık bulunmaktadır. Bafra'dan Artvin'e kadar olan fındıklıklar bunlardır. 1872 Salname'sinde ve 1873 Salnamesi'nde de bu ifadeler aynen tekrarlanmıştır.

¹⁰⁵ A.MKT.DV. 208/59, 29 Rebiül Ahir 1278

¹⁰⁶ A.MKT.MHM 214/97, 6 Şevval 1277

¹⁰⁷ BEO 187/47, 19 Safer 1279

¹⁰⁸ TVS 1904

¹⁰⁹ TVS 1871

Tablo 3
1871’de Tarım Alanlarının Çeşitliliği

Yer	Fındıklık	Mera	Sebzelik	Tarla	Çayır	Otlakıye	Bahçe	Koru	Orman
Tirebolu	179	20	-	75	-	40	8	-	11
Ordu	1	-	-	309	2	-	0	12	43
Gireson	74	-	49	58	8	-	9	-	-
Ünye	-	4	-	423	121	116	0	4	75
Toplam	254	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: Trabzon Vilayet Salnamesi 1871

Trabzon’daki İngiliz konsolosu Billiotti 1880 yılında hazırladığı Rapor’da Trabzon’un 1879 ve 1880 itibarıyla ihracata konu olan önemli kalemlerini karşılaştırmaktadır. Bu rakamlar bütün Trabzon Vilayetine ait olduğu için Ordu ve Giresun’a ait verileri de içermektedir. Konsolos fındık ve cevizi aynı kalemde ele almış ve bu kalem bir yılda iki kat artmıştır. Bu rakamlar £ olarak şöyledir:¹¹⁰

¹¹⁰ Konsolos Billiotti’nin 1880 yılı raporu: Account and Papers, 1881/XC 1107, Aktaran: Ortaylı, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, ss.171-192.

Tablo 4
Trabzon'un 1879 ve 1880 Yılları İhracat Kalemleri (£)

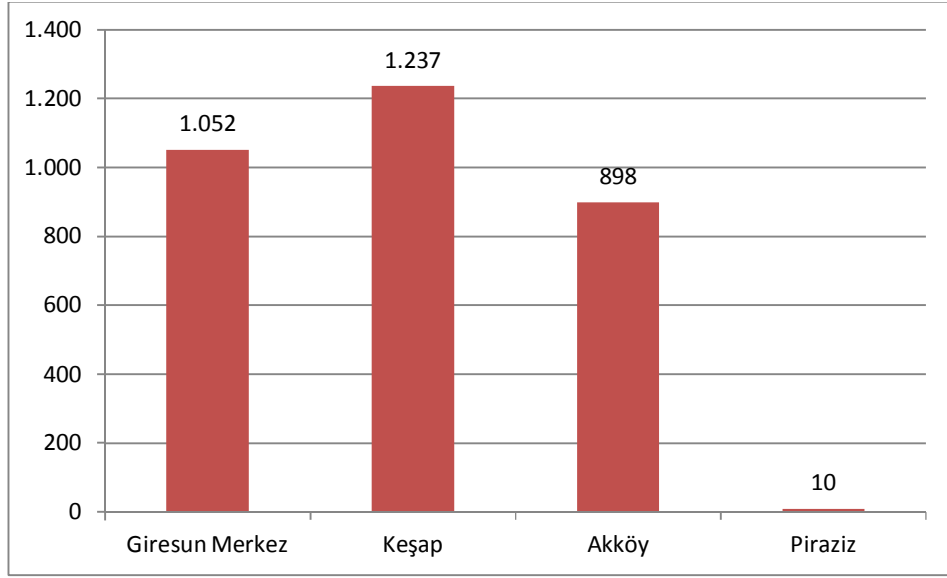
Ürün	1879	1880	Değişim
Bakliyat	23379	23327	
Şimşir Ağacı	1161	51	Azalan kalem
Meyve-Sebze	26952	10146	
Deri	21616	29191	Artan Kalem
Mısır Unu	46225	7075	Azalan Kalem
Keten Ürünleri	15720	10220	
Fındık-Ceviz	27.156	47.104	Artan Kalem
Muhtelif Makine	99136	66956	
Tiftik	7950	15970	Artış Önemli
Tütün	49272	57993	
Ceviz Ağacı	29956	11938	
Toplam İhracı	385129	296313	137381 £ bir azalma var

Kaynak: Konsolos Billiotti'nin 1879 yılı raporu, Account and Papers, s. 1430

1879 yılında Trabzon Limanından yapılan toplam 348.523 franklık ihracatın 27.156 franklık kısmını fındık ve ceviz teşkil ederken; bir sonraki 1890 yılında 279.971 franklık ihracat içindeki fındık ve cevizin değeri 47.104 franka ulaşmıştır.¹¹¹ 93 Harbi'nin ertesi yıllarına denk gelen bu dönemde transit ticaret sekteye uğradığı için genel olarak ticaretin hacmi düşmüştür. Ama ihraç edilen fındığın miktarı iki kat artmıştır. 1879 yılında Giresun ve civarında toplam 2.449.270 kıyve (3.135 ton) fındık

¹¹¹ Nazım Kuruca ve Oktay Karaman, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Fındık Ticaretinde Giresun'un Yeri", **Milli Fındık Şurası**, Giresun, 10-14 Ekim 2004, ss.380-385.

üretimi yapılmış, bu üretimin 822.340 kıyyesi (1.052 ton) Giresun merkezde, 966900 kıyyesi (1.237 ton) Keşap'ta, 701.905 kıyyesi (898 ton) Akköy'de (Bulancak) ve 8125 kıyyesi (10 ton) Piraziz ve çevresinde hasat edilmiştir. 1879 yılında Giresun'un İngiltere'ye 81.968 £'ye ulaşan ihracatının 66.500 £'i fındıktan oluşuyor.¹¹²

Grafik 3. Giresun'da 1879 Yılı Fındık Üretimi

Kaynak: Konsolos Billiotti'nin 1879 yılı raporu, Account and Papers, s. 1446

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Giresun Limanından doğrudan fındık ihracı yapıldığı görülmektedir. Bu tezin hazırlanması sırasında erişilebilen ilk yıl 1841 yılıdır. Ancak Ordu Kaza'sından doğrudan bir rakama 1882 yılına kadar henüz erişilebilmiş değildir. Ordu kasabasına köylüler ürettikleri fındıkları satmak için ilk defa 1882 senesinde gelmeye başlamıştır. 1882 yılına kadar Ordu'da yapılan ticaret mısır, fasülye, ceviz, yumurta ve özellikle Melet havzasında yetiştirilen pirinç üzerine kurulmuştu.¹¹³

Ordu Kazası sınırları içerisinde fındık ağaçları öncelikle Bulancak sınırındaki Ebulhayır (Gülyalı), Mustafalı, Ayrılık, Ambarcı köylerine dikilmiştir. Bu köyler, Ordu'nun merkez köyleri olarak anılmaktadır. Burada 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sırasında gelen göçmenlerin rolü gözden kaçmamalıdır. Ordu Kaza'sında ticari

¹¹² Konsolos Billiotti'nin 1879 yılı raporu, Account and Papers, s. 1446

¹¹³ Niyazi Baba ile Mülakat, "60 Yıl Evvelki Ordu" konulu görüşme. Ordu: 1948.

bir mal olarak alınıp satılması için 1882 yılının kesinliği ortadayken, fındık dikimi için en fazla 4-5 yıl öncesine gidebilir. Gülyalı'ya fındık dikildikten 10 yıl içinde Ordu'nun fındıksız olan bölgeleri Ulubey, Perşembe, Bolaman ve Oskara köylerine de seferberlik içinde fındık dikilecektir.¹¹⁴

Ordu'da hem sosyal ortamın müsait olmadığına hem de çeltik tarlalarının sağlığı bozduğuna dair önemli ipuçları barındıran bir kanaate, 1888 Trabzon Vilayet Salnamesi'nde şöyle değiniliyordu: "*Ordu Kasabası'nın havası gerçi, bazı mertebe ve ağırca olduğundan, yaz mevsiminde kasaba ahalisi her sene ekseriyet üzere yüksek yaylara çıkarak, yaz mevsimini oralarda geçirmeye mecbur olmakta ve hatta Kaza Hükümet Heyeti dahi o mevsimde kaza dâhilinde bulunan Çambası'na giderek yaz mevsimi geçinceye kadar orada kalmakta ise de, kasabanın havasını bozan ve kirleten kasaba civarında bulunan pirinç tarlalarındaki durgun sulardan etrafa yayılan ağır havadan ibaret olup, kasaba civarında pirinç ziraatı terk ve tatil edilecek ve bakım ve temizliğe itina gösterilecek olsa, kasabanın havasındaki vahamet ortadan kalkacak ve ahalinin sağlığında büyük bir değişiklik olacaktır.*"¹¹⁵ Bu ifadeler 6 yıl sonra 1894 yılında çıkacak bir yasağın habercisidir.

Ordu' da fındık ziraatının çok geç bir dönemde başladığına işaret eden "Y.PRK. UM, 30/8" kodlu bir evrak¹¹⁶ bulunmaktadır. 9 Haziran 1894 tarihli olan bu evrak, bir önceki paragrafta belirtildiği gibi Ordu ilinde sıtma hastalığını önlemek için çıkartılmıştır. Bu yazı aslında 28 Mayıs 1894 tarihli bir yazıya cevaben Trabzon Valisi Kadri Bey tarafından Yaver-i Ekrem Derviş Paşa'ya gönderilmiştir. Ordu kasabasının merkezinin etrafında Akyazı, Turna Suyu, Melet, Şahincili ve Eskipazar mevkillerinde çeltik ekilmektedir. Yazıda pirinç ekimin yasaklanarak yerine daha faydalı ürün olan fındık fidanlarının dikilmesinin Şura-yı Devletçe de uygun görüldüğü belirtilmektedir.¹¹⁷ Burada öncelikli teşvik edilen şey fındık üretiminin arttırılması değil de, pirinç tarlalarının kaldırılarak, şehrin yaşanabilir bir yer haline dönüştürülmesi ve şehrin yöneticilerinin yaz aylarında şehri terk ederek yaylaya gitmelerini engellemektir.

¹¹⁴ Selçuk T. Trak, **Ekonomik Coğrafya**, 2. Baskı, İzmir: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı İzmir Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu, 1950. s.234.

¹¹⁵ TVS 1888

¹¹⁶ Y.PRK.UM. 30/8, 5 Zilhicce 1311

¹¹⁷ Y.PRK.UM. 30/8, 5 Zilhicce 1311

Kasabanın etrafındaki bataklıklar ve pirinç alanları genel sağlığı ihlal ediyordu. Bu su birikintileri Ordu'daki şehir hayatını öldürüyordu. Bu vesile ile mevcut bataklıklar kurutulmuş ve şehrin havası düzeltilmeye çalışılmıştır. Ancak Ordu kasabasının havasını düzeltme ve şehri yaşanabilir hale getirme faaliyetleri Cumhuriyet döneminde de sürecektir. Ordu'ya 21 km uzaklıktaki Esen Bey Gölü'nün kurutulmasına 1932 yılında başlanmış, kısa sürede başarılı olunmuş, ama 1945 yılında bir daha çalışma yapılmış ve göl tamamen kurutulmuştur.* Ordu'nun havası ancak o zaman tamamen temizlenmiştir.

Tirebolu'nun batısındaki köylerde pirinç yetiştirilmesi gayet yaygın bir tarımsal faaliyetti. Ancak I. Dünya Savaşı öncesi devletin emri ile pirinç tarlaları kurutularak fındık ağaçları dikilmişti.¹¹⁸ Fakat savaştan sonra fındık bahçeleri kesilerek, pirinç tarlaları tekrar eskiye dönmüştür.

On dokuzuncu yüzyıldaki Trabzon Vilayet Salnamelerinde Ünye'de yetiştirilen kendirden bahsedilmektedir. Ali Cevat Bey'in "Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya lügati" adlı eseri 1895 yılında yayınlanmıştır. Kitabın I. Kısım sayfa 130-131'de Ünye hakkında da bilgi verir. *Ünye Kazasının mahsulâtı için 1305 senesi için müretteb olan cetvele kifayet eder: Mısır 180.000 kile, Buğday 46.000 kile, Arpa 42.000 kile, Yulaf 38.000 kile, Kenevir 278.000 kıyye, Kenevir tohumu 243.000 kıyye, Kuru Fasulye 34.600 kıyye ve Pirinç 24.480 kıyye.* Buradan açıkça görülmektedir ki henüz 1889 tarihi için Ünye'de ticarileşmiş bir fındık tarımı yoktur.

Fındık 1889 tarihine kadar 60 kg'lık çuvalların içinde sadece kabuklu olarak tüccara satılırdı. Tüccarda bu haliyle fındığı ihraç ederdi. 1889 yılında ilk defa fındık, iç fındık olarak ihraç edilmeye başlanmıştır.¹¹⁹ Bu işlemin ihraç edilmeden hemen önce yapılması gerekir. Çünkü kabuğundan ayrılan fındık, neme dayanıksız hale gelir ve bölgenin nem durumu göz önüne alındığında; çok kısa bir sürede iç fındık çürür. Bu tarihten önceki bütün satışlar kabuklu fındık olarak yapılmaktaydı.

* Esenbey Gölü, Ulubey ilçesine bağlı Çatalı köyü sınırları içindedir. 1945 yılında Civil ve Melet havzalarındaki 5 bataklık tamamen kurutulmuş, 16 dönümlük Durugöl doldurulup suyu akıtılmış, irili ufaklı bütün sazlıklar ve bataklıklar kurutulmuştur. Ordu'da sıtma ile mücadele ancak II. Dünya Savaşı sonrasında tamamlanmıştır.

¹¹⁸ Işık nr 125, aktaran: Sadık Sarısan, "Giresun Basımına Göre Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Giresun", **Giresun Kültür Sempozyumu**, İstanbul: Giresun Belediyesi, 30-31 Mayıs 1998, ss.57-114.

¹¹⁹ Peker, s.113

Vital Quinet¹²⁰ Ünye’de bir yıllık üretim için 1890 yılı rakamları şunlardır: 9040 kg buğday, 16080 kg arpa, 44100 kg mısır, 26260 kg pirinç, kenevir 120960, fasulye 243440, fındık 490 kg, üzüm 40680, ceviz 67340, kuru ot 32440, sebze 1067010, meyve 736380 kg ve bal 31000 kg’.¹²¹ En batıda, 490 kg (*yarım ton*) ile fındığın halen ticarileşmiş bir tarımı yapılmadığı çok açıktır.

Eskişehir-Konya demiryolu, Almanlara verilen ikinci demiryolu imtiyazıdır.* Bu hattın** istikrazı; Konya öşür gelirlerinin daha öncesinde Ruslara savaş tazminatı karşılığı gösterilmiş olması nedeniyle Trabzon ve Gümüşhane sancaklarının öşür geliri ile karşılanması kabul edilmiştir.¹²² Eylül 1893’de hattın inşası başlamış, Temmuz 1896’da tamamlanmış ve toplam maliyeti 445 milyon kuruşa çıkmıştır. Taahhüt edilen kilometre güvencesi 1892 yılında ödenmeye başlanmıştır. Hükümet öşür gelirinin 100 bin Lira’dan aşağı olmayacağını düşünerek bu teminatı vermiş, ancak yıllık 90 bin Lira’yı borcun kapatılmasına aktarılmıştır.

1893’te Giresun kazasından elde edilen öşür 1.304.347 kuruş iken, 1895’de 2.078.125 kuruşa yükselmiştir.¹²³ Bütün Anadolu’da öşürün yönelimi artış yönündü. Bu bölgede ise öşürün iki kata yakın artmasında fındığın genişleyen iktisadi coğrafyasının payı büyüktür.

1896 yılındaki Salnamede Trabzon Vilayetinde, pirinç ve fındık ana ürün olarak belirtilmekte ve yanında mısır, fasulye, arpa, yulaf, çavdar, zeytin, ceviz, erik, üzüm, muşmula, elma, armut, kiraz, vişne, dut, nar, ayva, şeftali, taflan, incir gibi ürünler sayılmaktadır.¹²⁴

Konsolos Longworth’un 1896 yılı Raporlarında Giresun İskelesinin rakamlarını aktarmaktadır. Giresun’un ihracat rakamları doğrudan fındık ihracatından oluşmaktadır. Diğer kalemler görece önemsizdir. İthalat kalemleri ve rakamları tütün,

¹²⁰ Vital Quinet, **La Turquie D’Asie**, Paris, 1892, s.17.

¹²¹ Osman Doğan, **Tarih Boyunca Ünye**, Samsun: Ünye Belediyesi Kültür Yayınları, 2003, s.311.

* Almanlara verilen ilk imtiyaz 1888 yılında İzmit-Eskişehir-Ankara hattıdır.

** Hattın uzunluğu 445 km. 443 m. 25 cm’dir.

¹²² Gavriel Arangelos, **Anadolu Osmanlı Demiryolu ve Bağdat Demiryolu Şirket-i Osmaniyesi. İdaresinin İcrazatı**, İstanbul, 1327, ss.15–16.

¹²³ Hüseyin Kazım, s.29

¹²⁴ TVS 1896

kahve, şeker ve pamuklu arasında daha dengeli olarak dağılmıştır. Burada iskelede ihracat kalem ve miktarları ile ithalat kalem ve miktarının değerleri şöyledir:¹²⁵

Tablo 5
1896 Yılı Giresun İskelesi İhracat ve İthalat Verileri

İhraç	İthal
Bakliyat 115£	Kahve, şeker 11.260£
Meyve 670£	Pamuklu 17.660£
Fındık (Kabuklu 65.416£	Cam, porselen 1.190£
(kabuksuz) 56.960£	Petrol 2.105£
(hasarlı) 785£	Tuz 3.120 £
Deri 4.800£	Sabun 2.130 £
Ceviz 7.400£	Şarap 1.240 £
Balmumu 1.240£	Tütün 8.960 £
Toplam: 138310£	Toplam: 89960£

Kaynak: 1897 yılı Trabzon ve Sivas ticaret Raporu, Account and Papers, A. S. nr 2069, s.13. Aktaran: Ortaylı, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, ss.171-192.

1897 senesinde Trabzon sancağı dâhilinde elde edilen 553000 kantar (30.083 ton) fındık rekoltesinin önemli bir kısmı olan 360.000 kantarlık (20.304 ton) kısmı Giresun kazasında yetiştirilmektedir.¹²⁶ 32000 kantarlık (1.740 ton) kısmı Tirebolu, 37000 kantarlık (2.012 ton) kısmı Görele’de üretilmiştir.

1898 yılında Ordu’nun sahil köylerinin birçoğunda fındık bahçeleri oluşturulmuştur. Artık iç bölgedeki köyler fındık dikilmesi konusunda büyük gayret göstermeye başlamıştır. Bu tarihe kadar yetiştirilen bahçelerden alınan ürün miktarı 70 bin kantar (4.000 ton) civarındadır.

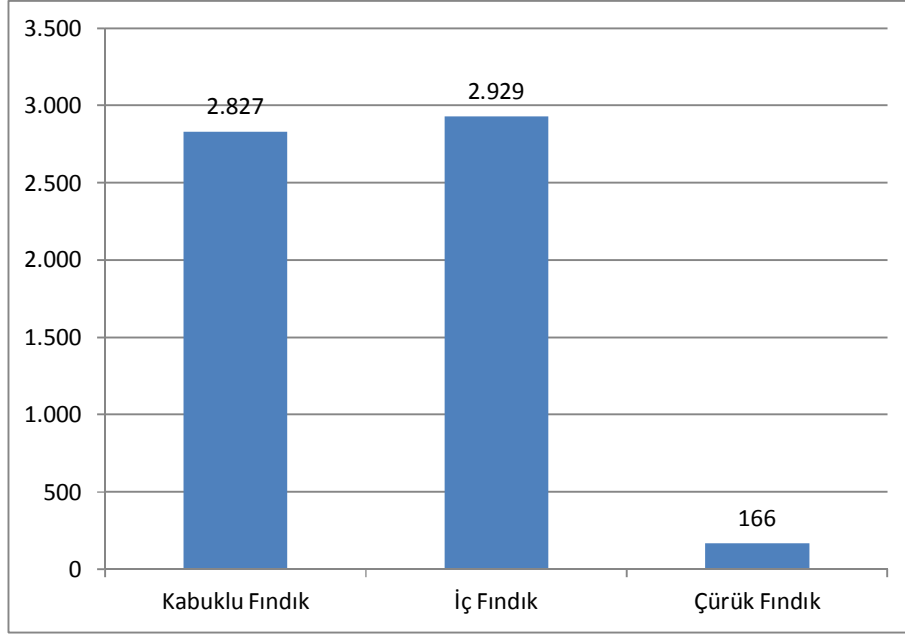
1898’de Yomra, Şarlı, Vakfikebir, Sürmene ve Maçka’da fındık yetiştirilmektedir.¹²⁷ Aynı yıl Trabzon Vilayetinin tamamında toplam 553600 kantar

¹²⁵ 1897 yılı Trabzon ve Sivas Ticaret Raporu, Account and Papers, A. S. nr 2069, s.13’deki tablolar, Aktaran: Ortaylı, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, ss.171-192.

¹²⁶ Hüseyin Kazım, s.31

¹²⁷ TVS 1898

(31.245 ton) fındık üretilmişti.¹²⁸ Vilayetteki bütün üretimin üçte ikisi olan 360000 kantarını (20.000 ton) Giresun kazası ve buna bağlı nahiye ler üretmiştir. Aynı yıl fındıktan elde edilen öşür geliri 30.000 lirayı geçiyordu.¹²⁹

Grafik 4. Giresun'dan 1899 yılında Fındık İhracatı

Kaynak: Trabzon Vilayet Salnamesi, 1901

1899 yılına kadar, fındık üretiminden elde edilen getirinin halkın ilgisini çektiği anlaşılmaktadır.¹³⁰ Giresun'dan 1899 yılında 2209140 kıyye (2.827 ton) kabuklu fındık, 2280730 kıyye (2.929 ton) iç fındık, 130200 kıyye (166 ton) çürük fındık ihraç edilmiştir. İhraç edilen bu fındık karşılığında 21.101.470 kuruş gelir elde edilmiştir.¹³¹

Trabzon'un ürettiği hububatı tüketimini karşılamamaktadır. 1899 yılında bölgede kişi başına ortalama 5 kile (180 litre) hububat üretildiği, bu yüzden ekmeklik buğdayın başka yerlerden ithal edildiği belirtilmektedir. Bu ithalat için 900 bin lira

¹²⁸ TVS 1898

¹²⁹ TVS 1898

¹³⁰ Ferhatoğlu, s.36.

¹³¹ TVS 1901

gerekmektedir.¹³² Anadolu'nun dördüncü büyük limanına sahip olan ve buğday ithal eden tek vilayet Trabzon'dur.

3.2. Yirminci Yüzyılın Başından Birinci Dünya Savaşına

Giresun Kazasının 1900 yılı varidat-ı umumisi 3.910.345 kuruş olup, bu varidatın 1.272.945 kuruşluk kısmını fındık öşrü oluşturmaktadır.¹³³ 1900 senesinde Giresun limanından vapur ve yelkenli gemilerle 6.000.470 kıyye mal ihracı karşılığında 20.305.152 kuruş gelir elde edilmiştir.

1900-1901 yılında Tirebolu kazasında muhtelif malların ihracat rakamları 5.026.100 okka olup bunun karşılığında ise 4.147.242 lira gelir temin edilmiştir. Limandan ihraç edilen malların 1.039.400 okkası (1.330 ton) kabuklu, 119.000 okkası (152 ton) iç fındıktan oluşmaktadır. Kabuklu fındık karşılığında 1.829.344 lira, iç fındık karşılığı ise 785.400 lira gelir temin edilmiştir.¹³⁴ İç fındığın ihraç miktarının, kabuklu fındığın ihraç miktarının 10 da 1 i olması, Tirebolu limanındaki ihracatı yönlendiren eski tüccarların çalışmadığına işaret etmektedir. Fındığın kırılarak ihraç edilmeye başladığı 1889 yılından sonra, ihracatın önemli olduğu limanlarda, iç fındık miktarı, kabuklu fındığın önüne geçmiştir.

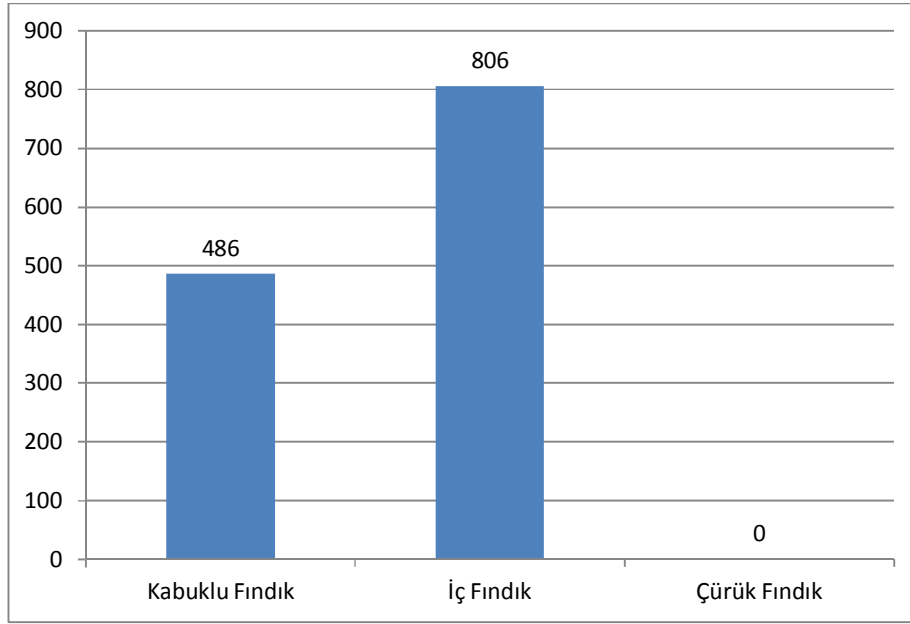
1902 yılında, Ordu iskelesinden, 930.000 kuruş tutarında 380.000 kıyye (486 ton) kabuklu fındık ve 3.511.000 kuruş tutarında 630.000 kıyye (806 ton) iç fındık ihraç edilmiştir. 1902'de Trabzon'dan 15.256.000 kuruş değerinde 4.387.000 kıyye (5.615 ton) fındık ihraç edilmiştir.¹³⁵

¹³² Longworth'dan Currie. Aynı bilgi için ayrıca bkz. Longworth'dan O'Conor'a, nu.6, 15 Şubat 1899, FO 195/2062

¹³³ Y.MTV 252/303, 13 Şevval 1321

¹³⁴ TVS 1903

¹³⁵ TVS 1904

Grafik 5. Ordu'dan 1902 yılında Fındık İhracatı
Kaynak: Trabzon Vilayet Salnamesi, 1904.

1904 yılındaki ihracat rakamı 8.103.260 kıyye (10.372 ton) mal karşılığında 21.422.334 kuruşa denk gelmektedir.¹³⁶

1904 yılında ise Ordu iskelesinden ihraç edilen fındık miktarları ve elde edilen gelir şu şekildedir; 980.000 kuruş tutarında 500.000 kıyye (640 ton) kabuklu fındık ve 3.300.000 kuruş tutarında 500.000 kıyye (640 ton) iç fındık ihraç edilmiştir.

Kadı Sicillerinden Giresun'daki bazı senelerdeki fındık fiyatlarına erişebiliyoruz. 1902 senesinde 5 kantar fındık 540 kuruşa (kilosu 2 kuruş), 1903'de 465 kuruşa, 1904'de 820 kuruşa, 1905'de 775 kuruşa, 1906'da 660 kuruşa pazarda satılmaktadır.¹³⁷ Yine aynı kadı sicilinde paraların çevrimi verilmektedir: 103 kuruş 1 Osmanlı Lirası ve 1 kuruş ise 40 para'dır.¹³⁸

1909'da İmparatorluk genelinde fındık ekim alanı yaklaşık 741365 milyon dönüme ulaşmış durumda. 1909'da Osmanlı Devletinde belli başlı ihraç ürünler içinde

¹³⁶ Y.MTV 252/303, 13 Şevval 1321

¹³⁷ GŞS No 1447 vrk 32/a, vrk 31/a, vrk 32/a, vrk 32/a, Aktaran: Nazım Kuruca, "Şer'iyye Sicillerine Göre 19. Yüzyılın Sonlarında Giresun'un İktisadi ve Sosyal Durumu", **Karadeniz Tarihi Sempozyumu**, Trabzon: KTÜ Matbaası, 25-26 Mayıs 2005, ss.625-636.

¹³⁸ GŞS no 1447 vrk 29/a, vrk 32/a Aktaran: Kuruca ve Karaman, *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, ss.625-636.

sayılan 72.300 ton üretilen fındığın maddi değeri 144.500.000 kuruş değerindeki fındıktan 12.300.000 kuruş öşür vergisi alınmıştır.¹³⁹

1910 yılında bölgede tarımı çeşitlendirecek ya da ıslahı yapılacak yeni ürünler gelmektedir. Giresun'a gönderilen tütün ve dut tohumlarıyla üzüm ve incir fidanlarının gümrükten hükümetin bilgisi dâhilinde alınacağı Giresun Kaymakamlığına tebliğ buyrulmuştur.¹⁴⁰ Tütün ekiminin yapılabilmesi için Reji'nin izni olmalıdır. Burada basit bir ürün deseni artırılmasıyla karşı karşıya değiliz. Reji, fındık tarımı yapılan arazilerde de üretim yapmak istemektedir.

1911 yılı fındık ihracatı Ordu'da yaklaşık 4075 ton dolaylarında kalmıştır. Yaz aylarında meydana gelen kuraklık nedeniyle 1910 yılı fındık ihracat miktarından yaklaşık 500 ton daha az.¹⁴¹ 1911 yılında Ordu ilinde fındık dikili alanlar ve miktarları şu şekildedir; bahçe miktarı 8400 adet, ocak miktarı 9.240.000 adet, dal miktarı 66.680.000 adet ve toplam ürün miktarı 6900 ton. 1904 yılında üretim 1200 ton civarındaydı, neredeyse her sene üretim 1000 ton artmış ve 1911 yılında 7000 ton'a yaklaşmıştır.

3.3. Birinci Dünya Savaşı ve Cumhuriyet'in İlk Yılları

1913 yılı tarım sayımlarına göre Ordu yöresinde 108.500 dönümlük bir alanı kaplayan fındık bahçelerinden 5.416 ton fındık üretildiği görülmektedir. Bu yıl fındığın ortalama fiyatı 4 kuruş 25 santimdir. 1913 yılında 4 kuruş olan fındık fiyatları, 1914 yılında savaş dolayısıyla 1 kuruşa kadar düşmüştür. Bunun nedeni, ihraç malı olan fındığın savaş nedeniyle limanlarda satılamaması ve piyasasının oluşmamasıdır.

1914 yılında savaşın etkisiyle fiyatlar 1 kuruşa kadar inmiştir. I.Dünya Savaşı ve ertesinde Milli Mücadele yıllarında fındık ihracatının durma noktasına gelmesiyle birlikte fındık dikimlerinde de bir yavaşlama olmuştur. Kısmen bazı bölgelerde fındıklar sökülmüş ve yerine tek yıllık ürünler dikilmeye başlamıştır.

¹³⁹ Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, İstanbul: Cilt 2, 2000, s.287.

¹⁴⁰ DH.İD 5/9

¹⁴¹ Hayri, s.22.

Giresun'dan 1915 yılında Romanya'ya Yunan vapuruyla 38020 çuval iç, 4947 çuval kabuklu fındık ve 1916'da İstanbul yoluyla Viyana'ya 20 çuval iç fındık sevk edildiğine dair bilgi bulunmaktadır. Savaşın ertesinde ilk ihracat ise 1919 yılında 45368 çuval iç ve 17006 çuval kabuklu fındıktır.¹⁴²

24 Mart 1915'te fındık kabuğu da ilk defa ticari bir mal olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunda savaş yıllarının olanaksızlığının rolü büyüktür. Yunan bandıralı Andonya vapuruna, Hacı Ali Efendi 300 çuval fındık kabuğu satıp yüklemiştir.¹⁴³ Mayıs ayında aynı gemiye Ohanisyan Biraderler 500 çuval kabuk satmışlardır.

1914-1918 yıllarında Karadeniz üzerinden ticaret mümkün olmamış, fındık stoku hem 3. Ordu'nun iâşesine aktarılmış hem de bir kısmı ile yağ yapılmıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında Karadeniz her türlü deniz ulaşımına kapanmıştır. Ruslar denizi mayınlamışlar ve İstanbul'dan bölgeye ulaşım Ankara üzerinden kara yolu ile yapılmıştır. Haydarpaşa Ankara arası trenle, Ankara Samsun arası ise kara yolu ile at, deve ya da araba yapılmaktaydı. Samsun'dan Trabzon'a kadar olan bölgenin fındık ya da tütün gibi tarımsal üretimi, daha çok hayvan gücüyle Ankara'ya kadar geldikten sonra, trenle İstanbul'a ulaştırılmaktaydı. Karadeniz'de kıyı boyunca ilerleyecek bir araç yolunun olmadığı hatırlanırsa¹⁴⁴, Samsun'a kadar mal getirmenin maliyetinin yüksek olacağı görülecektir.

Vehbi Koç'un anılarında anlattığına göre Hochstasser firmasının bölgeden yaptığı mal aktarımının Ankara durağını Koç ailesi oluşturmaktadır. Samsun ve Trabzon'dan gelen tütün ve fındık Ankara'ya kadar kara yolu ile geldikten sonra, Koç'ların rüşvetle ayarladığı vagonlarla İstanbul'a gitmekteydi. Bu işlerin başında bizzat Vehbi Koç'un kendisi bulunmaktaymış.¹⁴⁵

1919 tarihli Giresun Gümrük defterlerinden çıkan rakamlara göre 45368 iç ve 17006 çuval kabuklu fındık ihracatı yapılmıştır.¹⁴⁶ Veriler çuval cinsinden olmak üzere, yerli firmalar 12085 iç ve 5005 kabuklu, Vital Kumpanyası 3270 iç ve 823 kabuklu,

¹⁴² Peker, s.113.

¹⁴³ Peker, s.130

¹⁴⁴ 1910 yılında Ordu-Samsun yolu pahalı olacağı gerekçesiyle yapılmaktan vazgeçilmişti.

¹⁴⁵ Vehbi Koç, **Hayat Hikâyesi**, İstanbul, 1983, s.21.

¹⁴⁶ Peker, s.132.

Hochstasser 2094 iç ve 62 kabuklu ve Osmanlı Bankası 799 iç ve 888 kabuklu fındık ihraç etmiştir. Osmanlı Bankası, bu tarihten sonra fındık ihracatı yapmamıştır.

1923 yılında iç fındığın fiyatı 98 ile 100 kuruş arasındadır.¹⁴⁷

Ancak 1924 yılından itibaren dış pazarlarla bağlantıların kurulmasıyla fındık dikimleri yeniden hız kazanmış, harap olan bahçeler bakıma alınmış iç bölgelerde de hızlı bir şekilde fındık dikimlerine başlanmıştır. 1924 yılı içerisinde Giresun Limanından yapılan ihracat ve ithalat:¹⁴⁸

“İhracat: 281421 kilo (280 ton) Türkiye’ye, 260132 kilo (260 ton) Avrupa’ya kabuklu fındık; 896818 kilo (900 ton) Türkiye’ye, 2600613 kilo (2.600 ton) Avrupa’ya iç fındık; 81165 kilo kabuklu ceviz, 18686 kilo ceviz içi; 322070 kuru fasülye; 7500 kilo patates; 2600 kilo arpa, 1535 kilo pirinç; 19791 kilo tütün; 350 kil zeytin...

İthalat: 5520 kilo buğday; 51847 kilo arpa; 2634 kilo nohut; 20946 kilo patates; 754816 kilo dakik buğday; 50958 kilo mısır unu; 47780 kilo pirinç; 819006 kilo mısır; iş bu sevkiyat 1340 senesi Kanuni sanisi bidayetinden 340 senesi Kanun-u evvel nihayetine kadar tespit edilmiştir.”

13 Ağustos 1925 tarihinden 25 Mayıs 1926 tarihine kadar Giresun’dan 1.857.174 kıyye (2.377 ton) kabuklu fındık, 4903331 kıyye (6.276 ton) iç fındık ve 1112538 kıyye (1.424 ton) çürük fındık ihraç edilmiştir. Aynı tarihlerde Görele ve Tirebolu’dan 466724 kıyye (597 ton) kabuklu fındık, 1442217 kıyye (1.846 ton) iç fındık, 6388 kıyye (8 ton) çürük iç sevk olunmuştur.¹⁴⁹

3.4. Noksan Mahsul Yılları

1861, 1899 ve 1929 mahsulün noksan olduğu buhran yıllarıdır. Bu tarihler üretimin en düşük olduğu yıllar olarak kayda geçmiştir. 1861 ve 1899 yıllarındaki üretim azlığı için iklimsel nedenler açıklayıcıyken, 1929 yılı için fındık kurdu asıl neden

¹⁴⁷ Işık Gazetesi nr 75; Aktaran: Karaman, ss.115-132

¹⁴⁸ Işık Gazetesi, nr 118; Aktaran: Sarısan, *Giresun Kültür Sempozyumu*, ss.57-114.

¹⁴⁹ İzler nr 14 sayfa 16; Aktaran: Sarısan, *Giresun Kültür Sempozyumu*, ss.57-114

olmuştur. Bu yılları zorlaştıran en önemli unsur, tüccarların fındığı yurtdışında satacakları iş ortaklarına alivre olarak satmış olmalarıdır.

Alivre satışlar, en son alıcının ihtiyacına göre şekillenen bir satış usulüdür. Satılacak ürün henüz ortada yokken, teslim aşamasındaki fiyatın ve miktarın, tahminler üzerinden belirlendiği önceden satışlardır. Fındıkta ise alivre satışlarda yaşanan sıkıntı; Nisan ve Mayıs aylarında taahhüt edilen miktarın Ağustos ayında hasat edilememiş ve Eylül ve Ekim aylarında ise teslim edilememiş olmasıdır. Ancak rekolte hakkındaki tahminlerin yanlış çıkması durumunda, fiyatlar hızla yükselir ve vaat edilen miktar temin edilemeyebilir. Bu durum fors majör* olarak adlandırılır. Fors majör olduğu iddiası ile kontratlar iptal edilmeye çalışılırsa, o ülkeye karşı güvensizlik duyulur.¹⁵⁰ 1929 yılında Trabzon ve Ordu Ticaret Odaları değil, sadece Giresun Ticaret Odası fors majör ilan etmiştir.

3.5. Cumhuriyet Sonrası Yasal Düzenlemeler

Cumhuriyet döneminde fındık konusu fenni yöntemlerle ele alınmış, bu konuda muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Ancak her tarım ürünüyle sırayla ilgilenilmiş, fındığın sırası en sona kalmıştır.

Bölgede yaşanan işsizlik, göç ve ekonomik sorunların çözüme kavuşturulması için, 1917 yılında hazırlanan Rapor¹⁵¹ da dikkate alınarak, TBMM'nde 1924 yılında, Rize ili ve Borçka Kazasında Fındık, Portakal, Mandalina, Limon ve Çay yetiştirilmesine dair 407 Sayılı Kanun kabul edilmiştir. Adında fındık geçse de, uygulamada “çay tarımı” bu Kanun ile yasal güvenceye kavuşturulmuştur. Doğrudan sanayi hammaddesi olan çayın, devlet tarafından teşvik edilmesi, sanayi altyapısının kurulması gerekmektedir. Hasatı yapıldıktan çok kısa bir süre içinde işlenmesi gereken çayın, fındık gibi ihraç edileceği zamanı bekleyebilecek bir yapıda değildir. Bu Kanuna göre başlatılan çay üretimi çalışmalarının yürütülmesinde Ziraat Umum Müfettişi Zihni Derin¹⁵² görevlendirilmiştir. İlerleyen yıllarda 1960lara kadar Rize ve çevresinde mono

* Fransızca “Force Majeure”ü hukuk kavramı “mücbir sebep” olarak çevirebiliriz.

¹⁵⁰ Birinci Ulusal Fındık Kongresi, s.25.

¹⁵¹ Bu rapor 1917 yılında Ali Rıza Erten yazmıştır. Çay ile ilgili Cumhuriyet dönemi faaliyetlerini yönlendiren ilk belgedir.

¹⁵² Çay üretiminin ilk tarihi 1892'ye kadar uzansa da, Zihni Derin öncülüğünde 1924'de başlatılan ve 1937 yılına kadar yapılan çalışmaların olumlu sonuç vermesi ile 1937'de 40 ton çay tohumu ithal edilerek Rize ve civarında çay

kültüre dönüşecek olan çayın Cumhuriyet’le desteklenmesi 407 Sayılı Kanun ile başlamıştır.

1888 yılına kadar fındıktan alınan öşür vergisi, mültezimler tarafından aynı ya da para olarak toplanmaktaydı. Fındık üretimi arttıkça, vergiyi köylülerden toplamak zorlaşmış, köylünün de nihai olarak ürününü şehirde tüccara satacağı ve tüccarında onu ihraç edeceği görüldüğü için, 1889 yılından sonra Giresun fındık mültezimi (Trabzonlu Arnavutoğlu) zamanında öşürü, rekolte üzerinden alma fikri ortaya çıkmış ve 1914 yılına kadar öşürü, mültezimler iskeleye sevk edilen fındık üzerinden almıştır.¹⁵³ Bu yöntem daha sonra benimsenerek Ordu vilayetinde yetişen meyve ve sebze öşürünün de fındıkta olduğu gibi sevk ve ihraçları sırasında alınması için bazı tartışmalar Meclis’te de; aşar kaldırılmadan tam bir yıl önce yapılmıştır. 27 Şubat 1925 yılında aşar kaldırılana kadar vergileri aşar komisyonu, aşar dairesi eliyle toplamıştır.

1925 yılında çıkarılan 552 sayılı Kanun ile Aşar Vergisi kaldırılmış, bunun yerine fındıktan % 8 vergi alınması şartı getirilmiştir. 1925 yılında uygulamadan kaldırılan aşar vergisinin tahsili meselesi Osmanlı devletinin üstesinden gelemediği önemli sorunlarından biriydi. Tanzimat Fermanı ile köylüden gelirine göre mültezimler değil de, devletin görevlisi olan vergi memurlarının (muhasıl) vergi toplaması kararlaştırılmıştı. Ancak, muhasılların vergi toplamadaki yetersizlikleri birkaç yıl içerisinde ortaya çıkınca, tekrar iltizam usulüyle öşür vergileri toplanmaya başlandı.

Borsalar, tarım ürünü ticaretinin yasallaşmasını sağlayan serbest piyasa araçlarının en önemlilerinden biridir. Trabzon’da küçük de olsa bir fındık borsası mevcuttu fakat çevre illere etkisi yoktu. Giresun’da Ticaret ve Fındık Borsası 23 Ağustos 1926 yılında açılmıştır. Giresun’daki borsanın başkanlığına açıldıktan sonra Hasan Yazıcızade Hüseyin Bey yürütmeye başlamıştır.¹⁵⁴ İhraç edilecek ürünün mutlaka borsa muamelesi görmesi gerekmektedir. Aksi durumda cezai işlemler uygulanmış, kısa sürede fındık ticaretinde fiyatın oluşmasında etkili bir işlev görmeye başlamıştır.

bahçesi kurulmaya başlanmıştır. Görele’de 1953’de deneme üretimi yapılmıştır, 1956’da ise yetiştirilmesine izin verilmiştir

¹⁵³ Kemal Peker, **Giresun ve Fındık**, Giresun: Yeşilgiresun Matbaası, 1941, s.3.

¹⁵⁴ Yeşilgiresun Gazetesi nr 7; Aktaran: Nazım Kuruca ve Hüseyin Kara, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Giresun’da Fındık Ticareti”, **Milli Fındık Şurası**, Giresun, 10-14 Ekim 2004, ss.233-240.

Birer yıl arayla, fındıkla ilgili iki önemli yasak kararı çıkmıştır. 1927 yılında çıkarılan 6207 sayılı hükümet kararnamesi ile fındık fidanlarının ihracatı yasaklanmıştır. 19 Şubat 1928 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile yurtdışına fındık fidanı nakli yasaklanmıştır.

19 Haziran 1930 tarihinde Hükümet'in ticaretin gelişmesi için içerde ve dışarıda gerekli tedbirleri hazırlaması için aldığı yetkiye dayanarak 4 Kasım 1931 tarihinde 11913 numaralı Kararname ile "Fındık İhracatının Murakabesine Dair Nizamname" yürürlüğe konulmuştur. Bu nizamname ile eski ve yeni mahsullerin birbirlerine karıştırılması ile yaş fındık ihracının önlenmesine, fındığa yabancı maddeler karıştırılmasının engellenmesine ve dünya piyasalarının ülkemizin fındığına güveni sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁵⁵ Bu nizamname ile fındığın ihracı denetim altına alınmış ve bu, ticaret odalarının sorumluluğunda olduğu gibi hükümet memurları ve borsalarda denetime yardım etmekle sorumlu tutulmuşlardır.¹⁵⁶

Fındığın satış aşamasıyla ilgilenen bu nizamname, ilerleyen dönemde kısmen faydalı olmuştur. Ancak eksik kaldığı yerler de vardır. Fındığın ihraç edildiği iskeleler arasına Sürmene, Vakfıkebir ve Tirebolu iskeleleri yazılmadığı için buralardan ihracat sızıntıları olmuştur.¹⁵⁷ 29 Ocak 1934'de çıkarılan bir kararname ile bu eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. 15 Haziran 1936 tarihinde yayınlanan 3018 sayılı kanunun verdiği yetkiyle İktisat ve Ticaret Bakanlığı bünyesinde fındığın da içinde yer aldığı belli başlı ihracat ürünlerimiz için standardizasyon teşkilatı kurulmuştur.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Birinci Ulusal Fındık Kongresi, s.29.

¹⁵⁶ T.C. Gireson Ticaret ve Sanayi Odası, s.169.

¹⁵⁷ Birinci Ulusal Fındık Kongresi, s.67.

¹⁵⁸ Fındık Semineri, s. 95.

4. TARIMIN TİCARİLEŞMESİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN ROLÜ

4.1. Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması

1768'de başlayan ve 1774'e kadar süren Osmanlı-Rus Savaşında tarafların kazandıkları veya kaybettikleri birçok muharebeden sonra Küçük Kaynarca Anlaşması (1774) imzalanmıştır.¹⁵⁹ Küçük Kaynarca Anlaşması Rus ticaret gemilerine Karadeniz'de serbestçe dolaşma hakkı vererek, Osmanlı'nın Karadeniz'deki ticaret ve deniz taşımacılığı tekeline son vermiştir. Bu anlaşmayla Osmanlı'dan bağımsızlığı tanınan Kırım'ın, 1783 yılında; Ruslar tarafından işgal edilerek bağımsızlığına son verilmiştir. Tuna üzerinde ticaret yapma hakkını da elde eden Ruslar, Boğazlardan da durdurulmaksızın geçiş hakkını bu anlaşma ile elde etmişlerdir. 1774 Küçük Kaynarca Anlaşmasından sonra Karadeniz'de Rus askeri ve ticari gemilerinin etkinliği giderek artmıştır. Osmanlı'nın etkinliği ise Karadeniz'in Anadolu kıyıları ile sınırlanmıştır.

Anlaşma maddelerinde Rusya Büyükelçisi'nin İstanbul'da inşa edilen kilisenin olduğu kadar kiliseye hizmet edenlerin de çıkarını her tür olayda savunmasına ve temsil etmesine izin verilmiştir.¹⁶⁰ Rusların Karadeniz'de etkinliğinin artması, Osmanlı'nın gayrimüslim vatandaşlarından olan Rum tebaanın da sosyal hayatta etkinliklerinin artması anlamına gelmekteydi.¹⁶¹ Kiliseye hizmet edenlerin çıkarı; Çarlık rejiminin, Osmanlı'nın iç işlerine ve hatta eyalet yönetimlerine bile karışırken kullandığı bir bahane olacaktı. Her açıdan Rusya'nın Karadeniz'de ticarete başlaması önemli bir aşamadır.¹⁶² Bu anlaşmayla Rusya, imparatorluktaki şehir ve kasabalardan istediğinde konsolosluk açabilir hale gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu ise bu yeni durumda Karadeniz ticaretini kendi lehinde kullanmak ve orada kendi ticari ve denizcilik gücünü artırmak yerine daha çok konuya askeri yönden bakmış ve Karadeniz'de ticaret hakkını ülkeler arasında bir rekabet

¹⁵⁹ Necmettin Aygün, "Kafkasya'da Rus-Osmanlı Mücadelesi ve Kars Dolaylarında Sınır İhlalleri", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı.6, Güz 2007, ss.89-116.

¹⁶⁰ Turgay, s. 46.

¹⁶¹ Fahri Sakal, "Orta Karadeniz Ekonomisi: Konjonktürel Bir Talih Oyunu", **Orta Karadeniz Kültürü**. Ankara, 2005, ss.397-405.

¹⁶² İdris Bostan, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması", **Belleten**, Cilt.LIX, Sayı.225, Ağustos 1995, ss.353-394.

vasıtası olarak kullanmıştır.¹⁶³ Ruslara verilen bu ticari ayrıcalıklardan sonra, hızla; 1784 Avusturya, 1799 İngiltere ve 1802 Fransa ile Karadeniz sularını kullanma hakkını elde etmişlerdir.¹⁶⁴

Osmanlı imparatorluğunu Fransa'ya karşı savunan İngiltere'ye; Karadeniz'de ticaret ve gemicilik izni sözü verilmesi nedeniyle imzalanan Paris anlaşmasının (25 Haziran 1802) ana noktası Kapitülasyonların bu denizi de içermesi olmuştur. Anlaşmanın 2. ve 3. maddeleri açık bir şekilde Türk kıyı şehirlerinde konsolosluklar (1799'dan 1806'a kadar Ticari İlişkiler Komiseri deniyordu) kurulmasını öngörmekteydi.¹⁶⁵ Fransa, ilk aşamada Karadeniz'in Anadolu kıyısında Sinop Başkonsolosluğu, Trabzon ve Ereğli'de Yardımcı Konsolosluklar; Avrupa kıyılarında Yaş Başkonsolosluk, Varna, Bükreş ve Kalas Yardımcı Konsoloslukları oluşturacaktı. Rusya kıyılarında ise Odessa başkonsolosluk, Taganrog Yardımcı Konsolosluk olacaktı.

Fransa'nın Karadeniz'in Anadolu kıyılarındaki başkonsolosluğu Sinop'a açması, mitoloji de denebilecek çok eski tarihi bilgilerden kaynaklanıyordu. Ereğli antik ve Ortaçağ'daki gücünü çoktan yitirmişti. Ereğli'ye tayin edilen, İstanbul'daki Fransız eski matbaa müdürü Louis Allier 1803'de görev yerini terk etmek zorunda kalacaktı. III. Selim dönemi merkezi ve Canikli Tayyar Paşa ile Çapanoğlu arasındaki yerel karışıklıklar nedeniyle Sinop konsolosu Fourcade da 1812'de kaçmak zorunda kalmış ve Sinop konsolosluğu da kapatılmıştı. Trabzon'daki Fransız konsolosluğu 1803 yılında açılmış ve 1925 yılında kapatılana kadar faaliyetlerini aralıksız sürdürmüştür. Önce Konsolos Yardımcılığı olarak kurulan bu konsolosluk daha sonra Başkonsolosluğa çıkarılmıştır. Bu göreve ilk olarak atanan Pierre Jérôme Dupré, 11 Ekim 1803'de Trabzon'a gelmiştir.¹⁶⁶ Mali bakımdan getirdiği yük, yerli halkın olumsuz tutumu ve özellikle de Fransız tüccar ve gemilerinin azlığı yüzünden 1812'de Fransız hükümeti Sinop ve Ereğli konsolosluklarını iptal ederek Trabzon'u Başkonsolosluk seviyesine çıkardı.

¹⁶³ Faruk Bilici, "XIX. Yüzyılın Başında Trabzon'daki Fransız Konsolosluğu: Paris'in Arka Kapısı", **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Sayı.3, 2007, ss.35-48.

¹⁶⁴ Turgay, ss.46-47.

¹⁶⁵ Bilici, s.39.

¹⁶⁶ Bilici, s.45.

İngilizlerle 1820 yılında imzalanan Gümrük Tarifeleri Anlaşmasıyla ihracat-ithalat vergileri Avrupa gümrüklerindeki oranlardan hayli düşük olarak %3 seviyesinde belirlenmişti.¹⁶⁷ 1834'e kadar geçerli olacak olan bu tarifelerde Osmanlının bazı mallardaki (özellikle tarımsal ürünler üzerindeki) tekeli sürmekteydi.

Karadeniz'in tamamıyla serbestleşmesi 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı'nın yenilmesi üzerine imzalanan Edirne Anlaşması ile tamamlanmıştır.¹⁶⁸ 15 Eylül 1829 tarihinde imzalanan Edirne Anlaşmasıyla Balkanlarda Tuna deltası ve Anapa'dan Batum'a kadar olan sahil ile tüm Kafkasya, Rus idaresine girmiştir.¹⁶⁹ Bu anlaşma ile Karadeniz; devletlerarası ticarete kayıtsız olarak açılmıştır. Osmanlı, Boğazlardan geçişte ve Karadeniz'de yapılan ticari faaliyetler üzerindeki kısıtlamalarını tamamen kaldırmıştır. Bu serbestleşme ile bölgedeki yabancıların ticari faaliyetleri hızlanmıştır. Edirne Anlaşmasından bir yıl sonra ilk İngiliz gemisi Karadeniz'de İngiliz mallarıyla yüklü olarak bir baştan diğer başa geçmiştir.¹⁷⁰ Bu anlaşmadan sonra Tebriz üzerinden Trabzon'a gelen transit malların değeri üç katına çıkmıştır.¹⁷¹

İngilizlerle Osmanlı arasında imzalanan Baltalimanı Antlaşmasını; Sadrazam Mustafa Reşid Paşa ile İngiliz Elçi Ponsoby 16 Ağustos 1838 tarihinde imzaladı. İngiltere'ye ticari anlamda imtiyazların verildiği bu anlaşmaya benzer koşullar içeren anlaşmalar aynı yıl Fransa, arkasından da diğer Avrupa Devletleri ile imzalandı. Anlaşmanın getirdiği düzenlemelerin bir bölümü Osmanlı'nın dış ticarete uyguladığı tekel düzeni ile sınırlamalara ve ek vergilere ilişkindi.¹⁷² İhraç yasakları ve yed-i vahid* uygulaması son bulmuş¹⁷³; satın alınan malların nakli için gerekli tezkire usulü kaldırılmıştı.

Yed-i Vahid usulünde, Devlet bir malın herhangi bir yöredeki dış ticaretini özellikle de ihracatını, belirli kişilerin tekeline bırakabiliyordu. Bazı hammadde ve gıda

¹⁶⁷ Turgay, s.55.

¹⁶⁸ 1783'de Ruslar Kırım'ı aldı. 1801'de Gürcistan, bir Rus eyaleti oldu. 1814'de tüm Azerbaycan Rusların eline geçmişti. Anapa, Kars, Faş ve Ahıska 1828 yazında, Erzurum, Bayburt ve Muş 1829 yazında Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Sonrada Kars ve çevresini el geçirmişlerdi. Aktaran: Necmettin Aygün, s.99.

¹⁶⁹ Aygün, s.105.

¹⁷⁰ FO 195 Turkey 1005, aktaran: Turgay, s.51.

¹⁷¹ Turgay, s.54.

¹⁷² Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık Ve Büyüme (1820 – 1913)**, İstanbul: Yurt Yayınları, 1994, s.17.

* Ürünlerin Devlet tarafından belirlenen fiyatlar üzerinden alınması sistemidir.

¹⁷³ Tiğınçe Oktar, **Osmanlı Devletinde Reji Şirketi**, 1. Baskı, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1992, s.5.

maddelerinin darlığının çekildiği yıllarda, kıt olan malların ihracatı yasaklanabiliyordu. Savaş döneminde, savaşın finansmanı için alınan tedbirlerde, dış ticarete olağanüstü vergiler uygulanabiliyordu. Yed-i vahid kalkınca, afyon gibi bazı ürünlerin fiyatı da artmıştı. Ancak Tanzimat'la kaldırılan ve birkaç yıl sonra tekrar uygulamaya konulan iltizam sistemi, serbest ticaret sistemine uyumsuzdu (Tuz örneğinde olduğu gibi). İltizam sistemi sürerken, tek başına yed-i vahidi kaldırmak ticaretin serbestleşmesi için yeterli olmamıştır.

Baltalimanı Anlaşması'ndan önce Karadeniz'in Anadolu kıyılarından Avrupa'ya küçük miktarlarda fasülye, mısır ve şimşir ihraç ediliyordu.¹⁷⁴ Mal çeşidinin bu kadar az olmasının nedeni; çeşitli tarım ürünleri üzerinde Devlet tekelinin olması ve yabancı uyruklular üzerinde ihracat kısıtlamalarının olmasıydı. 1838 Baltalimanı Anlaşması, Osmanlı'da tarım ürünleri üzerindeki tekeli de kaldırdığı için bölgedeki tarımsal üretimi ve ihracatı canlandırmıştır.¹⁷⁵ Trabzon ve çevresi için bu canlanma, sahil boyunca dar tarımsal alanların içe doğru genişlemesi şeklinde olmuştur.

1826'dan beri çeşitli adlarla alınan iç gümrükler yerine %8 oranında bir resim konuldu. 1838 öncesinde hem ithalat hem ihracattan alınan vergi %3 idi. İç gümrük vergisi ise %8'di. İç gümrük merkezlerinin bazıları İstanbul, İzmir, Selanik, Edirne, Trabzon, Erzurum, Diyarbakır, Halep ve Şam'dı. Bu anlaşmayla dış gümrük resmi, ihracatta %12'ye, ithalat %3'e çekildi ve transit ticarete de %3 vergi getirildi.* İngiliz tüccarlar ithalatçıların ilave %2 iç gümrük vergisi daha ödemesini kabul ettiler.¹⁷⁶

İç gümrüklerin İngiliz tüccarlar için kaldırılması, onlara Osmanlı topraklarında her türlü perakende ticareti yapabilmelerine ve istedikleri yerdeki emtiayı satın almalarına izin vermişti.¹⁷⁷ Ancak yerli tüccarlar için, iç gümrükler devam etmekteydi. 1838'den sonra yabancı tüccarın kaçak hammadde ticareti yapmasına gerek kalmadı. Her türlü malın alım satımında yerli tüccarlarla aynı haklara sahip olmuşlardı.

¹⁷⁴ Turgay, s.55.

¹⁷⁵ Oktar, s.7.

* İhracattan alınan vergiler Birinci Dünya Savaşına kadar %1 düzeyinde kaldı. İthalattan alınan vergiler ise 1861'de %8'e çıkıyor, sonrasında kademeli olarak artırılarak, 1905'de %11'e ve 1908'de %15'e çıkarılmıştır.

¹⁷⁶ İssawi, s.75.

¹⁷⁷ 1861'de esnafıktaki inhisar kaldırıldıktan sonra yabancı uyruklularda Osmanlı nizamına uymak şartıyla istedikleri esnaf kolunda faaliyet göstermeye başladılar.

Ruslarla 1846'da yapılan ticaret anlaşması ile Baltalimanı anlaşmasına göre bazı iyileştirmelerle, aynı imtiyazlar Ruslara da tanındı. Rus tüccarlar savaş malzemelerini Osmanlı topraklarında satamayacak ve hububat ise mahsulün bol olduğu zamanlarda kıtlığa neden olmadan alınıp satılabilecekti. Fransızlarla 29 Nisan 1861 tarihinde imzalanan Kanlıca Ticaret Anlaşması, Baltalimanı'nda İngilizlere verilen imtiyazlar ve Ruslarla yapılan anlaşmadaki gibi şartları içeriyordu. Tuz ve tütünün Osmanlı'ya ithali yasaklanıyordu. Gümrüklerde himaye sistemi de bu anlaşmayla başladı. 1861'de önce İngiltere ve Fransa ile, ardından da 1861 ve 1862 yıllarında Avusturya, Rusya, Belçika, İtalya, İspanya, Danimarka, Prusya ve Amerika Birleşik Devletler ile Baltalimanı Anlaşmasına çok benzeyen, ticareti serbestleştiren, aynı kalıptan çıkma anlaşmalar imzalandı.¹⁷⁸ 1861 ve 1862 yılları boyunca imzalanan bu anlaşmalarda Osmanlı; Avrupa ülkeleri ve Birleşik Devletler ile yaptığı ticarete ithalatı %3'den %8'e artırdı ve ihracatı da %12'den %8'e düşü. İhracata konan vergi ise %1'e erişene kadar her yıl 1 puan azaltılması şartı kabul edildi. Bu düşüş, 1869 yılına kadar sürdü. Bu anlaşmalar uyarınca ihracat vergi oranları 1861'de ve transit ticaret vergi oranları da 1869'da %1'e düşürülmüştür. Bu aslında Osmanlının transit ticaret için artık hiçbir yatırım yapmayacağı anlamına geliyordu.

4.2. İdari Düzenlemeler, Nizamnameler ve Kanunnameler

1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra başlatılan nüfus sayımı çalışmaları, 1828-29 Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle sadece İstanbul'da uygulanmıştır. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra oluşturulan yeni ordunun giderlerini karşılamak, vergi dağılımını adaletli bir şekilde yapabilmek ve askerlik çağındaki nüfusu sağlıklı şekilde tespit edebilmek için 1830 yılında ülke genelinde bir nüfus sayımı kararı alınır. Savaşın sona çıkarılan bir irade ile Rumeli, Silistre, Anadolu, Sivas, Karaman, Adana, Trabzon, Kars, Çıldır ve Cezayir eyaletlerini kapsayacak şekilde sayımın 1831 (1246) tarihinde yeniden yapılması istenmiştir. İlk modern nüfus sayımı 1831 yılında II. Mahmut devrinde yapılır. Müslüman ve gayrimüslim ayrımının esas olduğu bu sayımda gayrimüslimler Rum, Ermeni ve Yahudi olarak üç grupta sayılmışlardır.¹⁷⁹ Sayımdan bir

¹⁷⁸ Turgay, s.61.

¹⁷⁹ Nuri Akbayır, "Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti Nüfusu". **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1986.

yıl sonra sonuçları değerlendirmek ve nüfus işlerini yürütmek amacıyla Ceride Nezareti adıyla bir nüfus nazırlığı kurulmuştur.

Osmanlı Devleti 1840 yılında gelirlerini artırmak ve artan giderlerini karşılamak için Anadolu ve Rumeli eyaletleri ile Kıbrıs'ı da kapsayan bir temettü tahriri yapmak istemiştir. İkinci bir tahrir çabası 1844'de tekrarlanmıştır. Ancak bu tahrirler imparatorluğun bütün topraklarında gerçekleştirilememiştir. Bu ikinci sayımın sonuçları gerçeği yansıtmadığı gerekçesi ile yayınlanmamıştır. Bu dönemde temettü tahrirleriyle aynı anda nüfus sayımları da yapılmış ve bunlara nüfustan başka gayrimüslimlerin ödeyeceği cizye miktarlarını da gösteren mizanlar da kaydedilmiştir.

1843 yılında askerlik alanında yapılmak istenen değişiklikleri (erkek nüfus ve cizye tahsili için) uygulayabilmek için ikinci büyük nüfus sayımı 1844 yılında yapıldı. Trabzon'daki nüfus sayımı da 1847 tarihlidir. On dokuzuncu yüzyıldaki nüfus tahrir/sayımında evvelce olduğu gibi toprak ya da mülk yazımı hedeflenmemiş, öncelikli amaç nüfusu ve bu nüfustan alınacak vergi miktarını belirlemek olmuştur.¹⁸⁰ Daha sonra 1882-83 yıllarında yapılan nüfus sayımına kadar Trabzon eyaleti ile ilgili nüfus bilgileri yetersizdir. Bu sayımla beraber "Nüfus Tezkeresi" olmayan vatandaşların, resmi işlemlerinin yapılmayacağı duyurusunun yapılmış olması, sayımın güvenilirliğini artırmıştır.

Osmanlı tarihi ve Karadeniz'in Anadolu kıyıları için çok önemli Gülhane Hattı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilmiştir. Sultan Abdülmecit'in padişahlığı döneminde Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmuştur. Bu fermanla "bütün tebaanın can, mal ve ırzı teminat altına alınmış, angarya kaldırılmış", "Avrupa ayarında bir Devlet olunmuş", mal güvenliği olarak anlaşılabilecek "müsadere" kaldırılmıştır. Müsaderenin kaldırılması, batılı anlamda bir devlet bürokrasisinin oluşmasının başlangıcı olarak anılabilir. Ferman'da asker toplamının ve görev süresinin bir düzene konması gerektiği belirtilmiş ve Hristiyanlar için bedel usulü kabul edilmiştir. Vergi hususunda iltizamın kaldırılacağı belirtilse de, bu uygulama varlığını korumaya devam etmiştir.¹⁸¹ Tanzimat, 1839'da ilan edilse de taşrada uygulaması daha geç olmuştur. Trabzon'da uygulanmaya başlanması için 1847

¹⁸⁰ Fethi Gedikli (Ed.), **Akcaabat Yazıları II**, İstanbul: Yedirenk Yayınları, 2010, s.59.

¹⁸¹ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s.405.

yılı sayılabilir. Bu nedenle bölgedeki ilk nüfus sayımı da 1847 tarihlidir.¹⁸² Vali İsmail Rahmi Paşa'nın gayretleri önemlidir. Kazalara müdürler atanarak öşür ve diğer vergilerin zamanında ödenmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Islahat Fermanı 18 Şubat 1856 tarihinde ilan edilmiştir. En önemli yanı bütün din ve mezheplere serbestlik tanınmasıdır. Gayrimüslimlerin sadece karma mahkemelerde şahitlikleri kabul edilmiştir. İşkence yasaklanmıştır. Osmanlıda yabancıların toprak satın alacağı öngören vaatlerde bulunmuştur. Hristiyan ve Yahudilerden her yıl alınan cizye vergisi kaldırılmıştır. Gayrimüslimler bir defaya mahsus olarak alınan bir bedelle* askerlikten muaf olma imkânını elde etmişlerdir.

1858 Arazi Kanunnamesinden¹⁸³ önce yöneticiler, imparatorluğun arazi rejimini düzenlemek ve belirli bir sınıflandırmaya bağlamak istemişler, bir dizi hüküm ve nizamnameler çıkarmışlardır. 1847 yılındaki Tapu Nizamnamesi ile şahsa tasarrufu altındaki toprakların tapusu veriliyordu.¹⁸⁴ 1858 Ramazan Kararnamesi ile toprağın tasarruf hakkı artmakta ve tasarruf edenin borcuna karşılık toprağın rehin verilmesi yetkisini vermektedir.

Timar rejimi imparatorluğun her yerinde uygulanmadığı için her bölgenin tarım düzeniyle vergi konusu olan gelirleri ve faaliyetleri birbirinden ayrı kanunnamelerle düzenlenmişti. İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde öşür oranları birbirinden çok farklıydı: Basra'da 1/2 ve 1/3 iken başka yerlerde 1/10'a kadar değişiyordu.¹⁸⁵ Her yerde aynı anda uygulama olanağı bulmasa da, bu oran teorik olarak Tanzimat Fermanı ile 1/10'a sabitlenmişti. Bu kanundan önce toprakta özel mülkiyeti tanıyan bazı düzenlemeler yapılmış olsa da; bu kanunla beraber miri topraklar, hızla el değiştirmiş ve önemli bir kısmı özel mülkiyete geçmiştir.¹⁸⁶

Haziran 1858 (23 Şevval 1274)'de arazi ile ilgili eski kanunlar, iradeler ve benzeri hukuki düzenlemeler, modern kanunlar tarzında 132 maddede bir araya

¹⁸² Gedikli, *Akçaabat Yazıları II*, s.58.

* Bedel, II. Meşrutiyet'ten sonra 1909'da kaldırılmıştır.

¹⁸³ 23 Şevval 1274 tarihli Arazi Kanunname-i Hümayunu

¹⁸⁴ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s.446.

¹⁸⁵ Ömer Lütfi Barkan, *Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, s.70.

¹⁸⁶ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. 32. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, ss 246-247

getirilerek “Arazi Kanunname-i Hümayunu” olarak kabul edilmiştir. Batı hukukunun mülkiyet prensipleri ile eski toprak hukukumuzun temel kurumlarını birleştirmeye çalışan bu kanun, bazı ekler dışında, Cumhuriyet’e kadar yürürlükte kalmıştır. Tarım toprakları beş ayrı kategoriye ayrılmıştır: Arazi-i memluke (mülki topraklar), Arazi-i miriye, Vakıf toprakları, Arazi-i metruke (baltalık, mera gibi genel kullanıma açık arazi), Arazi-i mevat (boş topraklar, ekim yapılmayan).

Vilayet Nizamnamesi 7 Kasım 1864’de yayınlanarak öncelikle Tuna yöresinde yürürlüğe girmiş, daha sonra bütün imparatorlukta uygulanmaya konulmuştur. Önce Tuna’da uygulandığı için Tuna Vilayet Nizamnamesi olarak anılmıştır. Tuna Vilayet’inde ilk valiliğe Midhat Paşa atanmıştır. Daha önce eyaletlerden oluşan yönetim yapısı yerine, sancaklardan oluşan vilayetler kurulmuştur. Yeni yönetim birimleri; köy, nahiye, kaza, sancak (liva ya da mutasarrıflık ise başında mutasarrıf bulunur) ve vilayetten oluşmaktaydı. 1842’deki düzenleme esas alınsa da, 1864’deki düzenlemede kaza’nın başında müdür değil kaymakam vardı. Halkoyu ile seçilen kaza müdür’ü yerine, merkezden atanan kaymakam’lar görev alıyordu. Sancak yönetimi mutasarrıfa bırakılıyordu, başında Vali’nin olduğu eyalet adlandırması da vilayet olarak değiştiriliyordu. Eyalet ve sancak meclislerinin yerlerini Sancak İdare Meclisi ve Vilayet İdare Meclisi alıyordu. Ayrıca vilayet merkezinde sancak temsilcilerinden oluşan Vilayet Umumi Meclisi adıyla bölge sorunlarının konuşulduğu bir yapı oluşturuluyordu.

Ülkedeki kara yolu ihtiyacı görülerek 1869 yılında “Turuk ve Meabir Nizamnamesi”; yol yapımı faaliyetleri standartlaştırılmış ve yolların hangi işgücü ile yapılacağı belirlenmiştir.¹⁸⁷ II. Meşrutiyet’e kadar kısmi değişikliklerle yollar bu nizamnameye uygun olarak yapılmıştır.¹⁸⁸ 16–60 yaş arası erkek nüfus senede en az dört gün kendisi çalışacak ya da karşılığını ödeyecekti. Devlet görevlileri, hocalar, imamlar, papazlar gibi kamusal hizmet üretenler bu zorunluluğun dışında bırakılmıştı.

¹⁸⁷ İlhan Tekeli, **Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları**, İlhan Tekeli Toplu Eserler 2, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s.36.

¹⁸⁸ Selahattin Tozlu, **Yeşilgiresun Gazetesine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun**, “Giresun Şehrinin Kara ve Deniz Ulaşımı”, Giresun: Yeşilgiresun, 2003, ss.173-194.

Tuna Vilayet Nizamnamesi'nin 1864 yılında yürürlüğe girdikten sonra Tuna Vilayetindeki başarısı üzerine 22 Ocak 1871'de bütün imparatorlukta uygulanmak üzere İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi hazırlanarak ilan edildi.¹⁸⁹ Mısır, Girit ya da Yemen-Hicaz gibi özel durumda olan birkaç yerin ve başkent olması nedeniyle İstanbul'un dışında, bütün imparatorlukta uygulamaya konuldu.¹⁹⁰

Avrupa'da 1873'den önce başlayan mali buhranın daha sonra da Kuzey Amerika'da da etkisi görülmeye başladı. Borsalardaki kriz, Avrupa'dan sermaye ihracının ve Osmanlı dış borçlarına yatırılan fonların tümüyle kesilmesine neden oldu.¹⁹¹ Ekim 1875'te Mahmud Nedim Paşa dış borçların ödenmesini durdurdu. İlk defa moratoryum ilan edilerek, Devlet iflas etmiş oldu. 1877-1878 yıllarında Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle kesintiye uğrayan görüşmeler, 1881 yılının 20 Aralık günü imzalanan bir anlaşmayla ya da yayınlanan bir kararname ile sonuçlandı. 28 Muharrem 1299 tarihi Rumi Takvime göredir. Muharrem Kararnamesi olarak anılan bu anlaşma ile dış borçların miktarı indiriliyor, ödeme koşulları yeniden düzenleniyordu. Buna karşılık Osmanlı, İmparatorluk içinde yabancı alacaklıların temsilcisi olarak çalışacak, devletin vergi gelirlerinin bir bölümünü yabancılar adına toplayarak doğrudan imparatorluk dışına aktaracak yeni bir örgütün kurulmasını kabul ediyordu. Yabancıların yönettiği bu yeni örgütün adı Düyun-u Umumiye İdaresi idi.

Osmanlı maliyesinin gelirleri arasından tuz ve tütün tekelleri, damga resmi, balıkçılıktan ve alkollü içkilerden (müskirat) alınan vergiler, ham ipekten alınan öşür, Doğu Rumeli vilayetinin ödediği yıllık vergi; Düyun-u Umumiye İdaresine teslim ediliyordu. Düyun-u Umumiye biri İngiliz ve Hollandalı yatırımcıları, biri Fransız yatırımcıları, biri Alman yatırımcıları, biri Avusturya-Macaristan yatırımcılarını, biri İtalyan, biri de Osmanlı Bankasını temsil eden toplamda 6 Avrupalı üye bulunan yedi kişilik bir meclis tarafından yönetilecekti. Düyun-u Umumiye İdaresi kurularak Avrupa mali sermayesi Osmanlı maliyesini denetim altına almış oldu. Bu idare, kendi denetimine bırakılan vergi kaynaklarını geliştirmek ve vergileri daha etkin biçimde toplamak için, İmparatorluğun yirmiye aşkın kentinde beş binden fazla çalışan istihdam

¹⁸⁹ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s.175.

¹⁹⁰ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s.430.

¹⁹¹ Pamuk, s.35.

ederek, geniş bir örgüt kurdu.¹⁹² Düyun-u Umumiye'nin önceli olan Rüsum-u Sitte içinde tütünden alınan vergilerin yüksekliği dikkat çekici olduğu için Osmanlı topraklarındaki tütün alım satımı ile ilgili tüm ticaret tekeli Düyun-u Umumiye'ye verildi. Düyun-u Umumiye İdaresi ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan 27 Mayıs 1883 tarihli anlaşma gereği Reji İdaresi kurulmuştur.¹⁹³

Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaretince yayınlanan Orman ve Maadin ve Ziraat ve Baytar Mecmuası'nda 13 Eylül 1910 (31 Ağustos 1326) tarihinde önemli bir rapor yayınlanmıştır.¹⁹⁴ “Memalik-i Osmaniye'de Ziraatin Terakkisi için Ziraat İdare-i Umumiyyesinin Teşkilat ve İcraatına Dair Malumat” adlı rapor gerçek bir rapor olmaktan uzak olsa da Osmanlı tarımında karşılaşılan sorunları ve çözüm olarak benimsenen politikaları göstermesi bakımından dikkat çekicidir. 1908'den sonra II. Meşrutiyet döneminde tarımın geliştirilmesi için yapılan çalışmaları görmemize yardımcı olan rapor, bir yanda da Cumhuriyet dönemi tarım politikalarına projeksiyon tutmaktadır. Dört ana başlık etrafında tarımda yaşanan bütün sorunları toparlamıştır: Asayişin sağlanması (temin-i asayiş), ulaştırma (münakalat), tarımsal kredi (sermaye ve itibar-i zirai), tarımın çağdaş yöntemlere uygun yapılmasıdır (usul-i fenniyye).

Raporda, ziraatla ilgili bürokratların ve kurumların görevleri anlatılırken, Trabzon'da bir ziraat müfettişi olduğundan bahsedilmektedir. 1892 (1308)'de Dersaadet civarında olan Halkalı'da (Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi), 1889 (1305)'da Selanik (Selanik Ziraat Ameliyyat Mektebi) ve (1308) 'da Bursa (Bursa Ziraat Ameliyyat Mektebi)'da birer ziraat okulu açılmıştır. Halkalı'dan mezun olanlar ziraat ve orman memurluklarına istihdam edilmektedir.

Adana, Halep, Sivas, Erzurum, Konya, Ankara ve Suriye vilayetlerinde birer numune tarlası kurulmuştur. Dersaadet civarında Kızıltoprak'ta ve Aydın'da Seydiköy'de birer Amerikan asma fidanlığı kurulmuştur. Bağlarda türlerin ıslah edilmesi için buradan köylülere asma çubukları dağıtımı yapılmaktadır. Trabzon ve Halep vilayetlerinin sütçülükte sahip oldukları önem nedeniyle yağ ve peynir sanayi için

¹⁹² Pamuk, s.69.

¹⁹³ Oktar, s.41.

¹⁹⁴ Ahmet Gündüz Ökçün, **İktisat Tarihi Yazıları**, 1. Baskı, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 1997, s.191.

Trabzon'da bir sütçülük mektebi ve Erzurum'da bir numune süthane hızlıca oluşturulmalıdır. Halep'teki mektep gelecek sene yapılmalıdır. Öğrenciler vilayetin çeşitli yerlerinden alınmalıdır.

Trabzon merkezinde 1907'de Hamidiye Sanayi Mektebi ve 1911'de Sütçülük Ameliyat Mektebi açılarak eğitime başlamıştır. Hamidiye Sanayi Mektebi'ne gelir olarak iki katlı telgrafhane binası tahsis edilmiştir.¹⁹⁵ Mektepte, kunduracılık, marangozluk, terzilik, çorapçılık, çiçekçilik ve nakış gibi alanlarda eğitim verilmiştir. Önce yalnızca erkek öğrenci alan mektep, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kız öğrenci de almaya başlamıştır.

Sütçülük Ameliyat Mektebi'nin açılması gerekli para 1910 yılında İstanbul'dan Trabzon Valiliği'ne gönderilmiştir.¹⁹⁶ 1911'de eğitime başlamıştır. Öğrencileri daha çok iç kesimlerden gelen bu okulda, hayvansal gıda ve hayvan türlerinin ıslahı üzerine dersler verilmiştir. İstanbul'dan gelen yazıda Sütçülük Mektebi'nin açılması, gönderilen bütçe ile mümkün kılınırken; aynı belgede numune bir fındık bahçesi açılmasının bu sene mümkün olmadığı yazmaktadır. Bölgede bir numune fındık bahçesi talebi bulunmakta, ancak bu talep gerçekleşmemiştir. Numune fındık bahçesi ile ilgili Arşiv'de başka hiçbir belgeye erişilememiştir.

Trabzon Vilayetinde zanaat, tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi için açılmış olan her iki okul; I. Dünya Savaşı sırasında 1916 yılındaki Rus işgali ile faaliyetlerini sonlandırmıştır. Bu okullar tekrar açılmamıştır.

4.2.1. Tarıma Yeni Başlayanlara Vergi Muafiyetleri

1850 yılında yeni zeytinlik yetiştirenlere 25 ve yabani zeytin ağaçlarını aşılayanlara 20 yıl vergi muafiyeti sağlanmıştır.

1857 yılında çıkarılan bir kararname ile dışarıdan göçle gelen nüfusa devlet mülkiyetindeki topraklar verildiği gibi, Rumeli'ye yerleşen ve tarımla uğraşmaya başlayan göçmenlere 6 yıl, Anadolu'da tarımsal üretime başlayanlara 12 yıl süreyle

¹⁹⁵ Öksüz, s. 114.

¹⁹⁶ DH.MUİ. 85/45, 27 Rebiül Ahir 1328

vergi bağıışıklığı tanındı.¹⁹⁷ Bu gelen göçmenlerin tarıma başlaması, aslında tarımda aile işletmelerini ve küçük üreticiliğe dayanan yapıyı güçlendirmiş oldu.

1859'da Tapu Nizamnamesine boz ve kıraç yerlerin açılıp tarla yapılması halinde, bu toprakların düşük bir haraç alınarak çiftçiye karşılıksız verilmesi ve bu topraklardan elde edilen üründen 1 yıl süreyle öşür alınmaması esası getirilmişti. Tarıma açılan bu toprak taşlık bir alanda ise öşür muafiyeti süresi iki yıla çıkarılıyordu.¹⁹⁸

Ticari değeri yüksek piyasaya dönük ürünlerin üretiminin teşviki için bunlara sağlanan öşür muafiyetlerine pamuk en güzel örnektir. 1861'de Amerikan İç Savaşının çıkışından sonra 1862 yılında hazırlanan "Pamuk Ekiminin genişletilmesi için mütalaa" bu açıdan önemlidir. Savaş nedeniyle, Avrupa dokuma sanayinin ham pamuk ihtiyacı açısından Osmanlı pamuğı önem kazanınca; Devlet, pamuk üretiminin artırılması ve kaliteli pamuk yetiştirilmesini teşvik için dışarıdan ıslah edilmiş pamuk tohumu getirtmiş ve bazı ek önlemler almıştır. Bu önlemler:

- a) Pamuk öşrü dönüm başına maktu alınır bir vergi haline getiriliyor
- b) Çırçır vs pamuk makinelerinden gümrük alınmaması,
- c) Tayin edilecek pamuk gümrüğünün 10 yıl müddetçe değıştirilmemesi
- d) Pamuk ziraatı için açılan yerlerin 5 yıl arazi vergisinden muaf tutulması
- e) Pamuk ekimi ve yetiştirilmesi broşürleri bastırılıp ilgililere gönderilmesi
- f) Yol yapımı için pamuk yetiştirilen bölgelere öncelik tanınması
- g) Hayvanların ürüne verdikleri zararın önlenmesi gibi tedbirler alınması

Devlet, dut ve zeytin yetiştirenlere, üretim alanlarının arttırılması için teşvikler vermiştir. 1862 yılında yetiştirilecek zeytinliklerden ilk ürün yılından itibaren 3 yıl süre ile öşür alınmaması karalaştırılmıştır. Aynı yıl yetiştirilecek dutluklara da ilk ürün yılından itibaren 3 yıl öşür dışı tutulma imkânı sağlanarak ipek böcekiliğinin geliştirilmesine çalışılmıştır.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Pamuk, s.103.

¹⁹⁸ Tevfik Güran, "Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876", **150. Yılında Tanzimat**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1992, ss.219-235.

¹⁹⁹ Düstur, 1. Cilt, İstanbul 1289 ss.438-40, Aktaran: Güran, s.219.

4.3. Ticaret Yollarını Değiştiren Önemli Olaylar ve Osmanlı Devleti

Trabzon ve çevresindeki transit ticaret yolları önemini on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru kaybetmiştir. Bunun en önemli nedenleri bölge dışında ve dünyada olan bazı olaylar ve gelişmelerdir. Süveyş Kanalı ve Poti-Tiflis Demiryolu kuzey ticaretini olumsuz etkilemiştir ve bölge şehirlerini zayıflatmıştır. Ancak 1846'da Avrupa'da kısıtlayıcı tahıl yasalarının kaldırılması ise, bölgede yapılan mısır ve hububat üretimi ile bunların ihracatını artırmıştır.

Tahıl Yasası, 1815 yılında İngiltere'de, tahıl ithalatını belirli durumlarda yasaklamak üzere kabul edildi. Bu yasayla buğdayın *quarter** fiyatı 80 şilinin altında düşerse tahıl ithali yasaklanıyordu.²⁰⁰ İngiltere'de toprak sahiplerinin lehine olan bu yasa, İngiltere dışından tahıl alımını yasaklıyordu. Pek çok kez düzenlenerek değiştirilen bu yasa, 1846'da tamamen kaldırıldı. İngiltere'yle beraber Fransa ve diğer Avrupa ülkeleri de kısıtlayıcı tahıl yasalarını kaldırdı. Bu tarihten sonra Karadeniz'in Anadolu kıyılarından mısır ihracatı başlamış oluyordu. 1846'dan sonraki dönüşüm, üretimin yapıldığı yerlere yabancıların ilgisini artırmış ve Samsun gibi limanların mısır ihracatı artmaya başlamıştır.

Süveyş Kanalı, 1869 yılında açılarak, Hindistan'la hızlı bağlantı kurup, Avrupa ve Basra Körfezi arasında deniz ulaşımını kısalttığı için Trabzon'un ve Karadeniz'deki transit ticareti olumsuz etkilemiştir. Hatta Anadolu üzerinden yapılan ticaretin ve Osmanlı ticaret merkezlerinin önemini kaybetmesine neden olmuştur. Halep üzerinden yapılan ticaret ve Suriye ve İskenderun limanları olumsuz etkilenmiştir. Kanaldan ilk tam çalışma yılı olan 1870'de, toplam 486 gemi 436000 ton yük ile geçmiştir.

4.3.1. Tebriz-Trabzon Transit Ticareti

On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde İran'dan gelen tüccarların ilk vergi verdikleri yer Erzurum şehriydi. Oradan ya Trabzon'a ya da Bursa'ya devam ederlerdi. Ancak Trabzon yolu, pek tercih edilmiyordu. Karadeniz'deki gemi kazaları ve korsan faaliyetleri nedeniyle, ipek tüccarları Erzurum-Tokat-Bursa yolunu tercih

* 12.7 kg'a eşit ağırlık ölçüsü

²⁰⁰ Friedrich Engels, **İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu**, 1. Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 1997, s.340.

edebiliyorlardı. Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasıyla²⁰¹, Osmanlı-İran ticareti 1830'larda yeniden canlanmıştır.

1829'da Osmanlı ile Rusya arasında imzalanan Edirne Anlaşmasından sonra, Karadeniz'de Rusya'dan da başka ülke gemiler faaliyete geçmiştir. Bölgedeki İngiliz-Rus rekabeti nedeniyle Rusya 1831-46 döneminde Gürcistan üzerinden yapılan İran ticaretine yüksek gümrük koymuş ve Trabzon-Tebriz yolunun önemi artmıştır.²⁰² Trabzon-Tebriz yolu toplamda 953 km'dir.

Trabzon-Tebriz yolunun yapılması için incelemeler 1848'de yapılmış ve yol yapım çalışmalarına başlanmıştır.²⁰³ Trabzon Vilayet Salnamelerinden bu yolun inşası için bir takım teknik elemanların bölgede istihdam edildiği anlaşılrsa da, bu yol hiçbir zaman tamamlanmamıştır.²⁰⁴

1870 yılındaki ulaşım teknolojileri ile Trabzon ve Erzurum arası 66 saat veya 200 mil, Erzurum ile Tebriz arası ise 350 mil'dir. Ulaşımı sağlamak üzere 60 bin at, 2 bin deve, 3 bin öküz ve 6 bin eşek kullanılıyor. Ticarete konu olan malların geldikleri yerlere göre listesi şöyledir:²⁰⁵

İran ihraç malları: ipek, tütün, kuru üzüm, halı; ithal malları pamuklu dokuma, çay, şeker, cam eşya ve bazı mallar.

Doğu Anadolu ticareti: ithalata konu olan malları buğday, arpa, patates, meyve; hepsi 172000 £, buharlı ile değil de yelkenli ile taşıyor.

Batum'dan Fatsa'ya kadar kıyı kesiminin ticareti ise kendir, keten bez, fındık, mısır, buğday; toplam değeri 423000£. Son 4-5 yıldır çok önemli bir ticaret çeşidi daha ortaya çıktı: Kafkasya kıyılarından ve orada; köle, hububat, hayvan derisi, balmumu, yağ, kereste, kürk ve benzerleri.

²⁰¹ Charles Issawi, "The Tabriz-Trabzon Trade, 1830-1900: Rise and Decline of a Route", **International Journal of Middle East Studies**, Vol.1, No.1, January 1970, ss.18-27.

²⁰² Öksüz, s.65.

²⁰³ Öksüz, s.67.

²⁰⁴ TVS 1869, 1888, 1902

²⁰⁵ Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, ss.120-121.

Rusya Trabzon limanına alternatif olan Poti limanının inşaatına 1863'de başlamış ve bu liman 1872'de açılmıştır. Aynı yıl Poti-Tiflis demiryolu da hizmete açılmıştır. Poti'yi Tebriz'e bağlayan bir demiryolunun olması, Trabzon'daki transit ticareti olumsuz etkilemiştir.²⁰⁶ Trabzon'dan Tebriz'e 45 günde varılabiliyorken, demiryolu yardımıyla Batum'dan Tebriz'e 6-8 günde varılıyordu.²⁰⁷

Avrupa-İran transit ticaret yolu, Trabzon'dan Poti limanına kaymıştır. Ruslar, yolun demiryolu haricindeki kısımlarını da düzgünleştirilmiştir. Hatta Poti Limanı'nda malların parasız depolanmasını sağlamış ve transit malları gümrük resminden muaf tutmuştur.

²⁰⁶ Turgay, s.65.

²⁰⁷ Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası, **Cumhuriyet'in 10. Yılında İktisat Meydanında Trabzon**, Trabzon, 1933, s.19.

4. ORTA KARADENİZ BÖLGESİNDE EMEK HAREKETLİLİKLERİ

On dokuzuncu yüzyıl boyunca Kırım ve Kafkas göçlerinin sayısı ve bu göçlerle Anadolu'ya ne kadar insan geldiğini tespit etmek neredeyse imkânsızdır. En büyük kısıtımız böyle bir defter ya da toplu kayıtların olmamasıdır. Bu nedenle farklı zamanlarda farklı gerekçelerle yapılmış tahmini rakamları paylaşmanın, yanlış bilgiyi göz göre göre aktarmaktan başka bir yol olmayacağı için, burada bölgedeki insan hareketlilikleri tarihsel sırasıyla ve etkisiyle aktarılmıştır.

5.1. Tanzimat'a Kadar

On altıncı yüzyılın sonlarından itibaren on yedinci yüzyılın ortalarına kadar, Karadeniz'deki ticaret gemileri korsan faaliyetlerinin; sahil kasabaları (hatta İstanbul bile) Azak Denizi'nin kuzeyinden gelen Don Kazaklarının ve Kafkaslardan gelen Abhaz ve Çerkez kabilelerin yağmacılık faaliyetlerinin hedefi olmuştur. 1571 yılında yapılan saldırı, kayıtlara geçen ilk olaydır. 16. Mühimme Defterinin 30 Muharrem 1571 tarihli kaydına göre Abazalar, Batum Sancağına bağlı Arhova, Gönye ve Atina nahiyelerine saldırmışlar, halktan esirler alıp şehirleri yağma faaliyetine girişmişlerdi.

On yedinci yüzyıl boyunca Ordu, Giresun, Görele ve Tirebolu sahil kesimindeki yerleşik halkın en önemli sorunu Rus Kazaklarının yağma ve baskınlarından kaynaklanan güvenlik meselesidir. Bu nedenle zaman zaman daha güvenli yerlere göç olayı yaşanmıştır.²⁰⁸ Ordu'nun şehir merkezinin dar bir alanda (Ordu-Bucak-Bayramlı) yer değiştirmesinin en önemli nedeni bu saldırılardır. Ordu şehrinin ilk yerleşimi olan sahilden biraz içeride Bayramlı kasabasından (sahilden 4 km içeride) da insan kaçırıp esir olarak götürdükleri bugün bile anlatılır.²⁰⁹ Bu saldırılar, Bayramlı kasabasının gelişmesini durdurmuş ve insanlar daha yükseklerle kaçmıştır.

Korsanlar, 1621'de Rize şehir merkezini basarak halkla savaşmışlar ve büyük zararlar vermişlerdir. Bu zararlardan ötürü Trabzon Eyaletinin vergi gelirleri %50

²⁰⁸ Mahmut Goloğlu, **Fetihten Kurtuluşa Kadar Trabzon Tarihi**, Ankara: Kalite Matbaası, 1975, s.61.

²⁰⁹ Çebi, s.34.

azalmıştır.²¹⁰ 1622’de Mapavri korsanlarca yağmalanmış ve halkının tümü tutsak edilmiştir. 1630’lu yıllar, Karadeniz’in Anadolu kıyılarının ciddi olarak Kazak tehlikesine maruz kaldığı yıllar olmuş ve kıyı yerleşimler bu saldırılardan olumsuz etkilenmiştir.²¹¹ 1637’de Gönye Kalesi Kazaklar tarafından istila edilmiştir. Kale’nin yağmacılardan kurtarılmasına Evliya Çelebi’de şahit olmuştur. Bölgede on sekizinci yüzyılda kıyı kesiminde insan yerleşimlerinin çok az oluşunun korsancılık faaliyetleriyle doğrudan ilgisi olması zorlama bir yorum olmamalıdır.

On dokuzuncu yüzyılın başında Karadeniz’in Anadolu kıyılarında Samsun’dan Batum’a kadar her tarafına yayılan ve 20 yıl kadar süren Tuzcuoğlu İsyanı²¹² ertesinde bölgede nüfus hareketliliği üst düzeyde olmuştur. 1814-1817 ve 1818-1834 yıllarında üç devre halinde çıkan isyanlar, Tanzimat’tan önce bölgedeki son kargaşadır. Bölgede etkin bir ayan olan Tuzcuoğlu, isyan günlerinde valiyi bile Trabzon kaçtıracak güce erişmiştir. Hopa eşrafından Hamdi Bey’in oğlu olan Tuzcuoğlu Memiş Ağa 1715 senesinde doğmuştur. Rize ve Hopa civarının vergisini devlete peşin ödeyip bunu halktan tahsil eden bir mültezimdir. Daha sonra Rize ayanı olmuştur. 1810 yılında Faş Kalesinin geri alınmasında yararlılık göstermiş; ancak, kendisi ile aynı konumda ve rütbede olan Hazinedarzaade Süleyman Paşa’nın Trabzon valisi atanması ile onunla girdiği iktidar mücadelesini kaybetmiştir. Kendisine kapucubaşılık rütbesine ilave olarak Gönye Kalesi komutanlığı da verilmiştir.

1815 tarihinde kayıtlara göre 100 yaşında bir isyan başlatır. Oflu ve Sürmeneli kayıkçılar Trabzon limanını basarak yağmalamışlar ve Tuzcuoğlu Trabzon’un çevre köyleri ele geçirmiştir. Ağustos 1816’da şehrin tamamını ele geçirmiş ve İstanbul’dan bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Hopa’dan başlayan Tuzcuoğlu isyanı, Trabzon’u aldıktan sonra batıya doğru ilerlemiş Giresun’a kadar gelmiş, güneyde ise Şebinkarahisar ve Gümüşhane’yi de almıştır. Daha sonra, isyana İstanbul’dan müdahale edilmiş ve 17 Ekim 1817’de Memiş Ağa idam edilmiştir. Böylesi güçlü bir insanın ortadan kaldırılması için bir padişahın izni gerekli olmuş ve II. Mahmut idamına izin vermiştir. Ancak huzursuzluklar tam yirmi yıl boyunca sürmüştür.

²¹⁰ Goloğlu, s.67.

²¹¹ Öksüz, s.22.

²¹² Münir Aktepe, “Tuzcuoğulları İsyanı”, **Tarih Dergisi**, Sayı.V-VI, 1953, ss.21-52.

Hazinedarzade Süleyman Paşa ise valilikten azledilip Alaiye'ye mutasarrıf olarak atanmış, ancak yolda ölmüştür. Devlet adamı olduğu için malları müsadere edilmiştir. Padişah, bütün mallarının müsadere edilerek eşyalarının deftere yazılıp İstanbul'a getirilmesini buyurmuştur.²¹³ Tuzcuoğulları ailesi Aralık 1824'de Rusçuk ve Varna havalisine sürgün edilerek orada ikamete mecbur edilmişlerdir. İsyan, 1832-34 arasında tekrar canlanmış ve bölgedeki kargaşa 1834 yılında tamamen bitirilmiştir.

5.2. Moskova Prensliğinin Güneye Doğru Yayılması: Osmanlı-Rus Savaşları

Kırım 1783'de ve daha sonra da 1789 yılında Anapa Kalesi Rusların eline geçince, Rusların güneye doğru ilerlemesi hızlandı.²¹⁴ 1801'de Gürcistan, bir Rus eyaleti oldu. 1810 yılında Ruslar, Tiflis'e kadar gelmişler ve 1814'de tüm Azerbaycan'da Rusların eline geçmişti. Anapa, Kars, Faş ve Ahıska 1828 yazında, Erzurum, Bayburt ve Muş 1829 yazında Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Sonrada Kars ve çevresini tekrar ele geçirmişlerdi.

I. Dünya Savaşı bitene kadar, on sekizinci yüzyılın son çeyreği ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca, Osmanlı, Ruslarla Karadeniz'in iki tarafında sürekli savaşmış ve toprak kaybetmiştir. Her savaş başladığında Tuna ve Kafkasya'da olmak üzere iki cephede savaşılmış ve anılan tarihler boyunca Moskova Prensliği güneye doğru genişleyerek, ele geçirdiği yerlerde, iki kol halinde yoğun bir göç dalgasına neden olmuştur. Göçlerle gelen insanlar, Karadeniz'in Anadolu kıyılarındaki liman şehirlerine deniz yoluyla gelmişler ve Anadolu içlerine sevk edilmişlerdir. Ancak savaşlar yaz aylarında yapıldığı için bu göçler de yaz aylarına denk gelmiştir. Birçok göçmen, Anadolu içlerine gidemeden, yazın nemli ve rutubetli liman şehirlerinde çeşitli hastalıklar nedeniyle hayatlarını kaybetmiştir. 1863 yılından sonra gelen göçmenler, zorunlu olarak kıyı kesimlerine iskân edilmeye başlanmıştır.

Göçmenlerin çoğu deniz yolu ile İstanbul, Trabzon, Samsun, Sinop, Batum, Rize gibi kıyıdaki büyük limanları olan şehirlere çıkmıştır. Göçmenlerin kabulünde insani ve dini hassasiyetler kadar devletin en büyük kaynağı olan nüfusun arttırılması

²¹³ HH. 47/233

²¹⁴ Aygün, ss.89-116.

isteği de önemli bir yer teşkil eder.²¹⁵ Nüfus artışı devlete bir takım külfetler getirirse de, boş tarım arazilerinin değerlendirilmesi, üretimin arttırılması, ekonominin canlanması, vergi nüfusu ve gelirinde artış sağlanması, asker ihtiyacının karşılanması vs. sonuçları düşünüldüğünde büyük kazançlar sayılabilir. Göçmenlerin iskân sürecinde mahalli idarecilerden özellikle “istikmâl-i esbâb-ı zirâat ve hırâset” (şartları tarım yapmalarına elverişli hale getirilme)leri istenmektedir.

Kırım’dan ilk göçler 1783 yılında başlamıştır. Rusların Erzurum’a kadar ilerleyip bu şehre de girmeleri, 1827-1828 Savaşı sonrasında Kafkasya’dan ilk göç dalgasını da başlatmıştır. Rusların Karadeniz’in Anadolu kıyılarını ele geçirme planları, dağların güneye dönük bölgelerinden bir miktar insanın kıyı şeridine göçüne neden olmuştur. Bunların arasında Gümüşhane civarında madencilikle uğraştıkları anlaşılan Krumniler de vardır. Ancak bu bölgedeki halkın 1843’den sonra, madenlerin tamamen kapanması nedeniyle, sahile yerleşmek üzere kalıcı göçleri daha sonradır.²¹⁶

On dokuzuncu yüzyıl başlarında hızlanmış, 1853-1856 Kırım Savaşı nedeniyle ve 1860-1862 yılları arasında pek çok Kırımlı, Osmanlı topraklarına göç etmiştir.²¹⁷

1853-1856 Savaşı ertesinde hem bu göçlerin yoğunluğu artmış hem de Karadeniz’de sağlanan barış ortamının yardımıyla ticaret hacmi artış göstermiştir. Bu gelişmeler, Karadeniz’in Anadolu kıyılarındaki limanların ve küçük iskelelerin önemini artırmıştır.²¹⁸ Hem göç dalgası hem de ticaretin görece rahatlığı nedeniyle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı, bölgedeki liman şehirlerinin de büyüdüğü ve önem kazandığı bir dönem olmuştur.

Kafkaslarda Rus ilerleyişine karşı 1859’a kadar Şeyh Şamil önderliğinde yürüyen mücadele, Şeyh Şamil’in ele geçmesi ile yoğunluğunu kaybetmiştir. Bunun üzerine, bölgeden kitlesel göç hareketi başlamış, bu göçler 1862’de hızlanmış ve 1864’de en yoğun dönemini yaşamıştır.²¹⁹ 1859’da başlayan Kafkas göçleri için Samsun limanı ilk uğrak yeri olmuş ve Kafkas göçmenleri Anadolu’ya buradan dağıtılmıştır.

²¹⁵ Ferhat Berber, “19. Yüzyılda Kafkasya’dan Anadolu’ya Yapılan Göçler”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı.31, Güz 2011, ss.17-49.

²¹⁶ Emecen, s.59.

²¹⁷ Berber, s.34.

²¹⁸ Emecen, ss.24-25.

²¹⁹ Berber, s.37.

1863'ten sonra gelen göçmenler için Canik Sancağı, zorunlu iskân yeri olmaya başlamıştır.²²⁰ Bugün de Samsun, Bafra, Alaçam, Kurupelit, Terme ve Çarşamba'da yerleşik olarak bulunan Çerkezler, 1863'ten hemen sonra iskân edilmişlerdir.

Grandük* Mişel'in 1864 yılında Batı Kafkasya'daki halkları, eğer yerlerinde kalırlarsa Rusya içlerine sürgün edeceğini söyleyip tehdit etmesiyle; buradaki ahali kitleler halinde Osmanlı denetimindeki Karadeniz sahillerine göç etmeye başlamıştır. Büyük bir talihsizlikle, 1864 yılında Rusya'dan Canik Sancağına gelen Kafkas göçmenlerinin önemli bir çoğunluğu salgın hastalıklar nedeniyle hayatını kaybetmiştir.²²¹ Samsun'da iskân edilen Çerkezlerden vefat edenlerin isimleri ve cenaze masraflarını gösteren defter 18 sayfadır.²²² 1864'den önce nüfusu 10.000 kişi olan Canik, büyük oranda kırsala yerleştirilen muhacirlerle nüfusu 40.000 kişiye erişmiştir. 18 Mayıs 1864 tarihli belgede Anadolu içlerine gönderilenler hariç, Samsun'da mevcut 60.000 muhacir olduğunu iaşe, giyecek ve barınma sorunlarının hızlıca halledilmesi gerektiği yazmaktadır.²²³

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Rumi Takvim'de 1293 senesinde başladığı için 93 Harbi olarak anılmaktadır. Batum, Artvin, Kars ve Ardahan'ın Ruslara geçtiği 93 Harbi sırasında Kafkaslardan Karadeniz kıyısına ve özellikle Ünye ve Fatsa yörelerine yerleşen Gürcü nüfus önemlidir. Yanlarında getirdikleri bazı yiyecekler ve tohumlar ile ziraat bilgileri; bölgedeki tarımsal çeşitliliği ve ürün desenini artırmıştır. Bunların en ünlüsü Batum patatesidir.²²⁴ Bu savaştan sonra işgal tehlikesi karşısında Batum'da bulunan Lazistan Sancağı merkezi Rize'ye taşınmıştır. Daha önce kaza olan Rize şehrinin siyasi önemi böylece ortaya çıkmış ve daha sonrasında sancak merkezi olmuştur.

Rumeli'de Rus ve Bulgar baskılarına dayanamayarak göç eden halk deniz vasıtalarını kullanmıştır. Rumeli'nden muhacir iskânında öncelikli olarak büyük şehirler tercih edilmiştir. Ağustos 1878'den itibaren Samsun ve Sinop limanları dolduğu için

²²⁰ ML.MSE.d 17335, 17336, 17338

* Çarlık Rusya'da prenslere verilen unvandır.

²²¹ Arşivde bunlarla ilgili birçok kayıt mevcuttur. ML.MSE.d 17494, 17916

²²² ML.MSE.d 17589

²²³ A.MKT.MHM 302/43

²²⁴ Doğan, s.258.

Akçaşehir, Amasra, Bartın, Ereğli, İnebolu ve Ünye gibi iskelelere de muhacir sevk edilmiştir.²²⁵ Mart 1878’de Varna’dan 15.000 muhacir Ünye ve Bartın’a sevk ve iskân edilmiştir.²²⁶ Ekim 1878’de Ünye ve Fatsa taraflarına Abaza Şehri muhacirlerinin gelmesi ve sürekli iskânları için çalışmalar yapılmıştır.²²⁷ Bölgenin asayişini bozan ve yerli halka zulüm eden muhacirler başka yerlere sürgün gönderilmişler ancak oralardan kaçarak bir kısmı geri dönerek, ilk yerleştirdikleri yerlere gelmişlerdir. Gelen Gürcülerin bazıları eşkıyalık dahi yapmıştır. 1892’de gelen bazı muhacirler için Ünye ile Samsun arasında bulunan Çaltı bölgesine mühendis vasıtasıyla iskân yapılmıştır.²²⁸ Bu arazilerin daha öncesinde boş ve bataklık olduğunu anmak gerekir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası gerçekleşen göçlerin bölgede yaptığı etki öncekilere göre daha öne çıkmakta ve diğerlerinden farklılaşmaktadır.²²⁹ Dönem boyunca göçmenler iki farklı yerden, hem Rumeli’den hem de Kafkasya’dan gelmiştir. 93 Harbi öncesi gelen göçmenler kırlarda iskân edilirken, mevcut yerleşim birimlerine dağınık bir halde serpiştiriliyorlardı. Artık daha kalabalık kitleler halinde geldiği için şehir ve kasabalardaki boş alanlara iskân edilmeye başlandılar. Yeni göçmenlerin iskânı, “karye ittihaz” (köy haline getirme) şeklinde olmuştur. Mesudiye, Hamidiye, Hayriye, Cihadiye, Küşadiye, Şefikiye, Bahariye, Şerefiye, Mecidiye, Refahiye, Orhaniye, Osmaniye, Sultaniye, Şevkiye, İhsaniye, Nuriye, Fethiye, Lütfiye gibi isimler bu yeni kurulan köylere verilen ve yeni Devlete sadakati de gösteren isimlerdir.

I. Dünya Savaşı sırasında 6 Mart 1916-28 Şubat 1918 tarihleri arasında Tirebolu’nun doğusundan denize dökülen Harşit Çayı’na kadar olan kısmı Ruslar işgal etmiştir. İşgal alanına vilayetin merkezi olan Trabzon şehri de dâhildir. İşgal nedeniyle, Harşit Çayı’nın doğusundan Samsun’a kadar sahil boyunca yoğun bir göç olmuştur. Her kasaba göçten nasibini almıştır. Savaş nedeniyle yaşanan iaşe sorunlarının da ilavesiyle bu göçler varlığını bölgede çok güçlü bir şekilde hissettirmiştir. Ayrıca sahile yerleşen muhacirlerin beşte bir gibi büyük bir oranı sıtmaya yakalanmış ve bölgede sıtma tekrar ortaya çıkmıştır.

²²⁵ Doğan, s.253.

²²⁶ Doğan, s.254.

²²⁷ Y.PRK.DH. 1/13, 7 Rebiül Ahir 1302

²²⁸ MV 71/53 ve Doğan, s. 257.

²²⁹ Berber, ss.17-49.

5.3. Eşkîyalık Hareketleri ve İktisadi Arka Planı:

Tanzimat öncesi ve sonrası bölgede eşkıyalık olaylarının arttığı bilinmektedir.²³⁰ On sekizinci yüzyılda da bölgede eşkıyalar bulunmaktadır.²³¹ Bölgede ortaya çıkan ve faaliyet gösterenler arasında en meşhurları Giresun'dan Dizdaroğulları, Bayramlı'dan Kadioğlu, Koyulhisar'dan Kellecioğlu ve Görele'den Kuğuoğulları.²³² On sekizinci yüzyıldaki bir iki isme karşın, on dokuzuncu yüzyıl için yüzlerce isim ve binlerce olay sıralanabilir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet'e kadar bölgeyle ilgili Arşiv'de erişilen belgelerin çok büyük bir kısmı eşkıyalık üzerinedir.

Eşkîyalık, sadece bir yöreye özgü değil aksine dünyanın her yerinde görülebilir bir durumdur. Onları benzer yapan, köylü toplumları içerisinde benzer koşulların yansıması olmalarıdır. Kan bağına dayalı toplum çözülürken tarımsal kapitalizme geçiş aşamalarında eşkıyalık daha görünür hale gelir.²³³ Genel olarak toplumsal eşkıyalık, tarıma dayalı ve bir başkası tarafından yönetilen, ezilen, sömürülen köylü ve topraksız emekçilerden oluşan toplumlarda görülür. Eşkîyalığın yaygınlaşması ve ortaya çıktığı dönem ise ekonomik krizin yaşandığı ve halkın yoksullaştığı zamanlardır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet'e, bölgedeki iktisadi yapı tam da bu durumu işaret etmektedir.

Bölgedeki eşkıyalıkta ve başıbozuklukta karşılaşılan aşırı durum üzerinde biraz daha durulması gerekmektedir. Öncelikle bölgeye sürekli göç, bütün nedenlerin önüne geçmektedir. Bu durum eşkıyaların isimlerinden ve çetelerinin gezdikleri ve güç aldıkları yerleşim birimlerinden takip edilebilir. Bölgenin yöneticileri eşkıya ile mücadele etmek için, eşkıyanın köylülerini ve akrabalarını bile başka yerlere zorla iskân etmişlerdir.²³⁴ Bir başka önemli konu ise arazinin engebeli olması ve yolların geçit vermemesi ile eşkıya takibinin ve eşkıyanın yakalanmasının “ihbar” haricinde mümkün olmamasıdır.

²³⁰ A.MKT 103/32, 28 Zilhicce 1263

²³¹ İbrahim Güler, “XVIII. Yüzyılda Giresun'da Bazı Sosyal ve Ekonomik Meseleler”, **Giresun Kültür Sempozyumu**, İstanbul: Giresun Belediyesi, 30-31 Mayıs 1998, ss. 45-58.

²³² Güler, s.54.

²³³ Eric J. Hobsbawm, **Eşkîyalar**, 1. Baskı, İstanbul: Avesta Yayınları, 1997, s.13.

²³⁴ Bazı Gürcü aileler başka vilayetlere nakledilmişler, bunun üzerine eşkıya Reşid'in faaliyetleri daha da artmıştır: DH.MKT 1471/70 (9 Rebiül Ahir 1305) ve Y.PRK UM 21/90 (13 Şevval 1306)

Ordu ve Giresun yöresinde on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet'e kadar etkin olan ve adı bilinen önemli eşkıyalar²³⁵ şunlardır: Tirebolulu Hoçuroğlu Hüseyin, Fatsalı Hekimoğlu İbrahim²³⁶, Laz Mehmed, Ünyeli Gürcü Deli Reşit, Piç Ahmed*, Giresunlu Fahir, Kara Mahmud, Goloğlu Anzırlı Mehmed, Bulancaklı Hacı Velioğlu Nuri Efendi, Rizeli Sandıkçioğlu Şükrü (eşkıyalık tarihleri: 1900-1905), Tonyalı Şişmanoğlu Ahmed, Reşadiyeli Güpür Mehmed, Şalpazarlı Kadiroğlu Ali Osman, Keşaplı Tomoğlu İsmail, Micanoglu Hüseyin (eşkıyalık tarihleri: 1880-1887), Rum Yanidis, Yanidisoglu Haçika, Sarı Yani, Ermeni Haçık, Darahtalı Gürcü Reşid²³⁷, Niksarlı Şakir²³⁸.

I. Dünya Savaşı döneminde ve daha sonra Cumhuriyet'e giden süreçteki eşkıyalık hareketlerinin nitelikleri ve oluşumu çok daha başka nedenlere dayanmaktadır. Bölgedeki gayrimüslim nüfusun ve idari yapıdaki kimi değişikliklerin rolü göz ardı edilmemelidir. 1921'in ilkbaharında Terme Kaymakamı Rıfat Bey (Deli Rıfat), Kocaman Köyü imamı Terzioğlu Ali Efendi'nin evinde çete reislerinin teslim olması için düzenlediği yemekli toplantıda, çete reislerini toplu olarak öldürtmüştür.²³⁹ Bu toplantı sırasında Türk çetecileri Piç Ahmed, Keskinoglu Mutsan, Kişmiroğlu Seyyid, Kör Temel, İnebeyli Köyünden Reşid'in Ahmet ve Uzunlu köyünden Hacı İmamın Halil dışarıda güvenlik sağlamış ve gayrimüslim çeteciler imha edilmiştir. Öldürülenler Sarı Yani, Kara Banayıt, Harigo ve Kara Haçık (Ermeni)dir. Burada bölgedeki çetecilerin içerisinde devlet bir kısmıyla anlaşarak onları dışarıda nöbetçi haline getirmiş, bir kısmını ise içeride öldürmüştür. Öldürülenler, Terme'de "at çalkağı" denilen ırmak kenarına toplu olarak gömülmüşlerdir.

²³⁵ Liste buradan taslak alınarak geliştirilmiştir: Ayhan Yüksel, **Doğu Karadeniz Araştırmaları**, 2. Baskı, İstanbul: Kitabevi, 2009, s.114.

²³⁶ Hekimoğlu'nun eşkıyalık tarihleri 1907-1913 arasındır. Fatsa'nın Yassıtaş köyünden Gürcü Seyyid Ağa ile Hekimoğlu'nun kan davası, etnik bir kavgaya dönüşür. Hekimoğlu 26 Nisan 1913'de öldürülüyor. Yakalanması için Ünye ve Fatsa köylerine jandarma sevkıyatı: DH.MUİ 17-4/11, 8 Safer 1328.

* Terme Kaymakamlığı kendisinden Ahmet Ağa (1892-1926) diye bahsetmektedir. Terme Kaymakamlığı <http://www.termegov.tr> (1 Haziran 2012).

²³⁷ Reşid, bölgeye Batum'dan gelmiş ve Koçoğlu Hacı Ahmet'i öldürerek ünlü olmuştur. Yakalanması için akrabalarının tutuklanması yazısı BOA Y.PRK.MYD 6/38, 26 Şaban 1304, Gürcü eşkıya çetelerinin Terme, Ünye ve Fatsa köylülerine verdikleri rahatsızlığın önlenmesi BOA Y.PRK.MYD 6/38

²³⁸ Daha önce Sivas'ta gıyaben idam cezası alan ve faaliyetlerine devam eden Şakir'in af talebi kabul edilmiş, eşkıya takibinde devlete yardım etmiş ve tekrar yargılanmak istemektedir: DH.MKT 240/39, 20 Zilkade 1311

²³⁹ Rıfat Ilgaz, Sarı Yazma, İstanbul: Çınar Yayınları, 2002, ss.86-87, ss. 97-99.

5.4 Doğal Afetler

Trabzon Vilayeti'ne bağlı olan Samsun şehri Ağustos 1869'da büyük bir yangın geçirmiştir. Daha sonraki yeniden kurulma inşa çalışmaları “Anadolu'daki birinci şehir olarak” nitelendirilmiştir. Çünkü 1870 yılında plan, harita ve kroki ile inşa edilen Anadolu'daki ilk şehridir. Resmi kayıtlara göre 8 camii, 8 hamam, 3 kebir han, 1 bedesten ile 700 civarı hane ve işyeri yanmıştır.²⁴⁰

Ordu kasabasının bir kısmı ve çarşının tamamı 1883 yılında yanmıştır. Bu yangın Katircioğlu Mustafa Ağa'nın belediye başkanlığı zamanında Temmuz ayında olmuştur.²⁴¹ Ramazan'a rastlayan bu yangın, bir fırında gece başlamış ve çevreye yayılmıştır. Yangın yaz ayında olduğu için, tüm şehir halkı ve idari birimler de yayladadırlar. Şehirde yangına müdahale edecek ne bir belediye teşkilatı ne de tulumba vardır. Tüm kasaba halkı gibi Kaymakam'da hatta hapishane ve mahkûmları ile beraber Çambaşı Yaylası'ndadır.²⁴² Esnaf, tüm mallarını Çambaşı'na taşımış olduğu için ticari hayat pek fazla zarar görmemiştir. Ancak şehrin hafızası, önemli ölçüde yanarak yok olmuştur. Eli kazma kürek tutanlar 4 gün şehrin imar işlerinde çalışmaya mecbur edilmişlerdir.

Çambaşı Yaylası, seferberlikten sonra 1919 yılının Mayıs ayında bir yangın geçirmiş ve çarşısı harap olmuştur.²⁴³ Bu yangın, I. Dünya Savaşı'nın bitişine denk geldiği için, yangında hasar gören merkez tekrar inşa edilememiş ve kaderine terk edilmiştir. Cumhuriyet'ten sonra, Çambaşı Yaylasının merkezi olan yerleşim yeri daha önceki iktisadi önemini geri kazanamamıştır.

1837 yılında kuraklık ve salgın hastalık birlikte gelmiş ve bu ikisinin neden olduğu hububat sıkıntısı 1841 yılına kadar sürmüştür. 1840 yılında fındık bol olduğu halde, talebin azlığı nedeniyle fiyatlar yükselememiş, ihracattaki artış sınırlı kalmıştır.²⁴⁴ Kuraklık ve mevsimsiz bastıran sis, mahsulün harap olmasına ve dolayısıyla da ihracatının düşmesine sebep olmuştur. 1843 ve 1890 yıllarında fındık

²⁴⁰ Ş.D. 609/3, 18 Receb 1289

²⁴¹ Çebi, s.63.

²⁴² Çebi, s.80.

²⁴³ Fahrettin, s.20.

²⁴⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, “XIX. Yüzyılda Trabzon Ticareti”, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, Samsun: Eğitim Fakültesi Dergisi Özel Sayısı:1, 13-17 Ekim 1986, ss.97-131.

ihracatının beklenilen ölçüde olmaması yaşanan kuraklık olayından kaynaklanmaktadır.²⁴⁵

Ordu kazasında 1884-85 yıllarında kuraklık görülmüş ve şiddetli bir kıtlık yaşanmıştır.²⁴⁶ Bu sene bölgede yeterli miktarda mısır yetiştirilememiştir. Ahali açlıktan ot köklerini yemiş, tohumluk dahi mısır kalmamış ve bir sonraki sene tarımın devam edebilmesi için halka tohumluk mısır dağıtılmıştır.²⁴⁷

1887 yılı yaz mevsiminde yağışların az ve sıcaklığın ortalama değerlerin üzerinde olması nedeniyle, tarım ürünleri kavrulmuş ve ahali tohumluk ürüne dahi muhtaç hale gelmiştir. Bu seneki kuraklık ve kıtlık, bütün kıyı şeridinde yoğun olarak hissedilmiş, halkın elinde tohumluk ürün bile kalmamıştır. Bunun üzerine hükümet, ahaliye yüklü miktarda tohumluk ve yemeklik mısır dağıtmıştır. Fatsa ve Çarşamba kazaları ile Trabzon Sancağı kazalarına 35 bin kile mısır dağıtılmıştır.²⁴⁸ Sonradan Canik ahalisine ilave olarak 10 bin kile daha mısır gönderilmiş²⁴⁹ ve Tirebolu kazasındaki muhtaç ahaliye 13 bin kile mısır verilmiştir.²⁵⁰

1891 yılındaki sel baskınları ile bütün yollar tahrip olmuş, köprüler yıkılmış ve ulaşım ve ticaret ciddi şekilde olumsuz etkilenmiştir. Haziran 1891'de meydana gelen sel nedeniyle yolların ve köprülerin zarar gördüğü, ulaşımın ve ticaretin düzgün bir şekilde yürümesi için bunların acilen tamir edilmesi gerektiği ve tabii olarak da para gerektiren bu durumun da ekonomiyi olumsuz etkileyeceği tahmin edilmiştir.²⁵¹

Şiran ve Bayburt bölgesinde 1893 yılında meydana gelen kıtlıktan dolayı 20 bin kişinin Trabzon'a doğru geldiği ve yol boyunca açlıklarını yatıştırmak için yabani ot toplayıp yedikleri²⁵² İngiliz Konsolosunun raporunda yer almaktadır. Bu kıtlık, bölge için tam bir yıkım olmuştur. Kıtlık bölgesinden gelen yaklaşık 20 bin kişi Trabzon'a göç etmiştir. Bu durum, hububatı tüketim amaçlı ithal eden Anadolu'daki tek vilayet olan Trabzon'un iase yükünü daha da ağırlaştırmıştır.

²⁴⁵ Kütükoğlu, *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi*, s.120.

²⁴⁶ MV 84/7, 13 Ramazan 1312

²⁴⁷ MV 84/21, 12 Şevval 1312

²⁴⁸ DH.MKT 1474/26, 18 Rebiül Ahir 1305

²⁴⁹ DH.MKT 1492/86, 24 Cemaziyel Ahir 1305 ve DH.MKT 1494/3, 29 Cemaziyel Ahir 1305

²⁵⁰ DH.MKT 1499/47, 24 Recep 1305

²⁵¹ Longworth'dan Fane'e, nr.4, 1 Şubat 1892, FO 195/1769

²⁵² Longworth'dan Nicolsan'a, nr.12, 31 Ocak 1894, FO 195/1854

Ordu Kazasında yaşanan kıtlık, kaza dışına mısır ihracını yasaklatmış ve alınan siparişleri de iptal ettirmiştir.²⁵³ 1910 yılında bir kıtlık daha yaşanmıştır. Ünye’de muhtaç olanlara hazineden borç para verilmesi istenilmiştir.²⁵⁴

Ünye, Fatsa, Terme ve Çarşamba’da 20 Haziran 1914 tarihinde büyük bir sel felaketi meydana gelmiştir. Sadece köprüler değil, derelerdeki değirmenleri bile yıkan sel, pirinç tarlalarına zarar vermiş ve bölgede can kaybı olmuştur.²⁵⁵ 4 Temmuz 1914’de yağışların devam etmesiyle tekrar sel olmuştur. Yeşilırmak taşmış, üzerindeki köprüler yıkılmış ve Çarşamba şehrinin iki yanının birbiri ile irtibatı kesilmiştir.

On dokuzuncu yüzyıl boyunca bölgedeki ilk görülen salgın 1810 yılında Rize’de Taun Hastalığı’dır*. Cevdet Paşa Tarihinin 1810 yılı olaylarında bundan bahseder. Lazistan’da çıkan bu hastalık yüzünden insanlar ölümleri gömmeye yetişememiş ve sağ kalanlar ölümlerini bırakıp dağlara kaçmıştır. Şiddeti bir miktar abartılı olarak anlatılsa da halkın hafızasında önemli izler bıraktığı açıktır.

1892 yılında İran’dan Bakü’ye oradan da Batum üzerinden deniz vasıtaları ile Trabzon’a kolera ulaşmıştır. 27 Temmuz 1892’de Polathane civarında ilk vaka ve ölümler görülmüştür.²⁵⁶ İlk etapta dört kişi birden ölmüş ve bu beklenmedik ani ölümler halkta paniğe yol açmıştır. Hastalığın yayılmasını önlemek için ihtiyaten; Trabzon’dan deniz yoluyla diğer yerlere gidecekler 5 günlük ve Rusya’dan Trabzon’a gelenlerde ise 10 gün karantina uygulanmaya başlanmıştır.²⁵⁷

Bölgede ikinci bir kolera salgını 14 Kasım 1893’de, ilkinden çok daha etkili olarak görülmüştür.²⁵⁸ Bu salgının 1894’ün ilk günlerine kadar etkisi devam etmiştir. Bu sefer Sürmene, Ünye ve Samsun gibi Karadeniz sahilindeki diğer yerleşim yerlerinde de ölümler görülmüş ve salgının bütün Karadeniz şehirlerine yayılması ihtimali yöneticileri

²⁵³ MV 107/3, 2 Rebiül Ahir 1321.

²⁵⁴ MV 136/78, 29 Muharrem 1328.

²⁵⁵ DHEUM.EMN 86/7, 13 Şaban 1332

* Veba’nın eski adıdır.

²⁵⁶ Mesut Ayar, **Osmanlı Devletinde Kolera**, İstanbul: Kitabevi, 2007, s.63.

²⁵⁷ Ayar, ss.64-65.

²⁵⁸ Ayar, s.110.

korkutmuştur. Trabzon'daki 1893 yılındaki kolera salgını ve alınan tedbirler hakkında Arşivde önemli miktarda evrak mevcuttur.²⁵⁹

5.5. Bölge içi Mevsimlik Göçler: Yaylacılık

İnsan-çevre ilişkisi, coğrafya biliminin temel meselesidir; birbirlerini karşılıklı etkiledikleri, uzun tartışmalardan sonra uzlaşmış bir sonuçtur.²⁶⁰ Karadeniz'in Anadolu kıyılarında ve iç kesimlerinde; insan yerleşimi, Anadolu'nun hiçbir yerinde olmadığı kadar dağınıktır. Bu tarz yerleşmeyi belirleyen faktörlerin en önemlisi coğrafi faktörlerdir. Bölgede su ve su kaynakları, her şeyden en bol olanıdır. Bunun nedeni, iklimin yağışlı, yağış rejiminin düzenli ve toprağın da geçirimsiz olmasıdır. Yer şekillerinin engebeli olması ise dağınık yerleşmeye zemin hazırlayan başka bir faktördür. İnsanlar, arazide dağınık olan tarlalarına yakın yerlerde ev kurmayı tercih etmişlerdir.

Yaylalar geçici yerleşmeyi işaret ederken, köyler, kasabalar ve şehirler kalıcı yerleşme yerleridir. Yayla, orman sınırının daha yukarısında yazları serin olan yüksek yerlerdeki hayvan otlatma yerleridir. Yazın en sıcak devresinde geçici bir süre ziraat yapılabilen, hayvancılığın daha da kolaylaştığı, süt, peynir ya da yoğurt gibi ürünlerin üretilerek saklanabileceği ve sıcaktan korunduğu serin yerlerdir. Bölgede kentler, dağların geniş yer kaplaması nedeniyle kıyıya birikmiştir. İç kesimdeki yerleşim birimleri ise dere boylarındaki dar arazilerde kurulmuştur. Bütün yerleşim birimleri birbirine yakın ve küçüktür. Kıyı yerleşimlerindeki halk başta olmak üzere tüm bölge halkı yaz mevsimini yaylalarda geçirmektedir. Trabzon'un İspela, Hocamezarı Mevkii, Lişer Yaylaları ile Soğuksu mevkii, Ordu'nun Çambaşı, Giresun'un Bektaş yaylaları bölgenin en önemli yaylalarıdır.²⁶¹

Kıyı şeridinin gerisindeki dağlık alanlara gidildikçe, sıcaklık ve nemlilik bakımından değişen iklim şartlarının bir sonucu olarak, bitki yükseklik basamakları ayrılmakta, 2000 metrede yayla olarak adlandırılan çayırliklar görülmektedir.²⁶²

²⁵⁹ Y.PRK.ASK 84/12, 4 Muharrem 1310 ve Y.PRK.UM. 25/6, 13 Muharrem 1310. Trabzon'da koleradan ölen olmadığı hakkında bkz. Y.PRK.UM. 25/57, 15 Rebiül Evvel 1310

²⁶⁰ Leylâ Aksu, "Kışla, Yayla, Güzle", *Orta Karadeniz Kültürü*, Ankara, 2005, ss.351-362.

²⁶¹ Hayri, s.10.

²⁶² Nişancı, s.230.

Yaylalarda kışın aylarca süren kesif sislerden etrafı görmek bile mümkün olmaz. Bu nedenle yaylalar kışın yaşamaya müsait değildir. Yazın ise rutubet ve rüzgâr nedeniyle sahile yakın yerleşim yerleri oturulamaz hale gelir. Yayla evlerinin oturma amacı geçici olduğu için, yapısı da ona göre basittir.

Yaylacılık, Mayıs ayından Eylül ayına kadar geçici olarak topluluk halinde göçme olayıdır. Yaylalarda hayvanların otlaması için sınırsız otlaklar vardır. Ve yaz aylarında iklimi serindir. Yayla dönüşlerinde, yayladayken yapılan yağ ve peynir çeşitleri ile hayvanların kışlık otları da getirilir. Bu göç yalnızca şehir yaşamı ile ilgili değil, aynı zamanda kırlarda hâkim üretim tarzının devamlılığı açısından hayvanların otlatılması ile de doğrudan bağlantılıdır. Yaylaların en büyük getirisi, hayvanların kışı geçirmesi için yiyecek olarak kullanılabilecek otun buradan bütün bir yaz boyunca hasat edilmesidir. Bu ot, sonraki dönemlerde parayla satın alınan samanın işlevini yerine getiriyordu. Bu göçe, bütün aile üyelerinin katılması çok önemlidir.²⁶³ Hareket edilen mesafe yaya olarak iki günden kısadır. Asla iki gece konaklanarak gidilecek bir mesafede değildir. Genellikle sabah yola çıkılır ve gece yaylaya varılır.

5.5.1. Ordu İl Sınırları İçinde Yaylacılık

Ordu'nun yaylaları: Perşembe Yaylası 1350 metre rakımlı, Ordu'ya 124 km mesafede; Keyfalan Yaylası 1200 metre rakımlı ve Ordu'ya 114 km mesafede; Çambaşı Yaylası 1250 metre rakımlı ve Ordu'ya 58 km mesafededir.²⁶⁴

Çambaşı Yaylası, I. Dünya Savaşı'ndan önce bir ay panayır kurulacak kadar büyük bir kasaba ve alışveriş merkezine de sahipti. Özellikle koyun alım satımının meşheri (teşhir yeri) bulunuyordu. Bu panayıra İstanbul, Bursa, İzmit, Balıkesir, İzmir, Adana, Eskişehir, Ankara, Kastamonu, Sivas ve Trabzon vilayetlerinden koyun tüccarları gelirdi. Yayla ve yaylacılıktan bahsediliyorsa, orada hayvancılığın her şeyin ana belirleyicisi olduğu göçer ve yarı göçer hayat tarzı vardır.

“Yazın Mayıs ayı sonlarında, resmi daireler, başlarında Kaymakam olmak üzere Çambaşı'na giderdi. Bütün daireler, Adliye, Tapu, Jandarma; Nüfus, Tahrirat

²⁶³ İlhan Şahin, “Yaylacılık Geleneğinin Giresun'daki İzleri”, **Giresun Kültür Sempozyumu**, İstanbul: Giresun Belediyesi, 30-31 Mayıs 1998, ss.145-155.

²⁶⁴ **Doğu Karadeniz Yaylaları**, 1992, s.28.

orada kurulur, işler orada görülürdü. Bir Kaymakam vekili şehirde kalırdı. Hatta yazın hapishaneyi de boşaltırlar mahkûmları, maznunları nezaret altında yaylaya götürürlerdi."²⁶⁵ Halkla beraber, Hükümet de Eylül'ün ilk haftasında yayladan şehre dönerdi. Bu gidiş gelişler 1300 (1883) senesine kadar sürmüştür. O seneden itibaren, hükümet de kasabada kalmış ve bir daha yaylaya çıkmamıştır. Bir sene sonrası için Çeltik ekiminin yasaklanıp, yerine fındık ekimi önerilmesinin nedeni, şehri daha yaşanır hale getirmektir. Hem halkın hem de hükümetin Çambaşı Yaylasına gitmeğe mecbur kalmalarını önlemek için alınan bir idari karardır.²⁶⁶ Şehre yakın yerlerdeki çeltikleri kaldırarak, sıtma yatakları kurutulmuş olup, ahalinin yaylaya gitme lüzumu ortadan kalmış oluyordu.

Perşembe, Gölköy ve Karagöl arazisi hayvancılık ve arıcılık yapmaya müsaittir. Buralarda irili ufaklı toplam 91 yayla bulunmaktadır.²⁶⁷

5.5.2 Giresun İl Sınırları İçinde Yaylacılık

Giresun'un yaylaları: Kümbet Yaylası 1640 metre rakımlı, Giresun'dan 52 km mesafede; Kulakkaya (Hanalanı) Yaylası 1500 metre rakımlı, Giresun'dan 38 km mesafede; Melikli Obası Yaylası 1500 metre rakımlı, Giresun'dan 40 km mesafede; Bektaş Yaylası, 2000 metre rakımlı Giresun'dan 59 km mesafededir.²⁶⁸

Giresun çevresinde yer alan iki yayla ön plana çıkmaktadır. Çam ormanları ile kaplı olan Kulakkaya Yaylası şehirliğin ve Bektaş Yaylası ise köylülerin rağbet ettiği bir yer durumundadır.²⁶⁹ 1925 yılının yazında şehirlerde okuyucu bulamayan Yeşil Giresun gazetesi yayını bu nedenle durdurmuştur.²⁷⁰

Belli başlı diğer yaylalar ise Kalkanlı Dağı platosunda Kadırga Yaylası, Giresun Dağları üzerinde Sisdağı Yaylası, Kümbet Yaylası, Beştaş Yaylası, Karagöl Dağının çevresinde Karagöl ve Sırganlı Yaylaları ve Eğribel Yaylası'dır.

²⁶⁵ Niyazi Baba ile Mülakat.

²⁶⁶ TVS 1896, Y.PRK.UM. 30/8, 5 Zilhicce 1311.

²⁶⁷ Fahrettin, s.26.

²⁶⁸ Doğu Karadeniz Yaylaları, s.35.

²⁶⁹ Işık nr 83, 21 Temmuz 1340/1924, Aktaran: Sarısan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında (1923-1930) Giresun*, s.54.

²⁷⁰ Yeşil Giresun nr5, 22 Eylül 1341/1925, Aktaran: Sarısan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında (1923-1930) Giresun*, s.53.

Bektaş Yaylası Giresun il sınırları içinde Dereli ve Bulancak ilçesi sınırlarının kesiştiği yerde ortalama 2072 metre yüksekliktedir.²⁷¹ Bektaş yaylası ve çevresindeki obalarda sadece yaz aylarında sıcak ve serin olmakta, kışı çok sert geçmekte ve uzun sürmektedir. Sis, yağmur ve dolu; her mevsimde boldur.

Yaylada Pazar her hafta kurulur. Bektaş Yaylasındaki Pazar, haftanın her Pazar günü kurulur. Alınıp satılan mallar: Temel besinler (tuz, un, şeker, çay), hayvansal gıdalar (yağ, süt, peynir, çökelek, keş, yumurta), havyanlar için tuhafıye (yılar, at nalı, çan, kelek boncuk, püskül), araç gereçler (tırpan, girebi, orak, balta, kazma), yayla ürünleri (yayla pancarı, mantar, pişirilebilen otlar, çamsakızı, pestil).

Salnamelerde belli başlı Pazar yerleri ve kuruldukları yerler yazıyor. Ancak bunlara ilave bir de geçici Pazar yerleri vardır. Karşımıza çıkan bir iki özel kutsal mekân ve yaylalardır: Kadirga'da 1 Mayıs-20 Eylül arası her Cuma, Sisdağı'nda 15 Haziran-15 Ağustos arası, Hızır Nebi'de 7 Temmuz ve Sümela'da 15 Ağustos'ta Pazar kurulurdu.

Göreliler; Sis, Alaca, Kızılali ve Kürtün'deki Kazıkbeli yaylasına çıkarlardı.²⁷² Sis Dağı yaylası 2182 metrede ve sahilden 40 km uzaklıktadır.

²⁷¹ Sabri Çakır, "Doğu Karadeniz Bölgesinde Yaylacılık ve Bektaş Yaylası", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, Samsun: Eğitim Fakültesi Dergisi Özel Sayısı:1, 13-17 Ekim 1986, ss.311-323.

²⁷² TVS 1904

6. FINDIĞIN PAZARLANMASI: TÜCCARLAR VE ŞİRKETLER

Bir ihraç ürünü olarak findığın pazarlanması bölgede yerli ve yabancılardan oluşan bir tüccar sınıfının doğmasına neden olmuştur. 1880’li yılların başlarında fındık alım işiyle uğraşan iki tür tüccar vardı. Bunlardan birincisi tamamen yabancılardan oluşan Avrupa tüccarları diğeri ise çoğunluğunu yerli tüccarların oluşturduğu Hayriye tüccarlarıdır. Avrupa tüccarları buralardan aldıkları fındıkları ihraç ederlerken, Hayriye tüccarları ise daha ziyade aracılık işiyle uğraşırlardı.²⁷³ Daha sonraki yıllarda kimi yerli tüccarlar birleşerek fındık ihracatını şirketleşerek yapmaya başlamışlardır.

6.1. Tüccarlar ve Şirketler²⁷⁴

Trabzon Vilayeti’nin merkezi olması nedeniyle büyük tüccarlar Trabzon’da konumlanmıştır. Trabzon’da fındık tüccarları ve yerli yabancı şirketler şunlardır: Hacıali Hafızzade Hasan Rıza, Dikhanzade Zihni, Kürtzade Hacı Hasan, Kırzade Hacı İsmail, Bekarzade Şevki, Vasiloğlu, Kakolidi Yanko, Yazıcıoğulları, Aznovoryan Kardeşler, Çuhacıyan, İsviçre firması J. J. Hochstrasser şirketi.

Ordu ve Giresun’daki tüccarlar findığı doğrudan köylüden alan ve yerel ilişkileri daha güçlü olan orta ölçekli tüccarlardır. Giresun’da fındık tüccarları ve yerli yabancı şirketler: Feridunzade Hacı Hasan, Sarımahmudzade Eşref, Sarıalemdarzade İsmail, Tacalizade Mustafa, Hacıalizade Kâşif, Pisani Kardeşler (dört kardeşler), Kaptan Yorgi, Kaptan Divanis, Mavridioğulları, İngiliz Vital Kumpanyası, Alman P. P. Danielsen ve İsviçre firması J. J. Hochstrasser şirketi. Ordu’da fındık tüccarları ve yerli yabancı şirketler: Furtunzade Mehmet, Hasan Çebi, Kakolidi Dırandafil, Rum Tombuloğlu Biraderler, Anmahyan, Bulucyan.

Pisani Kardeşler, fındık piyasasında çok önemli bir yere sahiptir. Homer, Corc, Aleko ve Harilavus adlı kardeşler Giresun Rumlarındandır.²⁷⁵ Fındık ticaretine Giresun’da başlamışlar ve Avrupa’nın farklı yerlerine giderek fındık ticaretine orada

²⁷³ Peker, *Fındık*, s.28.

²⁷⁴ Bu liste Kemal Peker’in özellikle *Fındık* kitabından derlenmiştir.

²⁷⁵ Peker, *Fındık*, s.131.

devam etmişlerdir. Avrupa'ya dağılan bu tüccarlar, Hamburg'da olduğu gibi kuru meyve ve çerez piyasasının da temellerini atmıştır.

Pisani firması, 1898 yılında Almanya'ya giderek yerleşen Homer Pisani tarafından 1905 yılında kurulmuştur. Şirketin Merkezi Hamburg'dadır. 1920'li yıllarda Pisani firması Ordu'da bir fındık kırma fabrikası kurmuştur. Firma daha sonra Rikhtersen adlı firmayla birleşmiştir. Günümüzde dahi fındık politikalarının hiç fındık üretmeyen bir ülkenin şehri olan Hamburg da belirlenmesinde bu firmanın büyük rolü vardır.

Giresun'da Yeşilgiresun İlköğretim Okulu, Corc Pisani'nin 1888 yılında ev olarak inşa ettiği yapıda eğitimine devam etmektedir.²⁷⁶ Corc Pisani, I. Dünya Savaşı sırasında Rusya üzerinden Londra'ya girmiştir. Harilavus Pisani, Trieste'ye gitmiştir. Aleko Pisani, bir süre İstanbul'da yaşayıp, sonra Marsilya'ya gitmiştir. Giresun'daki temsilciliğini Ferudunzade Hacı Hasan yapmışsa da, 1926'dan sonra Almanya'dan gönderilen P.P. Danielsen bu görevi yürütmüştür.

Hochstasser firması ilk faaliyetine 1852 yılında başlamıştır. Merkezi Zürih'te olan bu firma ülkemizde fındık ticareti yapan en eski firmalardan biridir. 30 Eylül 1941'de 2. Dünya Savaşı nedeniyle Giresun'daki şubesini kapatmıştır. Merkezini İstanbul'a taşımış ama Trabzon şubesine dokunmamıştır. 1920 yılında sadece Giresun'dan toplam 1728 çuval fındık ihraç etmiştir (Köstence'ye Andonya Vapuruyla 980 çuval, Marsilya'ya Şam-Pake Vapurlarıyla 125 çuval, İtalya'ya Gülnühal-Margarita Vapurları ile 623 çuval).²⁷⁷

İlk yerli şirket, 1879 yılında kurulan “Şirket-i İttifakiye”dir. Giresun'da Tacalizade Mustafa ve Hacı Aliagazade Kâşif Efendilerin ortak teşebbüsü ile kurulmuş ve 1903 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.²⁷⁸ Bu şirket Trieste'de şube açmış ve Avrupa'ya doğrudan ihracat yapmıştır. Budapeşte'ye iç fındık ve İskenderiye'ye

²⁷⁶ Okulun internet sayfasında ise Corc Pisani'nin adı “Jorj Pisani” olarak yazılmakta ve Giresun'un sakinlerinden Rum tebaasından olmasına rağmen bir İngiliz olarak tanıtılmaktadır. Yeşilgiresun İlköğretim Okulu. <http://www.yesilgiresun.k12.tr> (24 Nisan 1012)

²⁷⁷ Peker, *Fındık*, s.131.

²⁷⁸ Peker, *Fındık*, s.129.

kabuklu fındık satmıştır. Girit Savaşı'nın çıkması ile malların yolda kalması bozulması nedeniyle zarar edip, kendini fesh etmiştir.

İngiliz firması olan Vital Kumpanyası, Giresun'a getirdiği mısırları fındık ile değiştirerek piyasada faaliyet yürütmekteydi. Kaynakta senesi belirtilmemişse de bu firmanın bir yıllık faaliyetlerini anlamak açısından ihraç miktarı şöyledir:²⁷⁹ Newyork'a 1865 çuval (140 ton), Liverpool'a 1628 çuval (126 ton), Marsilya'ya 408 çuval (30 ton) olmak üzere toplam 3901 çuval (296 ton) fındık ihraç edilmiştir.

Yirminci yüzyılın ilk çeyreği, tüccarların fabrikatörlüğe doğru tedrici değişimine tanıklık etmektedir. Aracılık faaliyetlerinden fındık kırma fabrikasına doğru bir yönelim söz konusudur.

Bölgedeki belli başlı bazı fındık fabrikası sahipleri ve fabrikalarının kuruluş tarihleri: Furtunzade Tahsin (1918), Osmanağazade Mahmut (1921), Hacı İbrahimzade Biraderler (1922), Topalzade Hayri ve Bursalızade Hayri Bey (1922), Hacı Alizade Mahmut ve Topalzade Mahmut (1922) ve Cordanzade İsa (1923).

Ordu Ticaret ve Sanayi Odası 1322 (1906) yılında kurulmuştur. Milli Mücadele döneminde odanın faaliyeti askıya alınmış, 1923 yılında yeniden açılmıştır. 1924'de Giresun Ticaret Odasına kayıtlı 40 tüccar bulunmaktaydı ve bunların sadece beşinin Avrupalı tüccarlarla bağlantısı vardı.²⁸⁰ Feridunzade, Kırzade ve Hasanpaşazade ile İsviçreli Hochstrasser ve J. J. Hochstrasser şirketleridir.

Yirminci yüzyılın başlarında Giresun'da fındık tüccarlarına ait 30 adet fındık kırma fabrikası vardı. Bu fabrikalardan 10 tanesi motorla, 20 tanesi ise kol gücüyle çalışmaktadır. I. Dünya Savaşı yıllarında bu fabrikalarda tasirhane denilen ve fındık yağı çıkarılan bölümler de mevcuttu. Tatlı fındıktan yemeklik yağ, acı fındıktan ise çürük adı verilen ve aydınlatmada kullanılan bir çeşit yağ çıkarılıyordu.²⁸¹ Fındık yağı pahalıya mal olduğu için tasirhanelerin çoğu savaştan sonra kapatıldı. Mevcut olan birkaç tanesi ise yemeklik yağ değil de çürük fındıktan sabunluk yağ çıkarmaya

²⁷⁹ Peker, *Fındık*, s.131

²⁸⁰ Işık Gazetesi, nr 110; Aktaran: Sarısan, *Giresun Kültür Sempozyumu*, ss.57-114.

²⁸¹ Sarısan, *Giresun Kültür Sempozyumu*, ss.57-114.

başladılar. Sabunluk yağ İstanbul'a sevk edilmekteydi.²⁸² Cumhuriyet sonrası Giresun'da fındık yağından sabun imal eden imalathaneler de kurulmuştur.

Bulancak'da 1925-26 yıllarında mazot ve gazla çalışan dört tane fındık fabrikası mevcuttu (ikisi Karaibrahimzade Naci ve Ömer Efendilere, biri Salihzade Halil [Emecan], diğeri de Veysizade Hasan[Özcan] 'a ait).²⁸³ Bunların fındık işleme kapasiteleri yıllık 2.000 tona ulaşıyordu.²⁸⁴

J. J. Hochstrasser, 1926'da Hochstasser'dan ayrılıp kurulmuş ve 1934'de kapanmıştır. 1929'da Giresun'dan ihraç ettiği iç fındık miktarı 65 tondur.

İş Limitet Şirketi, 1 Ağustos 1931 yılında kurulmuş olup, yalnızca fındık ticaretiyle ilgilenmiştir. Merkezi İstanbul Bahçekapı'da olan bu şirket 500.000 lira sermaye ile kurulmuştur. İhracata konu olan fındık ürününü ilk defa bu şirket standardize etmiştir. 13 Ağustos 1938 FİSKOBİRLİK'in kurulması ve misyonunu yerine getirdiği gerekçesi ile 22 Ağustos 1939 tarihinde tasfiye edilmiştir.

Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Fiskobirlik), 28 Temmuz 1938'de yayınlanan 2834 sayılı özel bir kanunla kurulmuş ve 13 Ağustos'ta resmen faaliyete başlamıştır. "Ortak ürünlerini piyasaya hazırlamak, piyasada düzen verici bir yer olarak fiatların zararlı dalgalanmalarının önüne geçmek ve ürünlerin yoğaltım piyasasında en iyi fiatlarla satışını başarmak, ortakların üretim ihtiyacına yarayan her çeşit araçları ucuz olarak edinip dağıtmak" amaçlarıyla kurulmuştur.²⁸⁵ Trabzon (336 ortak), Ordu (670 ortak), Giresun (432 ortak), Keşap (263 ortak) ve Bulancak'taki (201 ortak) 5 kooperatiften oluşan FİSKOBİRLİK, ilk aşamada toplam 1902 ortakla kurulmuştur. Kısa bir sürede bu ortak sayısı 13364'e yükselmiştir. Ortak olarak anılan kişiler, fındık üreticileridir. İkinci sene Görele (1756 ortak) , Beşikdüzü (1598 ortak) , Tirebolu (1707 ortak), Viçe (4000 ortak), Fatsa (2058 ortak) ve Ünye'de (1583 ortak) 6 kooperatif daha toplamda 12702 ortakla kurulmuştur.

²⁸² Işık Gazetesi nr 111; Aktaran: Karaman, ss.115-132.

²⁸³ Emecen, s.63.

²⁸⁴ Yüksel, *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, ss.144-145.

²⁸⁵ Fındık Semineri, s.180.

Türkiye Fındık İhracatçıları Birliği, 6 Kasım 1940'da ise tüm ülkede faaliyet göstermek üzere merkezi Giresun'da kurulmuş ve fındık politikasının esasları ortaya konulmuştur. Yine 3018 sayılı kanunun 7. Maddesi gereğince 1940'dan sonraki bütün fındık dış satımlarında İstanbul üzerinden yapılması kararlaştırılmıştır.²⁸⁶

6.2. Kongreler

Trabzon Ticaret Mıntika Kongreleri 1926, 1928, 1929 ve 1931 yıllarında bölge illerindeki Ticaret ve Sanayi Odalarının delegeleri ile toplanmıştır. 23 Mayıs 1931 tarihine açılan Kongre, hem katılım (Ordu, Giresun, Trabzon, Rize, Erzurum, Erzincan, Kars, Artvin) hem de tartıştığı konular itibarıyla önemlidir. Fındıkla ilgili olarak daha çok ihracat sorunları ve üretimin artırılması ile ilgili tedbirler tartışılmıştır.

10 Ekim 1935'te Ankara'da Birinci Ulusal Fındık Kongresi toplanmıştır. Bu kongrede fındığın yetiştirilmesinden satışına kadar, özellikle kalite ve standardizasyon konuları işlenmiş ve çeşitli raporlar halinde kongreye sunulmuştur. Fındık Nizamnamesi yürürlüğe konulmuştur. Ancak alınan kararlar hayata geçmemiştir.

Birinci Ulusal Fındık Kongresi, Celal Bayar'ın başkanlığında toplanmıştır. Kongreye Bakanlıktan ve Tecim Odalarının görevlilerinin yanında Ordu ve Giresun'dan üretmen ve tecimerler katılmıştır. Kongre mevcudu toplamda 30 kişi bile değildir. Kongreye Trabzon'dan kimsenin katılmaması kongreyi açarken Celal Bayar'ın da dikkatini çeken bir eksikliklerdir.²⁸⁷ Bu kongrede üreticilerin finansmanı ve örgütlenmesi, fındık ürününün standartlaştırılması ve dış pazarlarda aranan kalitede üretilmesi, alivresatışlar ve İspanyollarla ortak çalışma konuları değerlendirilmiştir.

Kongre üç encümene ayrılmıştır. Bunlar; "Tarım Encümeni", "Kredi, Borsa ve Teşkilatlandırma Encümeni", "Fındık Nizamnamesi, Standardizasyon ve Ambalaj Encümeni"dir. Oluşturulan encümenler kongre için hazırlanan dört rapor üzerinde çalışmışlardır. İlk raporu Türkofis, ikincisini Ordu Tecim Odası, üçüncüsünü İş Limited ve dördüncüsünü Ekonomi Bakanlığı Standardizasyon Bürosu hazırlamıştır.²⁸⁸

²⁸⁶ Peker, *Fındık*, s.114.

²⁸⁷ Birinci Ulusal Fındık Kongresi, s.8.

²⁸⁸ Birinci Ulusal Fındık Kongresi, ss.13-14.

Türkofis'in 1934 yılı için sunduğu raporda üretim analizi şöyledir: 1 dönüm arazide 50 ocak vardır ve ortalama 75 kilo fındık alınabilir.²⁸⁹ Bir dönümden İtalya'da 150 kilo ve İspanya'da 162 kilo ürün alınabiliyor.²⁹⁰

Fındık rekoltesi ise ton ölçüsü ile 25.000 Trabzon bölgesi (Görece'den Rus sınırına kadar), 5.000 ton Görece, 4.500 ton Tirebolu, 22600 ton Giresun, 8.500 ton Ordu, 500 ton Fatsa, 1.500 ton Ünye, olmak üzere toplamda 67.600 tondur.²⁹¹ Son 5 yılın rekolteeleri ise 1930'da 47.726 ton, 1931'de 24.000 ton, 1932'de 48.720 ton, 1933'de 45.360 ton ve 1934'de 34.000 tondur. Fındık üreten diğer ülkelerde rekolteer yıllık ortalama olarak İspanya'da 20.000 ton, İtalya'da 15.000 ton, Rusya'da 6.000 ton'dur.

İkinci Fındık Kongresi 6 Ağustos 1938'de Giresun'da düzenlenmiş ve Fındık Nizamnamesindeki bazı maddeler düzeltilmiştir. İkinci Fındık Şurası (7-10 Kasım 1937) Giresun'da yapılan bu kongre dört gün sürmüştür. Bu kongrede üretim bölgelerinin sınıflandırılması, üretimin ve ziraatının geliştirilmesi üzerinde durulmuştur. Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Artvin illerini kapsayan alan 1. Standart Bölge olarak kabul edilmiş ve bunların dışında kalan ağırlığını Batı Karadeniz'deki iller olmak üzere 2. Standart Bölge olarak ayrılmıştır. 1. Standart Bölge, fındık tarımında %90'lık kısmı üretmektedir.

Destekleme alımları ise 1964 yılında başlamış ve piyasayı köylülerin lehine düzenleyerek fiyat güvencesi oluşturmuştur.²⁹² Bundan sonra üretim alanlarının artışıyla beraber bölgede fındık tarımını vazgeçilemez hale gelmiştir.

6.3. 1935 Yılı Fındık Üretimi Rakamları

1935 yılı rakamları, Karadeniz'in Anadolu kıyılarında yapılan fındık tarımının on dokuzuncu yüzyıl boyunca ne aşamaya geldiğini göstermektedir. Bu tarihe kadar, üretim tekniklerinde hiçbir değişiklik olmadığı gibi, ne zararlılarla mücadele edilmesi ne de üretimi artırmak için gübre atılması yöntemlerine henüz geçilmemiştir. Ordu,

²⁸⁹ Birinci Ulusal Fındık Kongresi, s.16.

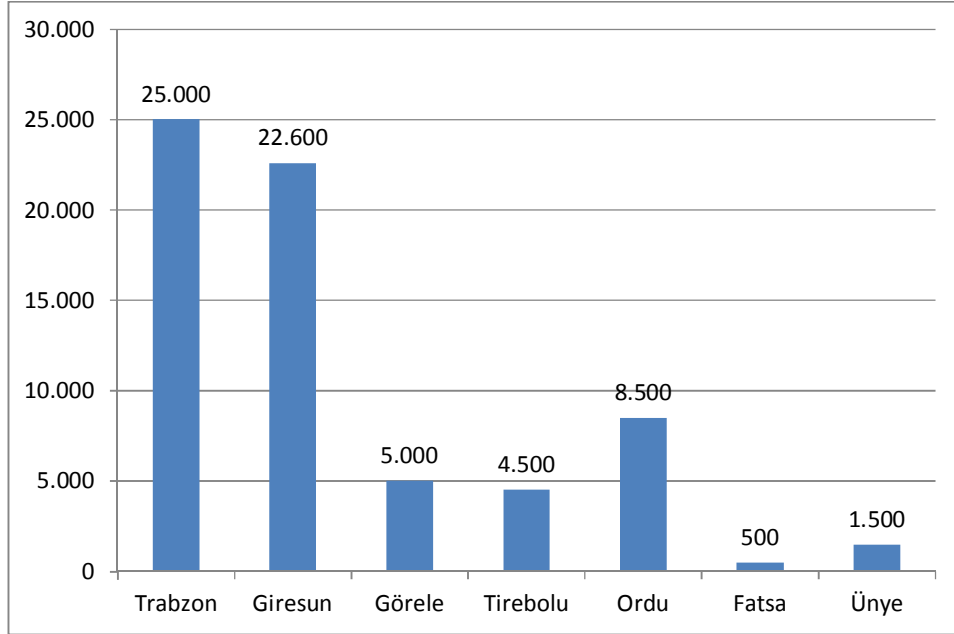
²⁹⁰ Birinci Ulusal Fındık Kongresi, s.60.

²⁹¹ Birinci Ulusal Fındık Kongresi, s.17.

²⁹² Arzu Mumcu, "Geçimlik Üretimden, Pazar için Üretime Fındık, Türkiye'de Fındığın Değişen Rolünün Ekonomiye ve Sosyal Yapıya Etkileri", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2005, s.6.

Ünye ve Fatsa’da yapılan tarımın az olması, orada tarımın başlamasının ve ticarileşmesinin çok daha geç tarihlerde olduğuna işaret etmektedir.

Fındık rekoltesi 25.000 ton Trabzon bölgesi (Görele’den Rus sınırına kadar), 5.000 ton Görele, 4.500 ton Tirebolu, 22.600 ton Giresun, 8.500 ton Ordu, 500 ton Fatsa, 1.500 ton Ünye, olmak üzere toplamda 67.600 tondur.²⁹³

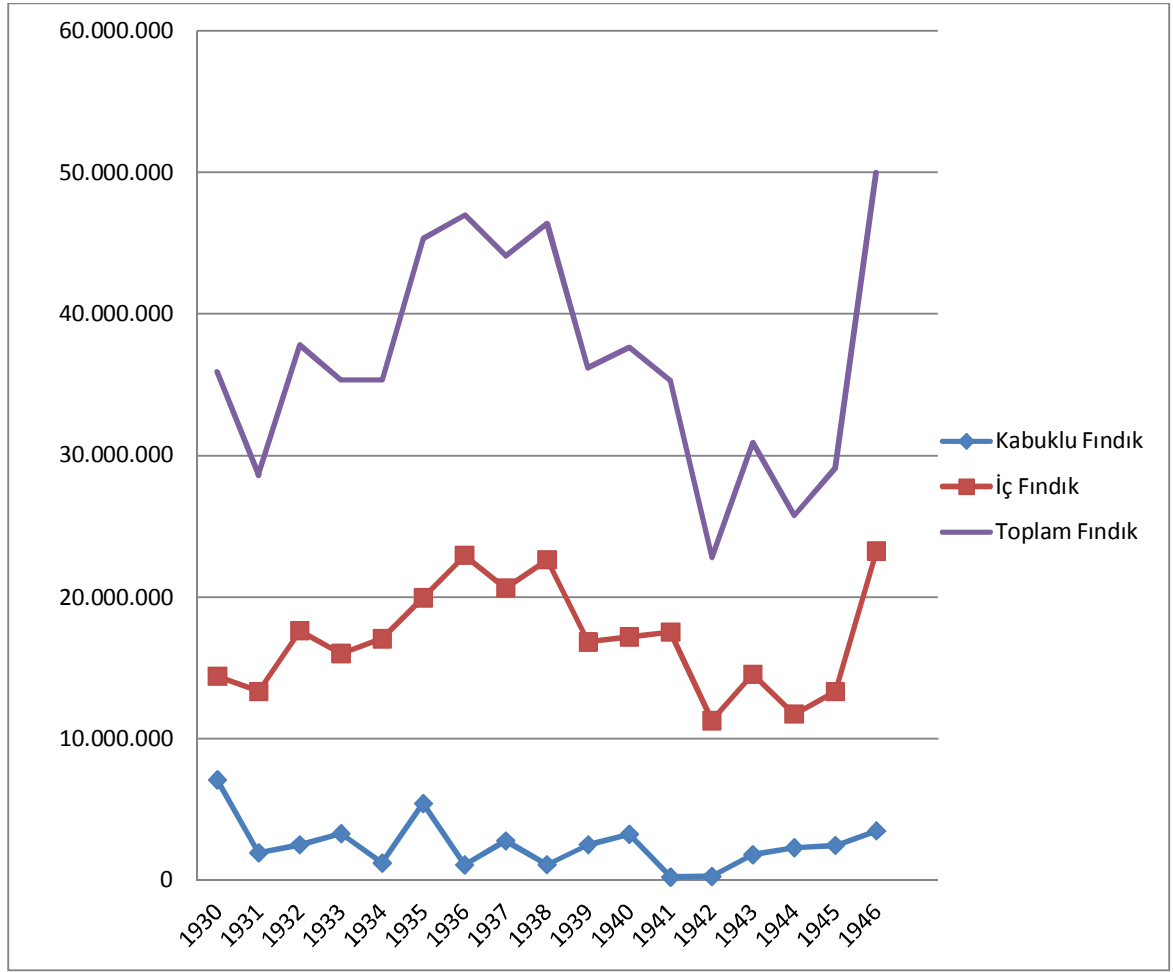

Grafik 6: 1935 Yılı Türkiye Geneli Üretim Miktarları
Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı, 1935

6.4. 1930-1946 Yılları Arasında Fındık İhraç Miktarları

1930-1946 yılları arasında fındık ihraç rakamlarını burada aktarmakta fayda vardır. Grafik 7’de alttaki çizgi kabuklu fındık, ortadaki iç fındık ve üstteki çizgi de randımanı 50 kabul ederek elde edilmiş toplam kabuklu fındık rakamlarıdır. Bu rakamlar; İstanbul, Trabzon, Giresun ve Ordu Ticaret Borsalarında alınan ve satılan fındık miktarlarından derlenmiştir. II. Dünya Savaşı sonunda, 50.000 ton sınırına ulaşılmıştır.

²⁹³ Birinci Ulusal Fındık Kongresi, s.17.

Grafik 7: 1930-1946 yılları Fındık İhraç Miktarları (Kabuklu ve İç Fındık)
Kaynak: Özkurt, ss.47-63.

8. SONUÇ

Bu tez çalışmasında görülmektedir ki Karadeniz'in Anadolu kıyılarında, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet'e kadar geçen sürede, fındık tarım alanları ve fındık üretimi sürekli artarak Ordu ve Giresun illerinde mono kültüre dönüşmüştür. Bu üretim artışıyla beraber; fındığın pazar olanakları genişlemiş, ülkenin ihracat kalemlerinde değişmez bir yer edinmiş ve bölgede kısmi sanayileşmeye imkân vermiştir.

Ordu ve Giresun illerinin coğrafi yapıları ile iklim özelliklerinin birbirine çok yakın ve fındık tarımı için en uygun niteliklere sahip oldukları tezin ilgili bölümlerinde açıklanmıştır. Fındık, her iki ilde de doğal olarak kendiliğinden yetişmektedir.

Arşiv belgelerinin yardımı ile ulaşılan sonuca göre fındık tarımının ticarileşmesi Giresun'da sahil kesiminde başlamış ve zamanla doğudan batıya, sahilden dağlık alanlara doğru yayılmıştır. Seyyahların gezi yazıları ve konsolosların yıllık raporları da bu bilgiyi doğrulamaktadır.

Bölge için en önemli dönüm noktası, Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasıdır. 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile başlayan Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması süreci, hızla tamamlanmış; on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Osmanlı, tarım ürünlerine uyguladığı tekeli kaldırarak bölgeden yapılan ihracatı da önemli hale getirmiştir. Bölgeye önce Rusya, sonra Fransa ve Britanya konsoloslar yollayarak, nüfuz sağlamaya çalışmışlar ve ticareti tekellerine almaya çalışmışlardır. Gümrük tarifelerinde serbest ticaretin gelişmesi için yapılan düzenlemelerin tarımın ticarileşmesini teşvik ettiğine; Avrupa Devletlerinin de bölgeye konsolosluklar açarak ticari ilişkilerin kurumsallaşmasına katkıda bulunduğuna değinilmiştir.

Tezin bölgedeki insan hareketliliği ile ilgi en önemli bulgusu ise bölgeye dışarıdan gelen emek göçünün tarım alanlarını arttırarak, tarımsal üretimin artışını sağlamış olmalarıdır. Kırım ve Kafkas olmak üzere iki koldan Karadeniz'in Anadolu kıyılarına yapılan göçleri, on dokuzuncu yüzyıl boyunca Moskova Prenslığının güneye doğru genişleyerek bir imparatorluğa dönüşmesinin hızlandığı belirtilmiştir. Bu

göçlerle gelen insanların, bölgeye kalıcı iskân edildiğinin ve kendilerine tanınan vergi muafiyetleri ile yeni arazileri tarıma açarak tarımsal üretimi arttırdıklarının altı çizilmiştir. Bu göçler, bölgedeki işgücü açığını kapatmış ve her şeyden daha önemlisi, göçmenler yanlarında ziraat bilgilerini de getirmişlerdir. Osmanlı'nın göçmenlerin tarımsal faaliyetlerini teşvik etmesinin altı çizilmiş, ancak zeytin ya da dut gibi sanayi hammaddesi sağlayan tarım ürünlerine tanınan teşvik ve kolaylıklar fındığa tanınmadığı gözlenmiştir. Fındık devlete rağmen yaygınlaşmış ve tarımı kitleleşmiştir.

Bölge içi mevsimlik göçler ile ilgili yapılan tespit ise şudur: Bölge halkının yayla geleneği, fındık tarımının ticarileşmesinin önündeki en büyük engellerden biridir. Yaylacılığın; hayvancılık üzerine kurulu bir sosyal hayatın en önemli unsuru olduğu ve yerleşik tarımı nasıl devre dışı bıraktığı, tezin ilgili kısımlarına anlatılmıştır. Devletin yerleşik yaşamı teşvik etmesi ve ulaşımın daha kolaylıkla sağlanması, bölge halkını fındık tarımına yöneltmiş; fındık ekim alanları her yıl sürekli artmıştır. Bu artış, fındık yetiştirmek için iklimin ve coğrafyanın izin verdiği doğal sınırlara erişinceye kadar sürmüştür. Doğal sınırlara erişmek için 1960lara kadar beklemek gerekecektir.

On dokuzuncu yüzyıl boyunca, fındık tarımında üretim teknolojisi sabit kalmıştır. Rekolteyi üçte bir oranında düşüren haşerelerin farkına 1930'larda varılmış ve bu zararlılarla mücadele 1940larda başlamıştır. Modern tarımın üretimde verimlilik artışı için kullandığı suni ve doğal gübreler 1930lardan sonra kullanılmaya başlanmıştır. Kıyı kesiminde yaşayanlar ise gübre olarak bilinçsizce Karadeniz'in en önemli ürünü olan hamsiyi kullanarak, meseleyi daha acıklı hale getirmişlerdir.

Fındık üretiminde birkaç noksan mahsul yılı haricinde, üretimin artan bir yönelim içinde olduğu görülmüştür. Bu artışın tek nedeninin fındık ekim alanlarının artışı olduğu, bu tezin en önemli sonuçlarından birisidir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet'e kadar olan dönem: Tarlaların, fındık dikilerek fındıklığa dönüştürüldüğü; fındıkla ilişkili nüfusun sürekli arttığı bir dönem olmuştur. Tezin, fındık üretiminin tarihsel gelişimini anlatan bölümü, bu gelişmeyi rakamlarla desteklemektedir.

Bir ihraç ürünü olan fındığın üretimindeki sürekli artış, fındığın pazarlanması konusunda da belli bir uzmanlaşmayı getirmiş ve bölgede etkin bir tüccar grubu oluşturmuştur. Tüccarların bir kısmı birleşerek şirketleşme yoluna gitmiş, bir kısmı ise Türkiye'ye sığmayarak dünyada fındık ticaretini yönlendiren asli unsurlar olmuşlardır. Fındığın pazarlanmasını kolaylaştırmak için, iç fındık halinde ihraç edilmeye başlanması, bölgede sanayileşmeyi de beraberinde getirmiş ve şehirlerde yeni istihdam olanakları oluşturulmuştur. Gözden kaçmaması gereken en önemli unsur, bölgedeki bu sanayileşme süreçlerinin fındığın hammadde olarak ihracını kolaylaştıran ama katma değer yaratmayan bir süreç olmasıdır.

EKLER

Ölçü Birimleri

Cumhuriyet öncesi dönemde, on dokuzuncu yüzyıl boyunca Osmanlı'nın kullandığı ölçü birimlerinin çoğu günümüzde kullanılmamaktadır. Bazı ölçü birimleri ise aynı dönemde dahi vilayetler arası birbirinden farklı kullanılmaktadır. Kıyye ya da kile gibi Osmanlı'nın sıklıkla kullandığı ölçü ve tartı birimlerini desimal hesaba çevirmek gerekir. Trabzon Vilayetinde kullanılan ölçü birimleri İstanbul'da kullanılanlarla benzerlik göstermektedir. Örneğin evraklarda geçen "kile", İstanbul kilesidir. 19 yüzyılda kullanılan ve bu tezde geçen ölçü birimleri genel olarak şöyledir:

1 kantar = 44 okka = yaklaşık 56.44 kg

1 kıyye = 1 okka = 400 dirhem = 1,2828 kg

1 batman = 6 okka = 7.698 kg

1 kental = 100 kg

1 ton = 1000 kg

1 mil= 1,895 metre

1 quarter= 12.7 kg

1 evlek= 250 m²

1 dönüm= 4 evlek = 918,393 m²=1 dekar

1 müd= 20 kile= 520 kg

1 İstanbul kilesi= 36,8 litre ya da 8 kutu (hacim ölçüsü)

Harita I

1936 Yılında Orta Karadeniz Bölgesi

Kaynak: TBMM Meclis Kütüphanesi

Harita II

Trabzon

Kaynak: Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Matbaası'nda basılan 1332/1916 tarihli Trabzon Haritası (TBMM Kütüphanesi)

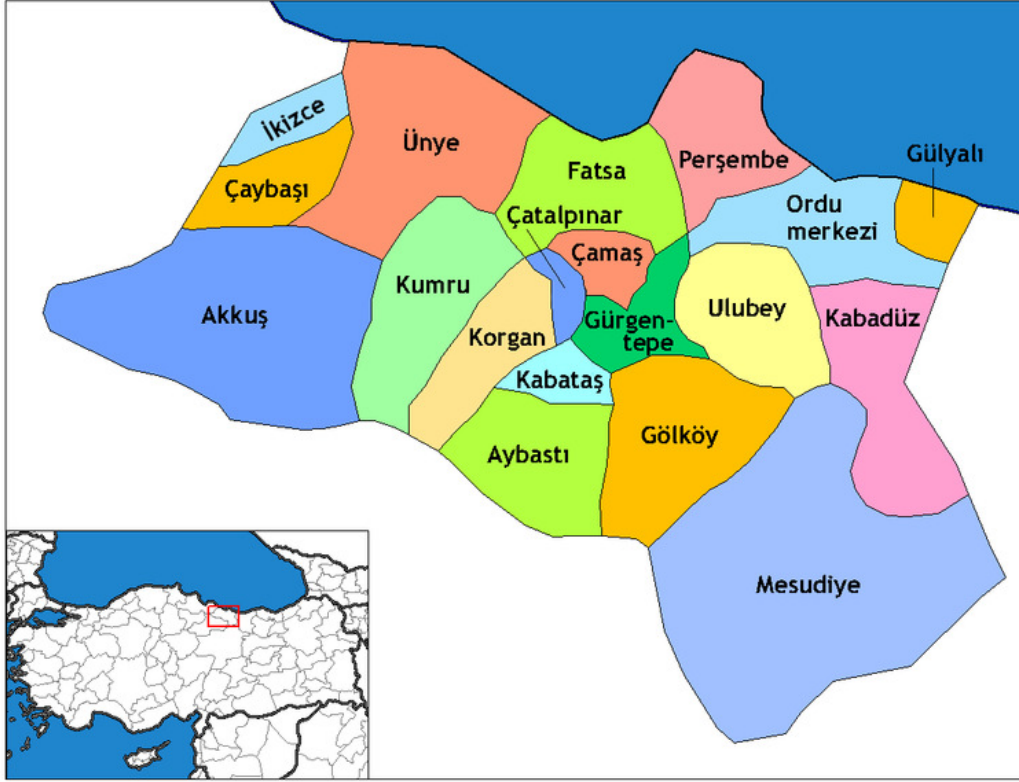
Harita III

Ünye

Kaynak: Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Matbaası'nda basılan 1332/1916 tarihli Ünye Haritası
(TBMM Kütüphanesi)

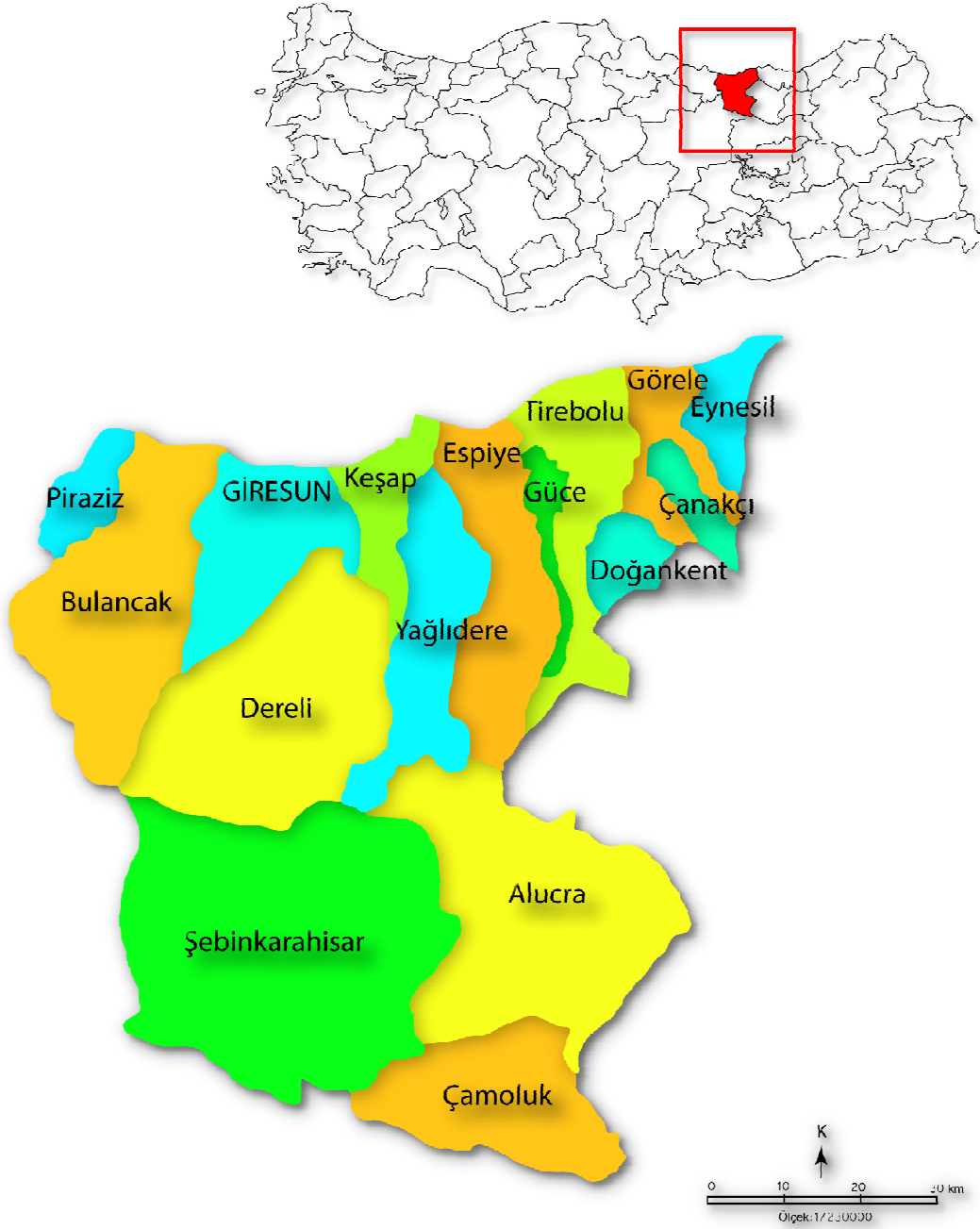
Harita IV
2012 Yılı Ordu İli İdari Haritası

Kaynak: Wikipedia

Harita V

2012 Yılı Giresun İli İdari Haritası

Kaynak: Wikipedia

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

1.1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

A.MKT.103/32, 28 Zilhicce 1263 (7 Aralık 1847)

A.MKT.DV 208/59, 29 Rebiül Ahir 1278 (7 Ekim 1861)

A.MKT.MHM 214/97, 6 Şevval 1277 (17 Nisan 1861)

A.MKT.MHM 311/56, 11 Rebiül Ahir 1281 (12 Eylül 1864)

A.MKT.MHM 394/23, 23 Receb 1284 (19 Kasım 1867)

A.MKT.MHM 396/85, 24 Şaban 1284 (20 Aralık 1867)

A.MKT.MHM 399/86, 22 Şevval 1284 (16 Şubat 1868)

A.MKT.UM 79/44, 23 Zilhicce 1267 (19 Ekim 1851)

BEO 3814/285982-6, 3814/285982-4, 16 Şevval 1328 (26 Ağustos 1910)

DH.EUM.EMN 86/7, 13 Şaban 1332 (12 Temmuz 1914)

DH.EUM.MH 164/51, 25 Muharrem 1336 (11 Kasım 1917)

DH.İD 209/8, Belge: 11,12,13 ve 16, 2 Cemaziyel Ahir 1333 (17 Nisan 1914)

DH.MKT 240/39, 20 Zilkade 1311 (26 Mayıs 1894)

DH.MKT 1471/70, 9 Rebiül Ahir 1305 (24 Aralık 1887)

DH.MKT 1474/26, 18 Rebiül Ahir 1305 (2 Ocak 1888)

DH.MKT 1492/86, 24 Cemaziyel Ahir 1305 (7 Mart 1888)

DH.MKT 1494/3, 29 Cemaziyel Ahir 1305 (12 Mart 1888)

DH.MKT 1499/47, 24 Recep 1305 (5 Nisan 1888)

DH.MUİ 17-4/11, 8 Safer 1328 (19 Şubat 1910)

DH.MUİ 76 -1/74, 14 Rebiül Ahir 1328 (24 Nisan 1910)

DH.MUİ 85/45, 27 Rebiül Ahir 1328 (7 Mayıs 1910)

HH.d 24201, 30 Ramazan 1310 (17 Nisan 1893)

HR.MKT 79/11 22 Ramazan 1270 (18 Haziran 1854)

İ.MVL 517/23299, 5 Cemaziyel Evvel 1281 (6 Ekim 1864)

İ.MVL 578/25938, 24 Cemaziyel Evvel 1284 (23 Eylül 1867)

İ.MVL 584/26238, 14 Şevval 1284 (8 Şubat 1868)

İ.OM. 10/37, 7 Cemaziyel Ahir 1323 (9 Ağustos 1905)

ML.MSE.d 17335, 12 Zilhicce 1280 (18 Mayıs 1864)

ML.MSE.d 17336, 13 Zilhicce 1280 (19 Mayıs 1864)

ML.MSE.d 17338, 19 Zilhicce 1280 (25 Mayıs 1864)

ML.MSE.d 17494, 25 Rebiül Evvel 1281 (28 Ağustos 1864)

ML.MSE.d 17589, 13 Cemaziyel Ahir 1281 (13 Kasım 1864)

ML.MSE.d 17916, 20 Rebiül Evvel 1282 (11 Ağustos 1865)

MV 84/7, 13 Ramazan 1312 (10 Mart 1895)

MV 84/21, 12 Şevval 1312 (8 Nisan 1895)

MV 107/3, 2 Rebiül Ahir 1321 (28 Haziran 1903)

MV 136/78, 29 Muharrem 1328 (10 Şubat 1910)

Ş.D. 609/3, 18 Receb 1289 (21 Eylül 1872)

Ş.D. 1826/3, 1829/12 24 Cemaziyel Evvel 1302 (11 Mart 1885)

Ş.D. 2035, 20 Cemaziyel Evvel 1295 (22 Mayıs 1878)

Y.A.RES. 93/22, 18 Muharrem 1316 (7 Haziran 1898)

Y.MTV 252/303, 13 Şevval 1321 (3 Kasım 1903)

Y.PRK.ASK 84/12, 4 Muharrem 1310 (28 Temmuz 1892)

Y.PRK.DH 1/81, 7 Rebiül Ahir 1302 (24 Ocak 1885)

Y.PRK.DH 1/13, 3 Zilkade 1295 (30 Ekim 1878)

Y.PRK.MYD 6/38, 26 Şaban 1304 (20 Mayıs 1887)

Y.PRK UM 21/90, 13 Şevval 1306 (21 Mayıs 1891)

Y.PRK.UM. 25/6, 13 Muharrem 1310 (6 Ağustos 1892)

Y.PRK.UM. 25/57, 15 Rebiül Evvel 1310 (6 Ekim 1892)

Y.PRK.UM. 30/8, 5 Zilhicce 1311 (9 Haziran 1894)

1.2. VİLAYET SALNAMELERİ

1869 Trabzon Vilayet Salnamesi

1870 Trabzon Vilayet Salnamesi

1871 Trabzon Vilayet Salnamesi

1878 Trabzon Vilayet Salnamesi

1888 Trabzon Vilayet Salnamesi

1891 Trabzon Vilayet Salnamesi

1896 Trabzon Vilayet Salnamesi

1898 Trabzon Vilayet Salnamesi

1901 Trabzon Vilayet Salnamesi

1902 Trabzon Vilayet Salnamesi

1903 Trabzon Vilayet Salnamesi

1904 Trabzon Vilayet Salnamesi

2. KİTAPLAR

- Aksu, Leylâ, “Kışla, Yayla, Güzle”, **Orta Karadeniz Kültürü**. Ankara. 2005. ss.351-362.
- Ali Cevat. **Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya lügati**. 1895
- Arhangelos, Gavriel. **Anadolu Osmanlı Demiryolu ve Bağdat Demiryolu Şirket-i Osmaniyesi. İdaresinin İçyüzü**. İstanbul, 1327.
- Ayar, Mesut. **Osmanlı Devletinde Kolera**. İstanbul: Kitabevi, 2007.
- Barkan, Ömer Lütfi. **Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi**. İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.
- Beller-Hann, Ildiko. Hann, Chris. **İki Buçuk Yaprak Çay**, Çeviren: Pınar Öztamur, 1. Baskı. İstanbul : İletişim Yayınları, 2003
- Bozkaya, Ahmet Esad. **Anadolu'nun Pamuk-Çeltik-Mısır-Fındık-Afyon ve Bağcılık Bölgelerinde Kullanılan Ziraat Alet ve Düzenleri Üzerine Araştırmalar**. Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları, 1936.
- Birinci Ulusal Fındık Kongresi**. Tarım. Seri: 3 No.2. 1935.
- Çağlayan, Ayşe ve Durmuş, Esen. “Türkiye Fındık Üretim Alanlarının Coğrafi Dağılışı”, **Milli Fındık Şurası**. Giresun. 10-14 Ekim 2004, ss. 499-514
- Çakır, Sabri. “Doğu Karadeniz Bölgesinde Yaylacılık ve Bektaş Yaylası”, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**. Samsun: Eğitim Fakültesi Dergisi Özel Sayısı:1. 13-17 Ekim 1986, ss.311-323
- Çebi, Sıtkı. **Ordu Tarihi ve 50. Yılda Ordu Tarihi**. Ordu: Ordu Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, 1973.
- Doğan, Osman. **Tarih Boyunca Ünye**. Samsun: Ünye Belediyesi Kültür Yayınları, 2003.
- Doğu Karadeniz Yaylaları**. Turizm Bakanlığı. 1992.
- Engels, Friedrich. **İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu**, 1. Baskı. Ankara: Sol Yayınları, 1997.
- Emecen, Feridun M.. **Doğu Karadeniz’de İki Kıyı Kasabasının Tarihi Bulancak-Piraziz**. İstanbul: Kitabevi, 2005.
- Ferhat oğlu M. Fahrettin (Sivas Vilayeti Mektupcusu). **Ordu Külliyyatı**. Birinci Baskısı. Sivas: Kamil Matbaası, 1934.
- Fındık Semineri**, Ankara: Türkiye Ticaret Odaları, 1966.

- Gedikli, Fethi (Ed.). **Akçaabat Yazıları I.** İstanbul: Yedirenk Yayınları, 2004.
- Gedikli, Fethi (Ed.). **Akçaabat Yazıları II.** İstanbul: Yedirenk Yayınları, 2010.
- Goloğlu, Mahmut. **Fetihten Kurtuluşa Kadar Trabzon Tarihi.** Ankara: Kalite Matbaası, 1975.
- Güler, İbrahim. “XVIII. Yüzyılda Giresun’da Bazı Sosyal ve Ekonomik Meseleler”, **Giresun Kültür Sempozyumu.** İstanbul: Giresun Belediyesi. 30-31 Mayıs 1998, ss. 45-58
- Güran, Tevfik. “Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876”, **150. Yılında Tanzimat.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1992, ss. 219-235
- Hayatizade. **Risale-i feyziye fi lüga-ı müfredat-ı tıbbiye,** Ankara: Tarım Bakanlığı Yayınları, 1978.
- Hayri, Abdulvahap. **İktisadi Trabzon.** 1. Baskı. Trabzon: Serander Yayınları, 2008.
- Hovas, M.. **Giresun Mıntıkası Fındık Ağaçları Hakkında Tetkikat.** İstanbul: İstanbul Darülfunun Fen Fakültesi Neşriyatı, 1930.
- Hobsbawm, Eric J.. **Eşkiyalar.** 1. Baskı. İstanbul: Avesta Yayınları, 1997.
- Hüseyin Kazım. **Fındık Ağaçları ve Mahsulü Hakkında Malumat-ı Umumiye.** Trabzon, 1314.
- İlgaz, Rıfat. **Sarı Yazma.** İstanbul: Çınar Yayınları, 2002.
- Issawi, Charles. **The Economic History of Turkey 1800-1914.** Chicago: The University of Chicago Press, 1980.
- Karaman, Oktay. “Giresun Basın Tarihinden Levhalar: Işık Gazetesi”, **Giresun Kültür Sempozyumu,** İstanbul: Giresun Belediyesi. 30-31 Mayıs 1998, ss.115-132.
- Keyder, Çağlar ve Tabak, Faruk (Ed.). **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım.** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Kinneir, J. McDonald. **Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the years 1813 and 1814.** London: J. Murray, 1818.
- Koç, Vehbi. **Hayat Hikâyem,** İstanbul, 1983.
- Kuruca, Nazım ve Karaman, Oktay. ”XIX. Yüzyılın Sonlarında Fındık Ticaretinde Giresun’un Yeri”, **Milli Fındık Şurası.** Giresun. 10-14 Ekim 2004, ss.380-385.
- Kuruca, Nazım ve Kara, Hüseyin. “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Giresun’da Fındık Ticareti”, **Milli Fındık Şurası.** Giresun. 10-14 Ekim 2004, ss.233-240.

Kuruca, Nazım. “Şer’iyye Sicillerine Göre 19. Yüzyılın Sonlarında Giresun’un İktisadi ve Sosyal Durumu”, **Karadeniz Tarihi Sempozyumu**. Trabzon: KTÜ Matbaası. 25-26 Mayıs 2005, ss.625-636

Kuzucu, Kemalettin. “Osmanlı Döneminde Karadeniz Bölgesinde Mısır Tarımı ve Islah Çalışmaları”, **Karadeniz Tarihi Sempozyumu**. Trabzon: KTÜ Matbaası. 25-26 Mayıs 2005, ss.769-783

Kütükoğlu, Mübahat. “Arşiv Belgelerinin Güvenilirliği”, **Halil İnalçık Armağanı I**. Taşkın Takış ve Sunay Aksoy (drl.), Doğu Batı Yayınları, 2009, ss.105-125.

Kütükoğlu, Mübahat S.. “XIX. Yüzyılda Trabzon Ticareti”, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri. Samsun: Eğitim Fakültesi Dergisi Özel Sayısı:1**. 13-17 Ekim 1986, ss. 97-131

Nişan Andreasyan. **Fındık Ziraati ve Ticareti**. İstanbul: Matbaa-i Hayriye Ve Şürekası, 1331.

Nişancı, Ahmet. “Karadeniz Bölgesinin İklim Özellikleri ve Farklı Yörelere”, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**. Samsun: Eğitim Fakültesi Dergisi Özel Sayısı:1. 13-17 Ekim 1986, ss. 223-233

Niyazi Baba ile Mülakat, “60 Yıl Evvelki Ordu” konulu görüşme. Ordu: 1948.

Odabaşıoğlu, Cumhur. **Trabzon**. Ankara: İlk–San Matbaası, 1980.

Oktar, Tiğınçe. **Osmanlı Devletinde Reji Şirketi**. 1. Baskı. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1992.

Ortaylı, İlber. **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**. 32. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Ortaylı, İlber. **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**. 2. Baskı. Ankara: Cedit Neşriyat, Nisan 2008.

Ökçün, Ahmet Gündüz. **İktisat Tarihi Yazıları**. 1. Baskı. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 1997.

Öksüz, Hikmet, Usta, Veysel ve İnan, Kenan (Ed.). **Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi 1884-1950**. Trabzon: Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2009.

Özkurt, Suphi Arif. **Fındık**. Mithat Dördüncü Müessesesi, 1950.

Pamuk, Şevket. **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık Ve Büyüme (1820 – 1913)**. İstanbul: Yurt Yayınları, 1994.

Peker, Kemal. **Fındık**, Giresun: Yeşilgiresun Matbaası, 1947-1948.

Peker, Kemal. **Gireson ve Fındık**. Gireson: Yeşilgireson Matbaası, 1941.

Quinet, Vital. **La Turquie D'Asie**. Paris, 1892.

Sakal, Fahri. “Orta Karadeniz Ekonomisi: Konjonktürel Bir Talih Oyunu”, **Orta Karadeniz Kültürü**. Ankara. 2005. ss. 397-405

Sarısaman, Sadık. **Cumhuriyetin İlk Yıllarında (1923-1930) Giresun**. Giresun: Giresun Belediyesi Kültür Yayınları, 1999.

Sarısaman, Sadık. “Giresun Basınına Göre Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Giresun”, **Giresun Kültür Sempozyumu**, İstanbul: Giresun Belediyesi. 30-31 Mayıs 1998, ss.57-114

Shaw, Stanford J.. **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**. İstanbul: Cilt 2, 2000

Şahin, İlhan. “Yaylacılık Geleneğinin Giresun’daki İzleri”, **Giresun Kültür Sempozyumu**, İstanbul: Giresun Belediyesi. 30-31 Mayıs 1998, ss. 145-155.

T.C. Giresun Ticaret ve Sanayi Odası. **Cumhuriyet’in 10. Yılında, 1923-1933**. Giresun, 1933

Tekeli, İlhan. **Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları**, İlhan Tekeli Toplu Eserler 2, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

Tozlu, Selahattin. **Yeşilgiresun Gazetesine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun**. “Giresun Şehrinin Kara ve Deniz Ulaşımı”, Giresun: Yeşilgiresun, 2003, ss.173-194.

Trak, Selçuk T.. **Ekonomik Coğrafya**. 2. Baskı. İzmir: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı İzmir Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu, 1950.

TR9 Doğu Karadeniz Bölgesi Tarım Master Planı. Strateji Geliştirme. 2007.

Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası. **Cumhuriyet’in 10. Yılında İktisat Meydanında Trabzon**. Trabzon, 1933

Türkoğlu, Abdullah. **Dünya Fındık İstihsal ve Ticaretinde Türkiye’nin Durumu**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1961.

Üner, Turgay. “Trabzon”, Çağlar Keyder (Ed.). **Doğu Akdeniz’de liman kentleri, 1800-1914** içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, ss.45-71.

Yüksel, Ayhan. **Doğu Karadeniz Araştırmaları**. 2. Baskı. İstanbul: Kitabevi, 2009.

Walpole, Frederick. **The Ansayrii, and Assassins**. London: R. Bentley, 1851.

3. MAKALELER

Aktepe, Münir. “Tuzcuoğulları İsyanı”. **Tarih Dergisi**, Sayı.V-VI, 1953, ss.21-52.

Aygün, Necmettin. “Kafkasya’da Rus-Osmanlı Mücadelesi ve Kars Dolaylarında Sınır İhlalleri”. **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**. Sayı.6, Güz 2007, ss.89-116

Berber, Ferhat. “19. Yüzyılda Kafkasya’dan Anadolu’ya Yapılan Göçler”. **Karadeniz Araştırmaları**. Sayı.31, Güz 2011, ss.17-49

Bilici, Faruk. “XIX. Yüzyılın Başında Trabzon’daki Fransız Konsolosluğu: Paris’in Arka Kapısı”. **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Sayı.3, 2007, ss.35-48.

Bostan, İdris. “Rusya’nın Karadeniz’de Ticarete Başlaması”, **Belleten**, Cilt.LIX, Sayı.225, Ağustos 1995, ss.353-394.

Connell, K. H.. “The Potato in Ireland”. **Past & Present**. Sayı.23, November 1962, ss.57-71

Demir, Necati. "Ordu İli ve Yöresinde Serendiler". **Kültür ve Sanat**, Sayı.36, Aralık 1977, ss.42-45.

Ortaylı, İlber. “XIX. yüzyılda Trabzon Vilayeti ve Giresun Üzerine Gözlemler”. **Tarih Enstitüsü Dergisi**. Sayı.15, 1995, ss. 171-192.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet. "Yerel Yönetim Metinleri I". **Çağdaş Yerel Yönetimler**. Cilt 4, Sayı 6, Kasım, 1995, ss. 85-102.

Solak, İbrahim. “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Meyve ve Sebze Üretimi”. **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**. Sayı.24, Güz 2008, ss. 217-251

Sözen, Rüştü. “Türkiye’de Fındık Yetiştirilen Yerler”. **AÜ DTCTF Yıllık Araştırmalar Dergisi**. Cilt.1, 1944, ss.337-345.

Yüksel, Ahmet. “Anadolu’nun Eşegi, Katırı, Atı”. **Kebikeç**. Sayı.17, 2004, ss.295-325.

4. ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

Akbayır, Nuri. “Tanzimat’tan sonra Osmanlı Devleti Nüfusu”. **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**. C.5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1986.

Devellioğlu, Ferit. “Hudayinabit”. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**. Ankara: Aydın Kitabevi, 2007.

5. İNTERNET KAYNAKLARI

Devlet Su İşleri. <http://www.dsi.gov.tr/> (4 Nisan 2012)

Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği. *Kırsal Çevre Yıllığı*. 2006, <http://www.kirsalcevre.org.tr/foto/file/yillik2006.pdf> (2 Nisan 2012).

Meteoroloji Genel Müdürlüğü. *Yıllık Raporlar*. <http://www.meteor.gov.tr> (25 Ocak 2012)

T. C. Terme Kaymakamlığı <http://www.termes.gov.tr> (1 Haziran 2012).

Türk Dil Kurumu. *Büyük Türkçe Sözlük*, <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (1 Mayıs 2012)

Yeşilgiresun İlköğretim Okulu. <http://www.yesilgiresun.k12.tr> (24 Nisan 1012)

Wikipedia. <http://tr.wikipedia.org> (10 Haziran 2012)

6. TEZLER

Mumcu, Arzu. “Geçimlik Üretimden, Pazar için Üretime Fındık, Türkiye’de Fındığın Değişen Rolünün Ekonomiye ve Sosyal Yapıya Etkileri”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 2005.

Sarioğlu, E. Esin. “Tanzimat’ın Trabzon’da Uygulanması (1839-1856)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, 1996.